

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**TÜRKİYE’DE ÇOK PARTİLİ SİSTEME GEÇİŞTE ROL
OYNAYAN İÇ VE DIŞ ETKENLER**

(Yüksek Lisans Tezi)

Tezi Hazırlayan:

Günnur ÖNAL

İstanbul, 2015

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**TÜRKİYE’DE ÇOK PARTİLİ SİSTEME GEÇİŞTE ROL
OYNAYAN İÇ VE DIŞ ETKENLER**

(Yüksek Lisans Tezi)

Tezi Hazırlayan:

Günnur ÖNAL

Öğrenci No:

120771007

Danışman;

Prof. Dr. Şenol DURGUN

İstanbul, 2015

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Türkiye’de Çok Partili Sisteme Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Etkenler**” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere uygun şekilde tarafımdan yazıldığını eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmanın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

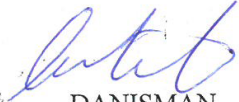
Günnur ÖNAL

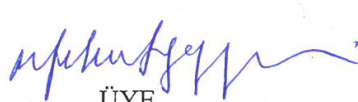
T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
TEZLİ YÜKSEK LİSANS SINAV TUTANAĞI

29/10/2015

Enstitümüz *Uluslararası İlişkiler* Anabilim dalı *Uluslararası İlişkiler* Programı yüksek lisans öğrencilerinden 120771007 numaralı **Günnur ÖNAL**'ın "*Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim - Öğretim Yönetmeliği*"nin ilgili maddesine göre hazırlayarak, Enstitümüze teslim ettiği "*Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçişte rol Oynayan İç ve Dış Etkenler*" konulu tezini, Yönetim Kurulumuzun 08.10.2014 tarih ve 2014/28 sayılı toplantısında seçilen ve Taksim Yerleşkesinde toplanan biz jüri üyeleri huzurunda, ilgili yönetmeliğin (c) bendi gereğince (65.) dakika süre ile aday tarafından savunulmuş ve sonuçta adayın tezi hakkında ~~oyçokluğu/oybirliği~~ ile ~~Kabul/Red veya Düzeltme~~ kararı verilmiştir.

İşbu tutanak, 1 nüsha olarak hazırlanmış ve Enstitü Müdürlüğü'ne sunulmak üzere tarafımızdan düzenlenmiştir.

DANIŞMAN
PROF.DR. ŞENOL DURGUN

ÜYE
PROF. DR. MEHMET FİKRET GEZGİN

ÜYE
YRD.DOÇ.DR. MUZAFFER ÜREKLİ

Adı ve Soyadı : Günnur ÖNAL
Danışmanı : Prof. Dr. Şenol DURGUN
Türü ve Tarihi : Yüksek Lisans/ Tez, 2014
Alanı : Uluslararası İlişkiler
Anahtar Kelimeler : CHP, Çok Partili Hayat, Tek Parti Dönemi,
İkinci Dünya Savaşı .

ÖZ

TÜRKİYE’DE ÇOK PARTİLİ SİSTEME GEÇİŞTE ROL OYNAYAN İÇ VE DIŞ ETKENLER

Bugün yurt yönetiminde görev alan ya da almaya hazırlanan genç nesiller Türkiye’nin çok partili hayata geçiş nedenlerini çok iyi bilmiyorlar. İşte bu nedenle bu çalışmada, Türkiye’nin çok partili sisteme geçişinde rol oynayan iç ve dış etkenler araştırılmıştır.

1945 yılının değişen koşullar içerisinde tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de yeni bir dönemin başladığı söylenebilir. Tek Parti konumunda bulunan CHP’nin karşısında siyasal partilerin kurulması, çok partili siyasal düzene, savaşın bittiği günlerde alelacele geçişmiş olması, iktidar partisinin bu süreci desteklemesi ve bu süreçte ki dış etkenler nelerdir? Benzer sorulara çeşitli yazarların kitaplarından yararlanarak cevap vermeye çalışılmıştır. İşte, “Türkiye’nin Tek Partili Hayattan Çok Partili Hayata Geçişinde İç ve Dış Etkenler” adlı çalışmam bu döneme ait merakımı birazda olsa giderebilmek için yapılmıştır.

Bu çalışma ile Türkiye’nin tek partili sistemden çok partili sisteme geçiş sürecinde rol oynayan iç ve dış etkenleri incelenmiştir.

First and Last Name : Günnur ÖNAL
Consultant : Prof. Dr. Şenol DURGUN
Type and Date : Master Degree / Thesis, 2014
Major : International Relations
Keywords : CHP, Single Party, DP, Multi Party System, The Second World War.

ABSTRACT

INTERNAL AND EXTERNAL FACTORS THAT PLAY ROLE IN THE TURKEY'S TRANSITION FROM SINGLE PARTY PERIOD TO MULTI PARTY POLITICAL SYSTEM

Young generations who are involved or prepared to be in the management, do not know the reasons of Turkey's transition to a multiparty system. That's why in this paper internal and external factors which play a role in the Turkey's transition to multiparty system has been studied.

It can be said that, changing conditions in 1945 as the rest of the World, caused the start of new era in Turkey.

New political parties were formed as an alternative for the CHP that was used to be the single party, rushly passed to the multiparty political system in the days when the war's over, government supported this transition process and most importantly what was the external factors of these process? Similar questions have been tried to answered by looking at the various authors' books. My work "INTERNAL AND EXTERNAL FACTORS THAT PLAY ROLE IN THE TURKEY'S TRANSITION FROM SINGLE PARTY PERIOD TO MULTI PARTY POLITICAL SYSTEM" has been done to satisfy my curiosity on this era.

In this paper, I have studied how Turkey was effected the internal and external factors that play a role in it's transition to a multiparty political system.

İÇİNDEKİLER

ÖZ

ABSTRACT

İÇİNDEKİLER.....iii

KISALTMALAR v

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

TEK PARTİ DÖNEMİNDEN ÇOK PARTİLİ DÖNEME GEÇİŞTE GENEL HATLARIYLA SİYASAL HAYAT

1. Atatürk Dönemi Ve Devletin Kurulma Çalışmaları	3
1.1. Siyasal Alana Dönük Çalışmalar	5
1.2. Toplumsal Alana Dönük Çalışmalar	7
1.3. Ekonomik Alana Dönük Çalışmalar	9
2. CHF'nin Kuruluşu ve Siyasal Anlayışı	11
3. CHP'nin Programları ve Modernleşme	12
3.1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası	13
3.2. Serbest Cumhuriyet Fırkası	17
3.3. Diğer Siyasi Partiler	20
4. Atatürk Sonrası Milli Şef Döneminde Siyasal Hayat	20
4.1. Milli Şef Dönemi Siyasal Hayat	22
4.1.1. Celal Bayar Hükümeti Dönemi	24
4.1.2. Refik Saydam Hükümeti Dönemi	25
4.2. Milli Şef Dönemi Toplumsal ve Ekonomik Hayat	27
4.2.1. Köy Enstitüleri	30
4.2.2. Milli Koruma Kanunu	31
4.2.3. Varlık Vergisi	32
4.2.4. Toprak Mahsulleri Vergisi	33
4.2.5. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu	34
4.2.6. Bütçe Kanun Tasarısı Üzerindeki Görüşmeleri	36

İKİNCİ BÖLÜM

II. DÜNYA SAVAŞI SONRASINDA BATI DÜNYASINDA DEĞİŞEN

SİYASAL ANLAYIŞ	39
1. Müttefiklerin Türkiye’yi Savaşa Sokma Çabaları	40
1.1. Türkiye’nin Savaştan Uzak Kalma Gayreti.....	42
1.1.1. Türkiye – Almanya İlişkileri.....	42
1.1.2. Türkiye – İngiltere İlişkileri.....	48
1.1.3. Türkiye - Fransa İlişkileri	49
2. Türkiye’nin Siyasal Yalnızlığa Terk Edilmesi	51
3. Türkiye Üzerinde Artan Sovyetler Birliği’nin Tehditi	52
3.1. İkinci Dünya Savaşından Sonra Türk Dış Politikası (1945-1950)	53
3.1.1. Yalta Konferansı ve Türkiye.....	54
3.1.2. San Fransisko Konferansı ve Türkiye.....	55
3.1.3. Postdam Konferansı ve Boğazlar Meselesi	58
4. Türkiye’nin Amerika İle İlişkileri Geliştirme Arayışları.....	59
4.1. Truman Doktrini	59
4.2. Marshall Yardım Planı ve Türkiye	63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞTE İÇ DİNAMİKLERİ

1. Muhalif Partilerin Kurulması Ve Chp’nin İçinde Parti İçi Muhalefetin Doğuşu ...	68
1.1. Milli Kalkınma Partisi’nin Kurulması.....	70
1.2. Millet Partisi	71
2. Milli Şef’liğin Kaldırılması Chp’nin İkinci Olağanüstü Kurultayı	73
2.1. 26 Mayıs 1946 Belediye Seçimleri Öncesi Yaşanılan Siyasal Gelişmeler .	75
2.2. 21 Temmuz 1946 Genel Seçimleri	77
2.3. Recep Peker Hükümeti	79
3. 12 Temmuz Beyannamesi.....	82
4. 1950 Genel Seçimlerine Doğru	83
5. 1950 Genel Seçimleri	85
SONUÇ	86
KAYNAKÇA.....	92

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
A-RMHC	: Anadolu ve Rumeli Müdaf-i Hukuk Cemiyeti
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DP	: Demokrat Parti
MP	: Millet Partisi
s.	: sayfa
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
TPCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

GİRİŞ

Dünya tarihi ve Türk tarihi açısından 1945 yılı dönüm noktasıdır. İkinci Dünya savaşıdan sonra yeni dünya'nın düzenlenmesi ve Türkiye'nin bu yeni düzene ayak uydurmak için siyasal alanda yaptığı devrimler önemlidir. Araştırmada başlangıç itibariyle anlaşılır olmak için daha geriye Cumhuriyet Halk Partisi'nin kuruluşuna kadar gidilmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin izlediği tarafsızlık politikası, Avrupa ve Amerika ile olan ilişkileri, mecliste doğan muhalefet partilerinin gelişimi kronolojik olarak incelenmiştir.

Çalışmanın en önemli kısmını oluşturan, 1945 yılının bir başka önemli özelliği totaliter rejimlerin, ideolojik anlamda eski çekiciliklerini yitirmesi ve savaş sonrası dünya düzeninin yükselen değeri olan demokrasi ve komünizm birer seçenek olarak savaşın galipleri tarafından dünya uluslarına dayatılmıştır. İkinci Dünya savaşıdan sonra tüm dünya da olduğu gibi Türkiye'de de yeni bir dönem başlamıştır. Rus tehlikesinin bir sonucu olarak Türkiye'yi İkinci Dünya Savaşı'nın galiplerinden olan Batı ittifakına itmiş ve Türkiye'deki demokrasi hareketi başlamıştır. Savaş'ın sonrasında Halk Partisi, mevcut siyasi ve sosyal gelişmelerin sonucu olarak bir miktar liberalleşmek ihtiyacı duymuş ve siyasi partilerin kurulmasına ön ayak olmuştur. Sırasıyla önce Milli Kalkınma Partisi'nin, sonra Demokrat Parti'nin kurulmasına izin verilmiş, çok partili siyasal düzene geçilmiştir.

Oysa Türkiye çok partili hayata geçinceye kadar; çalışmanın da ikinci kısmının büyük bölümünü oluşturan "Milli Şef Değişmez Başkan" sultası altında yönetilmiş olduğu unutulmamalıdır. Burada asıl önemli konu Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından alelacele çok partili siyasal düzene geçmiş olmasıdır. Bu dönemi yirmi yedi yıl boyunca tek başına iktidar olan CHP ve "Milli Şef" İsmet İnönü'nün desteklemesi dikkat çekicidir.

Türkiye'de çok partili hayata 18 Temmuz 1945'te Milli Kalkınma Partisi'nin ve ardından 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'nin kurulmasıyla resmen geçilmiştir. Çok partili hayata geçişin Türkiye'deki süreci İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda oluşmaya başlamıştır. Çalışmanın birinci bölümünde de bahsedildiği üzere, önce Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile 1925'te ardından Serbest Cumhuriyet Fırkası

ile 1930'da çok partili sistem denemesi yapsa da, bu partilerin kısa süre sonra kapatılmaları sonucu başarısız olmuştur.

Bu muhalefet hareketlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan DP gerek kuruluş biçimi, gerek parti yapısı bakımından daha önce ki muhalefet partileriyle benzerlik göstermektedir. DP'nin kuruluşundan itibaren hızlı bir yükselişe geçmesini yöneticilerinin bir başarısı olarak değil, CHP tek parti yönetiminde ki hoşnutsuzluklara bağlanır. Yani, DP toplumsal bir birikimin sonucunda doğmuştur. CHP yönetiminden memnun olmayanlar DP'yi desteklemişlerdir. Cumhuriyetin kuruluşundan 1930'a kadar geçen dönemde, Türk Demokrasi Tarihi'nin en dikkat çekici olayları yaşanmış, 1938-1945 döneminin zemini hazırlanmıştır. 1946 yılındaki çok partili yaşama geçişin iç etkenleri CHP içinde birer birer oluşmuş ve gittikçe güç kazanmıştır.

Çok Partili Siyasal Düzene geçişte dış etkenler nelerdir? İkinci Dünya Savaşı'nın sonuçlarının bu sürece etkisi nedir? Türkiye'yi yönetenleri demokratikleşmeye iten dış baskı var mıydı? "Milli Şef" İsmet İnönü, çok partili siyasal düzene geçişi neden desteklemiştir? Bütün bu soruların yanında Türk toplumunu içinde bulunduğu ekonomik ve sosyal koşullar Türkiye'nin çok partili hayata geçişinde rol oynamış mıdır? Çalışmanın konusu bu sorulara verilecek cevaplardan oluşmaktadır.

Cumhuriyet tarihinin bu dönemindeki çok partili siyasal düzene geçişinin dış siyasal etkenlerine bakılabilmesi için o dönem ki "Üç Büyükler" diye adlandırılan ABD, İngiltere ve Sovyet Rusya'nın İkinci Dünya Savaşı boyunca birlikte geliştirmiş oldukları siyasa üzerinde durulmalıdır.

Çalışmanın son bölümünün de, 1946 seçimi ve sonrası CHP ve DP arasında yaşanan sancılı dönemi, seçimlerden sonra yeni hükümeti kurması için Recep Peker dönemini ve Recep Peker'in ABD ile yakınlaşma adına, liberalleşme adımları olarak anılan 7 Eylül kararlarının alınması ve sonuçları işlenmiştir. Öte yandan ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki çıkar çatışmaları sonucu, Türkiye – ABD yakınlaşmasının Türk demokrasisi üzerindeki etkileri ve 1950 Genel Seçimleriyle Türkiye'de yeni bir dönemin başlamış olması üzerinde durulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEK PARTİ DÖNEMİNDEN ÇOK PARTİLİ DÖNEME GEÇİŞTE GENEL HATLARIYLA SİYASAL HAYAT

1. Atatürk Dönemi ve Devletin Kurulma Çalışmaları

19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal, Dokuzuncu Ordu Müfettişi olarak Samsun'da Anadolu topraklarına ayakbastı. Türkiye tarihinde yeni bir devrin açılmasının ve memleketin iki ayrı kampa bölünmesinin göstergesiydi. İstanbul'da padişah ve hükümeti, Müttefiklerle işbirliği ederek padişahlık idaresinin devamını sağlamaya çalışırken; Anadolu'da ise Mustafa Kemal ve arkadaşları memleketin toprak bütünlüğünü ve ulusal bağımsızlığını kazanmak için eşi benzeri olmayan bir mücadeleye girmişlerdi.¹

Mondros Mütarekesi'nden sonra gerek İstanbul da, gerek Anadolu da büyük bir siyasi faaliyet baş göstermişti. Trakya ve Anadolu'da çoğu eski İttihat ve Terakki üyesi olan Cemiyet 1919'da dağıtılmıştı. Mahalli gruplar, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri adı altında ulusal bağımsızlığı sağlamak amacıyla yurtsever örgütler kurdular. Mustafa Kemal, Mayıs 1919'da Anadolu'ya geçmeden önce bu grupların bazılarıyla temas etmiş, Anadolu'ya geçtikten sonra grupların ileri gelenleriyle birebir görüşmüştü.²

İstanbul Hükümeti, Mustafa Kemal'in Anadolu'daki hareketlerinden ürkerek kendisini geri çağırdı, ama Mustafa Kemal bu emri dinlemeyip ordudan istifa etmiştir. (8 Temmuz 1919) Bütün bu çalışmaların neticesi olarak 23 Temmuz'dan 7 Ağustos 1919'a kadar Erzurum'da öbürü de 4 -11 Eylül 1919'da Sivas'ta toplanan iki büyük kongre de kuruluş hareketinin temel esaslarından bahsedilmiştir.³

Misak-ı Milli adını alan bu esaslara göre, memleket bölünme bir bütün olarak görülüp yabancı işgali reddediliyordu. Yabancı mandası, Hristiyan azınlıklara özel imtiyazlar tanınması veya çeşitli siyasi partilerin kurulması gibi hareketler ulusal egemenliği, dayanışmayı ve iş birliğini bozmaları ihtimaliyle reddediliyordu.

¹ Kemal H. Karpat, Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s.20.

² Karpat, Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi, s.21.

³ Karpat, Kısa Türkiye Tarihi 1800 – 2012, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s.121.

1919 sonbaharında Mebusan Meclisi için seçime gidildi; Anadolu’da bu seçimler sözde İstanbul Hükümeti’nin, aslında Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin gözetimi altında yapıldı. Yeni Meclis, 12 Ocak 1920’de, ilk toplantısını yaptıktan on altı gün sonra, Misak-ı Milli’yi kabul etti.⁴

Müttefikler 19 Mart 1920 tarihinde İstanbul’u işgal ettiler, tarafsız Türkler arasında hiçbir tereddüt kalmadan Mustafa Kemal’in tarafına geçtiler. İstanbul Hükümetinin yaptığı onca yıldırma çalışmalarına rağmen Mustafa Kemal Anadolu’daki çalışmalarına devam etti.⁵

Müttefikler bir kısım Milliyetçi Milletvekillerini, gazetecileri ve aydınları Malta Adasına sürdükten sonra, 11 Nisan 1920 günü Padişah Mebusan Meclisi’ni kapattı Şeyhülislam fetva yayınlarak Mustafa Kemal ve arkadaşlarının öldürölmelerini istedi. Bu fetva düşman uçaklarıyla tüm Anadolu’ya dağıtıldı. Ankara’daki milliyetçiler ise Padişah’ın aldığı kararlardan etkilenmeyip kendi temsilci meclislerini kurma çalışmalarına devam ettiler. Mustafa Kemal’in yayınladığı bildiri üzerine 23 Nisan 1920 günü Büyük Millet Meclisi’i toplandı. Meclis’in toplanma amacı; memleketin bağımsızlığını sağlamak, hilafet ve saltanat makamını düşmanların elinden kurtarmaktı. Bir yanda, ulusal bağımsızlığı sağlamak ve bunun sonucu olarak saltanatı ve hilafeti ayakta tutmaya çalışan Büyük Millet Meclisi vardı. Büyük Millet Meclisi, ulusal egemenliğin emanetçisi, Türk halkının ve Türkiye’nin tek temsilcisi olduğu inancıyla hareket ediyordu.⁶

Bu nedenle İstiklal Mahkemelerinin kararıyla İstanbul Hükümeti’nin 16 Mart 1920’den sonra yaptığı bütün anlaşmalarını hükümsüz ilan etti. Anayasa Ocak 1921’de kabul edildi. Anayasaya göre “egemenlik kayıtsız şartsız milletindi” ve bütün yetkiler TBMM’de toplanmıştı.⁷ 1921 Anayasasının kabulü daha sonraları Atatürk’ünde söylediğı gibi Cumhuriyetin ilanıydı. Lozan Konferansı 22 Ekim 1922’de toplandı. Türkiye’yi sadece İsmet İnönü başkanlığında Ankara Hükümeti temsil etti. Konferans aradaki birkaç aylık kesintiden sonra 24 Temmuz 1923’te sona

⁴ Kemal H. Karpat, Kısa Türkiye Tarihi 1800 – 2012, s.122.

⁵ Mehmet Gönübol, Cem Sar, Atatürk ve Atatürk’ün Dış Politikası (1919 – 1938), Tıpkı Basımı, Ankara, 1997, s.11

⁶ Mehmet Gönübol, Cem Sar, a.g.e., s.10.

⁷ Kemal H. Karpat, Kısa Türkiye Tarihi 1800 – 2012, s.135.

erdi. Türkiye Osmanlı borçlarının bir kısmını ödemeyi kabul etti, Türkiye Müttefiklerle, boğazları silahsızlandırmak konusunda anlaştı.⁸

Mustafa Kemal 9 maddelik programı 8 Nisan 1923'te yayınlayarak Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni siyasi parti haline getirdi. Yapılan seçimler sonunda Meclise gelen Milletvekili sayısı hem çok fazla hem de büyük bir çoğunluğu Mustafa Kemal taraftarıydı. Yapılan görüşmeler sonucunda 29 Ekim 1923 günü Cumhuriyet ilan edildi. Yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulmuş, Mustafa Kemal ilk Cumhurreisi ve İsmet Paşa da ilk Başvekil oldu.⁹

1.1. Siyasal Alana Dönük Çalışmalar

Türk Siyasal Sistemi zamanın koşullarına ve ihtiyaçlarına göre değişim gösterdi. Sivas Kongresi ile Eylül 1919'da oluşturulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 9 Eylül 1923'te Cumhuriyet Halk Partisi adını alacak olan Halk Fırkası'na Mustafa Kemal (Atatürk)'ü genel başkan yaptı. Osmanlının son kalıntısı olan Sultanlık ve Hilafet kurumları kaldırıldı. Mustafa Kemal Türk Devletinin yönetim biçimini Cumhuriyet olarak ilan etti.¹⁰

Cumhuriyet'in ilanından sonra iki büyük gruplaşmanın ülkede ve Meclisteki uygulamaları daha net belli oldu. Muhafazakârlar halife etrafında toplanmış, yenilikçiler ise Mustafa Kemal yanında yerlerini almışlardı. Mustafa Kemal önderliğinde yenilikçiler hükümeti ve Meclisi denetimleri altında tutmaya çalışıyorlardı. Ancak, kendi iktidarları için halifeliği tehdit olarak görüyorlardı. Bu nedenle Mustafa Kemal halife'ye karşı harekete geçti. Halifeliğin Türk tarihi açısından önemi incelendikten sonra Meclis, 3 Mart 1924'te halifeliği kaldırarak Halife'yi Türkiye'den sürdü. Halifeliğin kaldırılmasıyla dolayısıyla laikliğin ve yenileşmenin önünde ki engel kalkmıştır.¹¹

Halifeliğin ve Şariat mahkemelerinin feshedilmesi ve dinsel okulların kapatılmasının ardında, sonraları laiklik olarak adlandırılan bir politika yatıyordu. Laiklik ilkesinden Kurtuluş savaşı süresince pek söz edilmemişti. Kurtuluş

⁸Karpat, Kısa Türkiye Tarihi 1800 – 2012, s.136.

⁹Karpat,a.g.e., s.119-129.

¹⁰Necdet Ekinci, İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkiler,Toplumsal Dönüşüm Yayınları, s.69-71.

¹¹Ekinci, a.g.e.,s.71.

Hareketi'nin amaçları arasında bu ilkeye neredeyse hiç rastlanmıyordu. Bu sebeple TBMM'nin kararı, kalkınma ve uygarlaşma için laikliğin kaçınılmaz bir zorunluluk olduğunu düşünen bir avuç insanın baskılarıyla kabul ettirilmişti. Cumhuriyet rejiminin idealleri, hazırlanan yeni anayasada somutlaşmıştı. Gerçekten de bu anayasa, Batı modernist seçkinlerin gelenekçiler karşısındaki zaferini temsil ediyordu. 1876 Osmanlı Anayasası, Osmanlı'nın siyasal kültürü ve geleneği ile Avrupa'nın meşrutiyet ilkelerini uzaklaştırmaya çalışmıştı. Buda 1876 Anayasası, dönemin Osmanlı toplumunun modernist siyasi özelemleriyle olduğu kadar, toplumsal ve kültürel gelenekleriyle oldukça uyumluydu. Aynen 1876 Anayasası gibi, 1921 Anayasası da gücünün bir kısmını ülkede hakim olan koşullardan ve köklerinin milli kültüre dayanmasından alıyordu. Bu iki yasanın aksine 1924 Anayasası, bir değişim aracı olarak hazırlanmıştı. Yönetimdeki seçkinlerin tasarlayıp sundukları bir gelecek görüyordu.¹²

Yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti dış görünüşü bakımından otoriter bir devlet olmamakla birlikte, Mustafa Kemal (Atatürk)'ün düşüncesi hiçbir zaman, tek partili totaliter bir devlet kurmak değil, aksine ülkeyi çağdaş uygarlık düzeyinin üzerine çıkarmak, bunun içinde demokrasiye geçmek için çaba harcamaktı. Mustafa Kemal (Atatürk) batının diğer totaliter devletlerinde olduğu gibi, diktatörlüğün en iyi rejim olduğunu gençlere miras bırakmak bir tarafa dursun, her konuşmasında bu rejimi eleştiriyordu.¹³

Anayasa, egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu ve TBMM'nin milletin yegane temsilcisi olduğunu, millet adına egemenliği kullanmaya yetkili olduğu vurgulanıyordu. Kuvvetler Birliği olarak bilinen ilkeye göre, TBMM yasama ve yürütme yetkilerini elinde toplamıştı. TBMM, yürütme yetkisini, seçtiği cumhurbaşkanı ve onun atacağı kabine aracılığıyla kullanacaktı. Yargı yetkisi ise Meclis adına Bağımsız Mahkemelerce kullanılacaktı.¹⁴

1924 Anayasası, siyasal modernleşme döneminin başlangıcından itibaren Türkiye'de anayasa alanında atılan adımları etkilemiş olan birbiriyle çatışan iki eğilimi uzaklaştırma çalışıyordu. Öte yandan da, iki yüzyıl boyunca Batılı siyasal ve endüstriyel demokrasilerin oluşturduğu özgürlüklerin ve hakların tümünü cömertçe

¹² Kemal H.Karpat, Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi, s.27-31.

¹³ Ekinci, a.g.e.,s.71.

¹⁴ Kemal H.Karpat, Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi ,s. 32.

Türk toplumuna sunuyordu. Başka bir açıdan da, her şeye gücü yeten Millet Meclisi, tek partili rejim ve güçlü bir yarı başkanlık sistemi kuruyordu. Gerçekten de Mustafa Kemal'in Kazım Karabekir ve Rauf Orbay gibi birtakım silah arkadaşları tarafından girişilen bir muhalefet partisi (Terrakiperver Cumhuriyet Fırkası) kurma çabalarının başarısız olmasının ardında Cumhuriyet Halk Fırkası, Türkiye'deki siyasi güç haline geldi.¹⁵

1.2. Toplumsal Alana Dönük Çalışmalar

Cumhuriyetin İlanından sonra laikçi reformlar birbiri ardından sıralandı. Önceleri İslam, Anayasa'da devlet dini olarak alıkondu; sonra 10 Nisan 1928'de bu madde kaldırıldı. Daha sonra da 5 Şubat 1937'de Türk Devletini Laik olarak niteleyen madde Anayasa'ya eklendi.¹⁶

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 1931 yılında toplanan Dördüncü Kurultay'ında, devletçi ideoloji ayrıntılarıyla açıklandı. 1935 yılının Mayıs ayında toplanan dördüncü Kurultay'ında ise eksiksiz bir ideoloji olarak Atatürkçülüğün ana hatları çizildi. Parti, milleti "birbirine dil , kültür, ve ülkü bağlarıyla bağlı yurttaşlardan oluşan siyasi bir bütün" olarak tanımlıyor ve kendisini halkın eğitmeni olarak görüyordu. Parti'ye göre Türkiye, "milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve devrimci-inkılâpçı bir Cumhuriyet" idi. 5 Şubat 1937'de Anayasa metnine eklendi. Bu resmi ifadede yer alan "halkçılık" ilkesi söylemi 1923 sonrasında seçkinciliğin ortaya çıkmasıyla ortadan kalkmıştır."Laiklik" Anayasa'da yer alan ilkeler arasında en tuhaf olanıydı. Müslüman bir toplumda uygulanması tam olarak mümkün değildi. Jön Türkler din adamlarını politikadan (devlet yönetiminden) uzaklaştırdılar. Eğitim ve yargı sistemlerini din kurumunun etkisinden kurtardılar. Yalnız, Jön Türkler, toplumun ve kültürün temel bir ögesi olan İslam'ı değiştirip bozmaya veya saf dışı bırakmaya çalışmadılar.¹⁷

Hilafet'in kaldırıldığı gün, 3 Mart 1924 tarihinde TBMM Tevhidi Tedrisat Kanunu'nu kabul etti. Yasaya göre, öğretimin birliği kabul ediliyor ve bütün okullar

¹⁵ Kemal H.Karpat, Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi,s.31-35.

¹⁶ Ekinci, a.g.e.,s.71-72.

¹⁷ Kemal H.Karpat, Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi,s.37-39

Maarif Vekâleti'ne bağlanıyordu. 8 Nisan'da dinsel mahkemeler kaldırılarak yargı organlarının birliği sağlanmıştı.¹⁸

Yasama yetkisi doğrudan TBMM'nin yürütme ise TBMM'nin seçtiği Cumhurbaşkanı ve onun da seçtiği Bakanlar Kurulu aracılığı ile Meclisten oluşmaktaydı. 22 yaşını dolduran her Türk erkek ve kadın yurttaşa oy kullanma hakkı verildi.¹⁹ 1935 tarihinde yapılan milletvekili genel seçimlerinde kadınlar ilk kez milletvekili seçme ve seçilme hakkını kullandılar. Laiklik, modernleşmenin mutlak bir parçası olarak görüldüğü için içeriğini değiştirdi. 1923 sonrasında önemli bir statü kazanan seçkinler, “modernleşme” ve “ilerleme” olgularını ekonomik, sosyal ve siyasal ilerlemeden çok daha fazla kültürel değişim olarak algılıyordu. Seçkinlere göre, çağdaş medeniyet düzeyine ulaşmak öncelikle düşüncenin araştırılması gerekiyordu.²⁰

Bakanlığa bağlı bir Diyanet İşleri Bakanlığı kurulmasına ve bütün eğitim kurumlarının Eğitim Bakanlığı'na bağlı tek bir sistem haline gelmesine karar verildi. Yani halifelğin kaldırılmasının kültürel bakımdan taşıdığı büyük öneme dikkat çeker. 8 Nisan 1924'te Şeriat Mahkemeleri de tarihe karışmıştır. Laiklik de milliyetçiliğin gayesi sayılan modern, milli egemenliğe dayanan bir devlet kurulmaya çalışılıyordu. 1925 yılında tekke ve zaviyeler kapatıldı, İslam takvimi yerine milletlerarası takvim kabul edildi. (1 Ocak 1926) Fes yerine şapka giyilmesine karar verildi ve aşar kaldırıldı. 1926 İsviçre Medeni Kanunu bütünü ile kabul edildi ve böylece aile ilişkileri, kadının aile ve toplum içindeki yeri Batı esaslarına göre düzenlendi. Aynı tarihte yeni ceza ve ticaret kanunları kabul edildi. Sanat alanında yasaklar kaldırıldı. Arapça ve Farsça dersleri ortaokul programından kaldırıldı. Dilde devrim hareketi, bir taraftan Dil Kurultayının toplanmasına, diğer taraftan Türk Dil Kurumunun kurulmasına sebep oldu.²¹

Alfabe değiştirildi. 1935 Soyadı kanunu kabul edildi. 3 Aralık'ta da bazı kisvelerin giyilebileceğine ilişkin yasa kabul edildi. Ulusal Bayramlar ve tatil günleri hakkında yasa ise 27 Mayıs 1935 tarihinde TBMM tarafından kabul edildi. 26 kasım

¹⁸ Akşin, a.g.e,s.152.

¹⁹ Ekinci, a.g.e.,s.71-72.

²⁰ Kemal H.Karpat, Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi,s.37-39.

²¹ Kemal H. Karpat, Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s.131-132.

1934’de ise Efendi, Bey, Paşa gibi ünvalar kaldırıldı. 26 Mart 1931 tarihinde Ölçüler Kanunu kabul edildi ve uluslar arası ağırlık ve uzunluk ölçüleri benimsendi.²²

1930 – 1931 yılında Halk Partisi, Türk Ocakları’nı Halkevleri haline getirmeyi kararlaştırdı. Yenileşme-Batılılaşma hareketi büyük bir hızla devam ederken Türk toplumu da hızlı bir değişim sürecine girdi. Batılı adet, görüş çalışma ve ticaret usulü kişiler veya gruplar tarafından her alanda benimsendi. Dini eğitim ihmal edilse de kimsenin dini görüşüne dinini yaşamasına karışılmadı.²³

1.3. Ekonomik Alana Dönük Çalışmalar

Yeni rejimin karşılığı ilk zorluklardan biri ekonomik gelişmeyi bir an evvel sağlamaktı. Ancak, Dünya, 1929 büyük ekonomik bunalımın etkilerinin tüm ağırlığı ile ezilmekteydi. Türkiye’de bu bunalımdan payına düşeni almakta ekonomik ve toplumsal çalkantılar içindeydi.²⁴

Ülke de sermaye birikiminin olmaması ve Lozan Andlaşması nedeniyle gümrüklere gereği gibi egemen olunamaması, bu bunalımın etkilerinin hissedilmesine fazlasıyla neden oldu. 1923 – 1929 yılları arasında uygulamaya çalışılan Liberalist deneme bu kısır döngü nedeniyle başarısızlığa mahkum oldu. Halk bu durumla boğuşurken devlet içinde CHF örgütü de her türlü “ülkü”den uzak, küçük çıkarların peşinde koşan, halktan kopmuş, bir çıkar şirketi haline gelmişti.

Elitler hayatını yaşarken ülkenin büyük bir çoğunluğunu oluşturan köylü kitlesi, sırtına giyecek, ağzına koyacak bir şey bulamadığı gibi, satmış olduğu ürün ile ancak tohumluğunu karşılayabiliyordu. Diğer yandan halk vergilerini, banka faizini, piyasa borçlarını ödemek için baskı altındaydı. Köyler gittikçe fakirleşmiş yaşanamayacak hale gelmişti. Halkın hoşnutsuzluğu her geçen gün artıyor, sıkıntılarını şikâyetlerini dinleyen ve ızdırap duyan Mustafa Kemal (Atatürk) de üzüntü ve çaresizlik içindeydi.²⁵

Ekonomiyle ilgili her şeyin devletin tekelinde olması büyük hoşnutsuzluklara neden oluyordu. Özellikle Sanayileşme siyaseti, alkollü içkilerin, sigara, şeker ve tuz, deniz nakliyatının devlet tekelinde olması rahatsızlık veriyordu. Kurumsal olarak

²² Akşin,a.g.e.,s..54.

²³ Karpaz, Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller, s.133.

²⁴ Karpaz, Kısa Türkiye Tarihi 1800 – 2012, s.154..

²⁵ Karpaz, Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller, s.145.

özel girişime taraftar olmakla beraber hükümetin güttüğü ekonomik siyaset dar bir devletçi hareket ederek ekonomik durgunluğa sebep oluyordu. İçerde genel anlamıyla özel sermaye yoktu.²⁶

Yabancı sermaye de yurda girmek istemiyordu. Sermayedarlar Rus Devrimi'nden Türk Devrimi'nin nasıl ayrıldığını anlayamıyor, Cumhuriyet İdarecileri de kapitülasyonları unutmadıklarından yabancı sermayedarlara güvenmiyorlardı. Cumhuriyet rejiminin temeli kabul edilen milliyetçilik kendi görüşüne sahip bir ekonomik siyaseti kabul ediyordu. İşte devletçilik böyle bir ortamda doğdu. Ancak uygulamada devletçiliğe pek bağlı kalınmadı. Tam aksine, İdareciler ekonomik teşebbüslerinde yabancıları desteklediler. Devletçiliğin amacı memleketi yabancı sermayeye muhtaç olmaktan kurtarmak, yerli özel sanayiye devlet eliyle destekleyip geliştirmek ve böylece milli ekonomiyi güçlendirmektir. Devlet 1924'te kurduğu İş Bankası yerli özel sanayiye ve Maadin Bankası adı altında kurulup sonra Sümerbank adını alan kurum, Türkiye'de sanayi kurmakla görevlendirilmişti. Ardından Merkez bankası diğer bankalara kaynak olması amacıyla 1930'da kuruldu. Etibank, 1936'da maden kaynaklarını işletmek amacıyla meydana getirildi.²⁷

Öte yandan, 19 Nisan 1926 tarihli bir kanunla Türk karasularında ticaret hakkı tek Türk gemilerine verildi. Yabancı şirketlerin elinde bulunan demiryolları birer birer geri satın alındı. Bütün bu tedbirlere rağmen Cumhuriyet'in ilk yedi yılında memleket ekonomisi yavaş bir şekilde gelişti. Dünyanın içinde bulunduğu durum bu gelişmeleri daha da ağırlaştı. Devletin ülke içindeki ekonomiye iyice yerleşti. Özel sermayeye destek çıkacak kimselerin bulunmayışı devletçilik siyasetinin başıboş genişlemesine neden oldu. Devlet her alana el attı; tarımda 30 devlet çiftliği, ormancılıkta 121 işletme, madencilikte 11 işletme, sanayide çelik, çimento, dericilik, kâğıt, tekstil alanlarında toplam 21 fabrika bulunuyordu. Toprak ürünleri ile gaz ve kömürün dağıtımını için de çeşitli teşkilatlar kurulmuştu. Türk devletçiliği sağlam oturtulmuş bir kurum olmaktan ziyade olayların zoru ile ortaya çıkmış pratik bir siyasetti.²⁸ Denilebilir ki; devlet, hem sermayedar – müteşebbis hem de çeşitli çıkarlar ve toplumsal gruplar arasında ara bulucu olmak gibi çift taraflı

²⁶ Karpat, Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller, s.176.

²⁷ Karpat, Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi.,s.165.

bir göreve sahipti. Yani devlet elindeki ekonomik gücü gruplardan birini desteklemek diğerini ise baskı altına almak için kullanabiliyordu. Bu nedenle Türkiye’de özellikle savaş yıllarında izlenen ekonomik ve sosyal siyaset ifrattan tefrite giden ve durmadan değişen bir yapıydı.²⁹

2. CHF’nin Kuruluşu ve Siyasal Anlayışı

1923’de Birinci Dünya Savaşını dört yıl daha uzatan zorlu bir mücadele sonunda, Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkıntıları arasından yeni bir Türk ulus-devleti kurulmuştur. Yeni Türk ulus-devletinin kurulması ayrıca ikili bir sürecin de son aşamasını oluşturmuştur. Batılılaşma olarak adlandırılan modernleşmenin gelişimi ve Türk ulus düşüncesinin ilanı.³⁰

Halk Fırkası Mustafa Kemal Atatürk tarafından 9 Eylül 1923’te kurulmuş ve “Anadolu ve Rumeli Müdafei Hukuk Cemiyeti”nin bir devamı niteliği taşır. 1923 Nisan’ında savaş zamanı meclisi kendini feshetmiş ve “Cemiyet”, grubu 9 maddelik bir programla Halk Fırkası’nın ilk programına girmiştir. 29 Ekim 1923’te yeni meclis Türkiye’de Cumhuriyeti ilan etmiş ve birkaç ay sonra partinin adını Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) olarak değiştirmiştir. CHP bir meclis partisi olarak doğmuştur. Cumhuriyet’in ilk 27 yılı boyunca ülkeyi CHP Hükümeti yönetmiş ve bu 27 yıl boyunca parti politikalı ve ideolojisi tek bir çizgi doğrultusunda yürütülmemiştir.³¹

Atatürk ve yol arkadaşları bir ulus devletin yaratılması gerektiğine inanıyorlardı ve bu itici gücü de parti olarak görüyorlardı. Onlar bu isteği gerçekleştirmek için iki ilkenin önemli olduğunu düşünüyorlardı. İlk olarak çağdaşlaşma ve laikleşme, diğeri ise halkçılık ve halkın egemenliği. Parti 1924’ten sonra Atatürk’ün gayretleri doğrultusunda, çağdaşlaşmaya doğru önemli adımlar atmıştır. Bunların ilki halifeliğin kaldırılması ve hemen ardından meclisin egemenliğini temel alan yeni bir anayasa oluşturuldu. Çağdaşlaşma hareketi eğitim, alfabede yenilik, şapka kanunu, İsviçre medeni kanununun uyarlanması ve diğer

²⁹ Karpat, Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller, s.177-179.

³⁰ İrvin Cemil Schick / E.Ahmet Tonak, Geçiş Sürecinde Türkiye, Belge Yayınları, s.76.

³¹ Kahraman Yusufoğlu, Hatıralar Işığında Atatürk ve Cumhuriyet Halk Fırkası, Yılmaz Yayınevi, İstanbul, 2011, s.35.

tercüme edilmiş kanunların kabulüyle sürdü. Yenileşme ve Batılılaşma hareketi hızla devam etti. Kanunla yapılan devrimlerin yanı sıra birçok Batılı adet, görüş, çalışma ve ticaret usulü halk ve gruplar tarafından benimsendi.³²

İkinci ilke Halkçılık düşüncesi. Halkçılık halkın egemenliğine dayalı bir hükümet anlamına gelmekteydi. Parti liderleri herhangi bir sınıf ayırmaksızın toplumsal grup fikrini reddetmemekteydi. CHP, çağdaşlaşmaya inanmış bürokratlar ile tarım ve ticaretle uğraşan küçük kasaba eşrafı olan iki toplumsal gruptan destek almaktaydı. Devlet kapitalist düzen ve kişisel mülkiyeti koruduğu gibi düzenlemekteydi de. Tek Partinin yapısına ilişkin başka bir önemli özellikte vesayet kavramı kullanılarak yapılmış olmasıdır. Vesayetçi bir ideolojiye sahip parti, liberal ve demokratik bir sisteme geçmeyi bilinçli olarak amaçlamıştır. Bu durumda Cumhuriyet Halk Partisi'nin bir kadro partisi görünümünde, yirminci yüzyılın otoriter-totaliter partilerinden çok, Avrupalı bir liberal partiye benzediğini söyleyebiliriz.³³ CHP, tek parti olarak iktidarı elinde tuttuğu sürece iktidarının meşruiyetini iki temele oturtmuştur. Başta Mustafa Kemal olmak üzere CHP yöneticilerinin Milli Mücadele'yi kazanmış olmasının vermiş olduğu karizma ve sınıfsız imtiyazsız kaynaşmış bir kitle düşüncesine dayandırmıştır. CHP, Kurtuluş Savaşı'nı kazanmanın sağladığı prestiji tek parti yönetimi boyunca kullandı.³⁴

3. CHP'nin Programları ve Modernleşme

CHP'nin ilk programı 1931 tarihli'dir. Yalnız, 1923 genel seçimleri öncesinde Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti'nin Reisi Gazi Mustafa Kemal'in 8 Nisan 1923 tarihli "Dokuz Umde" olarak bilinen "Seçim Beyannamesi" de bir program taslağı olarak kabul edilir. Ülkeyi işgalden kurtaran A-RMHC'nin partiye dönüşmesiyle ortaya çıkan CHP, kuruluşçu ve modernleştirici bir partiydi. Ülkeyi kurtaran partinin devlet kurması söz konusuydu. CHP programlarına Dokuz Umde de dâhil (1931,1935,1939,ve 1943) bakıldığında yeni bir devlet inşası açıkça görülür.³⁵

³²Karpat, Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temelle, s.142.

³³Kirman, a.g.e., s. 21.

³⁴ Süleyman İnan, Ercan Haytoğlu, Yakın Dönem Türk Politika Tarihi, Anı Yayıncılık, Ankara,2011, s.84.

³⁵ Süleyman İnan, Ercan Haytoğlu, a.g.e.,s.85.

Dokuz Umde’de dikkat çeken unsurlar; egemenliğin millete ait olduğu, güvenlik sorununun çözüleceği (can ve mallarının korunacağı), savaşta harap olan ülkenin inşası, ekonomik ve sosyal alanda halkın yararına uygulamaların düzenlenmesi (aşar vergisinin yeniden gözden geçirilmesi) öne çıkan maddelerdir.1931, 1935, 1939 ve 1943³⁶ tarihli CHP programlarının girişinde vatan, millet ve devlet gibi başlıkları görmek mümkündür. Bunun sebebi hala ulus ve devlet inşasının sürmekte olduğunu göstermektedir. 1935 programından önce kadınlara milletvekili seçilme hakkı verilmiştir. 1935 programı, 1931 programından daha ayrıntılıdır. 1935 programında partinin ideolojisi Kemalizm olarak tanımlanmıştır. 1943 programının beşinci bölümü “Cihan harbi içinde idare” ve altıncı bölümü “Cihan harbinden sonraki ihtimaller”, partinin dönemin koşullarına uyum sağladığının ve programını buna göre düzenlediği söylenebilir.³⁷

Tek parti dönemi boyunca CHP Kurultayları dört yılda bir yapılmıştır. İdeoloji arayışlarına paralel olarak, 6 ilke aşamalı bir şekilde parti programına girmiştir. CHP, Altı ok’u aşamalı bir şekilde kabul etmiştir. CHP, altı okulu bayrağı 1933 yılında kullanmaya başladı. Bayrağın nasıl kullanılacağı ve şekli CHP Bayrak Talimatı’nda açıklandı. 1927 yılında toplanan CHF Kurultayı’nda Cumhuriyetçilik, Halkçılık, Milliyetçilik ve Laiklik ilkeleri kabul edilmiş, 1931 CHF Kurultayında Devletçilik ve İnkılâpçılık ilkeleri eklenmiştir.1935 CHP Kurultay’ında bu ilkeler Kemalizm olarak tanımlandı.³⁸

3.1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

Siyasal otoritenin tek merkezi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde üyelerin hemen hemen tamamı Halk Fırkası üyesi olsalar bile, bu, henüz Meclis’in ve partinin türdeş bir siyasal topluluk olduğunu göstermiyordu. Tam tersine Mecliste ciddi anlaşmazlıklar yaşanmaktaydı. Cumhuriyet’in ilanı ve Hilafet’in kaldırılmasında görülen muhalefet, 1924 Anayasası’nın görüşülmesi ve kabulü sırasında da devam etmişti. Cumhuriyet Fırkası Meclis Grubu ile Türkiye Büyük

³⁶ Süleyman İnan, Ercan Haytoğlu, a.g.e.,s.84.

³⁷ Yusufoglu, Kahraman, a.g.e., s. 38-39.

³⁸ İnan, Haytoğlu, a.g.e., s. 50-54.

Millet Meclisi, hükümeti kayıtsız şartsız destekleyen bir organ değildiler; ama tam aksine, birçok kez hükümetten gelen önerileri reddedebilen organdır.³⁹

Cumhuriyetin başlangıç döneminde, tek parti bir devlet ideolojisi güdülmemiştir. Tek parti olarak Cumhuriyet Halk Partisi, tek parti rejimini geçici bir rejim olarak kabul etmiş ve bu dönemi demokrasiye geçiş yolu olarak görmüştür. İkinci Büyük Millet Meclisi seçimi yaklaşırken Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyetinin Halk Fırkasına dönüşmesiyle, parti içinde ve dışında karşıt düşünceleri destekleyenler⁴⁰ 17 Kasım 1924 günü Cumhuriyet tarihinin ilk muhalefet partisi Cumhuriyet Fırkası'nı kurmuşlardır.⁴¹ Ordu müfettişliğinden istifa ederek Meclis'e seçilmiş olan Kazım Paşa (Karabekir), Ali Fuat Paşa (Cebesoy), Rauf Bey (Orbay), Adnan Bey (Adivar), Refet Paşa, İsmail Canbulat ve birkaç milletvekili yeni siyasi partinin kurucuları olmuşlardı.⁴²

Terakkiperver Fırka'nın dayandığı esas düşünce, muhalefet denetimi olmaksızın bütün kuvvetlerin Millet Meclisi'nde toplanmasının otoriter bir idare doğuracağı fikriydi. Bu yüzden parti, birkaç kişinin “oligarşik amaçlarına” karşı koyarak kişisel hürriyetleri korumak amacındaydı. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, liberallik iddiası samimi olsa da laik tutumu açıkça belli olan hükümetin müdahalesine karşı dini korumak düşüncesi etrafında birleşiyordu. Mustafa Kemal Paşa çok partili düzene karşı olmadığını, yalnız, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na güvenemediğini sık sık dile getiriyordu. Aynı zamanda parti, mevcut hükümeti de tedirgin etmekteydi.⁴³ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşundan üç gün sonra Cumhuriyet Halk Fırkası Meclis Grubu'nda sıkıyönetim ilanı önerisi reddedilen İsmet Paşa Hükümeti 21 Kasım'da istifa etti.⁴⁴ Terakkiperverlilerin başlıca hedefi olan İsmet Paşa Başbakanlıktan çekilerek, yerini Fethi Bey'e (Okyar) bırakmıştır. Böylece muhalefet partisinin doğuşu ile birlikte bir siyasal bunalımda ortaya çıkmıştı. İsmet İnönü'nün Başvekillikten istifasının

³⁹ Akşin,S.(Ed.)Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980,Cem Yayınevi, Ekim, 2008, 4.Cilt,s.138-139.

⁴⁰ Ali Kuyaksil, Türkiye'de Yönetimi Yeniden Düzenleme Çalışmaları Çok Partili Dönem (1945-1963), DER Kitapevi ve Yayınevi, İstanbul, 1994, s.94.

⁴¹ Ekinci,a.g.e, s.72.

⁴² Erik Jan Zürcher, Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925), İletişim Yayınları, İstanbul,2010, 3. Baskı,s. 83-84.

⁴³ Zürcher, a.g.e.,s.119-122.

⁴⁴ Akşin, Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980,s.140.

ardından Başbakanlığa getirilen Fethi Bey, yeni hükümeti kurmakla görevlendirildi. Fethi Bey, İsmet Paşa'nın tersine otoriter yönetim eğiliminin karşıtı olarak liberal bir kişiliğe sahipti.⁴⁵ Bu yüzden, Başbakanlıktaki bu görev değişikliği muhalefet tarafından önemli bir siyasal başarı olarak kabul edildi. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na ise Fethi Bey'in yerine Kazım (Özalp) Paşa getirildi. Yeni Hükümet 27 Kasım'da meclisten güvenoyu aldı. İlimli bir kişiliğe sahip olan Fethi Bey Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası üyelerinden de güvenoyu almayı başardı. Ancak, bu yeni hükümet Cumhuriyet Halk Fırkası içindeki siyasal çatışmaları arttırdı. Parti Genel Sekreterliği'ne Recep Bey'in getirilmesi, CHF'nin güçlendirilmeye çalışıldığını gösteriyordu.⁴⁶

TPCF Türk ulusçuluğuna ters düşen bir programa sahipti. Doğu ve Güneydoğu'da bu Fırka'ya yoğun ilgi gösterilmekteydi. 1925 Şubat ayının ikinci yarısında atmosfer gittikçe sert bir hal aldı. 13 Şubat'ta Elazığ, Diyarbakır ve Dersim (şimdiki Tunceli) illerini kapsayan bölgede bir isyan ortaya çıktı. İsyan hem Kürt ulusçuluğu hem de İslamcı tepki karakterini barındırıyordu. İsyanı Nakşibendi şeyhi olan Pululu Şeyh Sait yönetiyordu.⁴⁷

İsyanın asıl amacı, Doğu Anadolu'daki Kürtler, bağımsız bir Kürdistan kurmak ve halifeligi yeniden diriltmek istiyorlardı. Aynı zamanda Doğu da bölgesinde sürdürülen derebeylik zihniyetini kırmaya çalışan hükümet otoritesini yıkmaya çalışıyorlardı. Başlangıçta isyanla başa çıkabilmek için hükümet yerel askeri birlikler ve jandarma güçlerini görevlendirdi. Ancak, kısa sürede bu birliklerin isyanı bastırmak için yetersiz kaldığı anlaşıldı. Diğer bölgelerdeki askeri birlikler isyan bölgesine gönderildi. Çok küçük bir bölgede isyan yaşandığı sanılıyordu. 23 Şubat'ta Elazığ, Muş, Genç, Ergani, Dersim, Diyarbakır, Mardin, Siirt, Bitlis, Van, Urfa ve Hakkari'nin yanı sıra Erzurum'un Kığı ve Hınıs ilçelerinde sıkıyönetim ilanı için bir meclis önergesi meclis gündemine getirildiyse de, oturumda Başbakan olmadığı için tartışılmadı. 25 Şubat sabahı Milli Maarif Vekaleti'nin bütçesinin tartışılmasıyla geçen oturum, aynı günün öğleden sonrası Fethi Bey sıkıyönetim

⁴⁵ Kahraman Yusufoğlu, a.g.e., s.155.

⁴⁶ Akşin, Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980, s.141.

⁴⁷ Erik Jan Zürcher, a.g.e., s.115-117.

hakkında konuşma yaptı. İsyanın nasıl ortaya çıktığı, kimin tarafından kışkırtıldığı ve hareketin niteliği hakkında bilgi verdi.⁴⁸

Fethi Bey'den sonra muhalefet adına Kazım (Karabekir) söz aldı. Hükümeti tamamen desteklediklerini ve herhangi bir iç ya da dış tehlikeye karşı ulusun tek vücut olacağı hakkında açıklama yaptı. Hemen ardından Hıyanet-i Vataniye Kanunu'ndaki değişiklik önerisi görüşüldü ve oy birliğiyle kabul edildi.⁴⁹

Cumhuriyet Halk Fırkası içindeki grup Fethi Bey'in ılımlı önerilerinin işe yaramayacağını öne sürerek, hükümeti eleştirdi ve sonunda Fethi Bey, Cumhuriyet Halk Fırkası Meclis Grubu'nda güvensizlik oyu alarak 2 Mart'ta istifa etti. Fethi Bey 11 Mart'ta da Paris Büyükelçiliğine atandı. Yeni hükümet ayaklanmanın bastırılması için sert önlemler alınması gerektiğini düşünen ve bu konuda, Mustafa Kemal'inde desteğini alan İsmet İnönü tarafından kuruldu. Yine aynı gün hükümet Meclis'e "Takrir'i Sükun Kanunu"nu sundu⁵⁰ ve *Takrir-i Sükun* Kanunu'nu 4 Mart 1925'te kabul edildi. Kanunun kabulünden önce yeniden Başkanlığa getirilen İsmet Paşa Hükümeti'ne bu kanunla geniş yetkiler verildi. Sıkıyönetim ilan edilerek, vatana ihanet suçlarıyla rejime karşı işlenen diğer suçları yargılamak üzere ilk defa 1920'de kurulmuş olan İstiklal Mahkemeleri geniş yetkilerle yeniden harekete geçirildi. Bütün bu gelişmelerle birlikte Kürt İsyanı çok geçmeden bastırıldı. Takrir'i Sükun Kanunu ve İstiklal Mahkemelerinin verdiği güçle hükümet, Terrakiperver Cumhuriyet Fırkası'nın 5 Haziran'da kapatılmasına karar verildi. İstiklal Mahkemesi kanıtlanmamış olmakla beraber Fırka'yı isyanla ilişki buldu.⁵¹

Şeyh Sait Ayaklanması'nın siyasal sonuçları tek-parti diktatörlüğünün kurulması sürecinde önemli bir dönüm noktası oldu: Ayaklanmadan sonra ülkede yeni başlamış olan çok-partili hayat daha doğum anında sona erdi ve Takrir-i Sükun Kanunun ile hükümet tüm ülkede otoriter bir yönetim kurdu. Siyasal muhalefet hükümetin sert baskısı altında yaşamak zorunda kaldı.⁵²

⁴⁸ Kahraman Yusufoğlu, a.g.e., s.155-156.

⁴⁹ Zürcher, a.g.e., s.119-121.

⁵⁰ Akşin, Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980, s.142.

⁵¹ Karpat, a.g.e., s.132-134.

⁵² Akşin, Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980, s.142-143.

3.2. Serbest Cumhuriyet Fırkası

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nın derin etkileri Türkiye'nin ekonomik ve sosyal yapısında kendini çabucak belli etti. Ekonomisi zaten zayıf olan genç Cumhuriyet, bu dış etki nedeni ile daha da zor bir duruma düştü. Gerek Cumhuriyetin ilanından itibaren hızla gelişen Kemalist devrimlerin yarattığı halk katındaki tepkiler, gerek bu tepkiyi bastırmak için kullanılan baskı mekanizmaları ve gerekse hükümetin, ekonomik ve sosyal alanda somut başarılar yapamaması, ülkede büyük bir hoşnutsuzluğun oluşmasına neden olmuştu.⁵³

Mustafa Kemal Paşa, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik ve sosyal sorunları Meclis'te eleştirir ve denetimsiz bir konumda olmasına bağlıyordu. Bu nedenle Meclis içinde Bir Muhalefet Partisi yararlı olabilirdi. Öte yandan, bir muhalefet partisi aslında gizli olarak vardı yalnız siyasal baskılar nedeniyle görünmüyordu. Görünmeyen bu muhalefet partisini uyandırmak gerektiğini düşünen⁵⁴ Mustafa Kemal (Atatürk)'ün isteği ile Ali Fethi OKYAR tarafından 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası kuruldu.⁵⁵ SCF, Cumhuriyet tarihinin ikinci muhalif partisidir. Partinin kurucuları arasında Tahsin (Uzer) Bey, Mehmet Emin (Yurdakul) Bey, Nakiyettin (Yücekök) Bey, Süreyya (İlmen) Paşa ile Ahmet (Ağaoğlu) Bey'de vardı. Partinin Genel Başkanlığına Fethi (Okyar) Bey getirildi. Genel Sekreter ise Nuri (Conker) Bey oldu. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasından sonra bizzat Mustafa Kemal'in isteği doğrultusunda Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan SCF'na geçen milletvekilleri olduğu gibi, yeni partiye gönüllü olarak katılanlarda oldu.⁵⁶

SCF'nin kendinden önce kurulan TPCF'ndan hem kuruluş hem de kapanış özellikleri bakımından ayrılmaktadır. Her iki parti de CHP içinden çıkmış olmakla beraber; TPCF, CHP içindeki muhalif görüşlü kişilerin partiden ayrılması ile kurulmuş; SCF ise, tamamen Atatürk'ün isteği üzerine kurulmuştur.⁵⁷

Partinin neden kurulduğu yolundaki yorumların en göze çarpanı, Mecliste var olduğu söylenen denetim eksikliğini gidermek için kurulduğu görüşüdür. Görüş

⁵³ Yusufoğlu, Kahraman, a.g.e.,s.159-160.

⁵⁴ Akşin, Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980,s.147.

⁵⁵ Kuyaksil, a.g.e., s.85.

⁵⁶ Akşin, Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980,s.148.

⁵⁷ İnan, Haytoğlu, a.g.e., s.55.

sahiplerine göre, tek partinin bulunduğu bir mecliste, milletvekilleri onaylamasalar bile, hükümetin kararlarına karşı çıkmamaktadırlar. Bu da meclisin hükümet üzerinde yapması gereken denetimi yeterince yerine getiremediğini göstermiştir. Hem hükümeti hem de iktidar partisini denetleyecek ikinci bir partiye ihtiyaç duyulmuştur. Mustafa Kemal'i Serbest Cumhuriyet Fırkasını kurdurmaya iten en önemli etken, tek partiden oluşan mecliste hükümet icraatlarının yeterli ölçüde tartışma ve eleştiri konusu yapılamadığı düşünmektedir. Partinin kurulma nedenlerinden biri de Mustafa Kemal Atatürk'ün İsmet Paşa'nın elde ettiği nüfuzu kırmak ve onu saf dışı etme isteğidir.⁵⁸

SCF, bir program ile "Serbest Cumhuriyet Yasası" adı altında bir de indirilmesini, bayındırlık hizmetleri ve demiryolları gibi yatırımların büyük ölçüde tek bir nesile yüklenmemesinin, yabancı sermayenin kabul edilmesini, özel girişimin esas tutulmasını, tek dereceli seçim ile kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınmasını istiyor; vicdan, fikir ve çalışma özgürlüğünün sağlanmasını talep ediyordu. Yürütme organının denetlenmesi konusunda baskı yapıyordu. Halkın yönetime katılmasını ve yönetenleri denetlemelerini talep ediyordu.⁵⁹

Serbest Cumhuriyet Fırkası beklenenin çok ötesinde, halktan inanılmaz derecede ilgi ve destek görmüştü. SCF'nın ve Fethi Okyar'ın öncülüğünde bir "halk hareketi" vardı. Fethi Bey kendini ve fırkasını Liberal sayıyordu. Gerçi programında ve nizamnamede açık olarak böyle bir doktrin terimi geçmiyordu. Yalnız 5. madde de "Fırka, vatandaşların, refahına, mali ve iktisadi her türlü teşebbüslerine engel olan hükümet müdahalelerini kabul etmez" gibi ifadeler, Serbest Fırkaya liberal vasfını veriyordu.⁶⁰

Kendisi'nin bir iktidar seçeneği olarak kabul eden ve bunu kanıtlamak için girişimlerde bulunan, Serbest Cumhuriyet Fırkası Mustafa Kemal (Atatürk)ünde tepkisiyle karşılaşmıştır. SCF'a hoşgörüyü bakan Mustafa Kemal'in fikrini partinin amaçları değiştirmiştir.⁶¹ CHP'nin elitleri, İzmir'de patlayan, tüm yurda dalga dalga

⁵⁸Abdulhamit Avşar, Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü Serbest Cumhuriyet Fırkası, Kitapevi Yayın, İstanbul, 1998, s.66-67.

⁵⁹ Akşin, Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980, s.148.

⁶⁰Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam 1884 - 1938, Remzi Kitapevi, 1.Cilt, IV.Baskı, İstanbul, 1976, s.387-391.

⁶¹ Akşin, Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980, s.149.

yayılan yeni muhalefet hareketine dur demekle gecikmemişlerdir. SCF'nin kapanışını hazırlayan iki önemli etkenden biri, Cumhuriyet Halk Partisi, SCF'nin Atatürk'ün isteği üzerine kurulmuş olsa da, ilk günden beri karşı olmuş, iktidarın elinden gideceği korkusuna kapılmış olmasıdır. Diğer önemli etken ise, İzmir olaylarından sonra Ekim'de yapılan ülke çapındaki yerel seçimlerde SCF'nin yeni bir parti olmasına rağmen gözle görülen bir başarı sağlamasıdır. Bu başarı SCF'nin de kendi içinde iktidara gelme isteğini uyandırmış ve partinin sonunu da bu istek hazırlamıştır.⁶²

Başka bir etken de Parti'nin programında laik düşünceye yandaş olduğunu, Cumhuriyete bağlılığını belirtmesine karşın, özgürlük ortamından yararlanan tutucular görev almaya başlamalarıdır.⁶³ CHP elitlerinin tüm bu uğraş ve çabaları başarıya ulaşmıştır. Fethe OKYAR bir "Fesh Beyannamesi" hazırlayıp Mustafa Kemal'e sunmuş ve onayını aldıktan sonra, 17 Kasım 1930 da parti kapatılmıştır.⁶⁴ Parti sadece üç buçuk ay sürmüştür. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapanmasından sadece bir ay sonra, 23 Aralık 1930 günü Menemen olayı patlak verdi. Manisa'da Nakşibendi tarikatına bağlı ve kendisinin Kıyamet gününde ortaya çıkacak olan Mehdi olduğunu ileri süren Giritli Mehmet adında biri, etrafındakilerle Menemen'e geldi. Belediye Meydanı'nda Camiden aldıkları yeşil meydanın altında zikretmeye ve halkı kendilerine katılmaları için çağırmaya başladılar.⁶⁵

Yedek Subay Öğretmen Mustafa Fehmi Kubilay'ın başını kesip bir mızrağa taktılar ve tekbir sesleri arasında sokaklarda dolaştırdılar.⁶⁶ Genel kuvvetler isyanı bastırdı. Sıkıyönetim ilan edildi. Görevlendirilen askeri mahkeme 28 sanığı idama mahkûm etti. Olay büyük yankılar uyandırdı. Bazıları, bu gericilik hareketini Serbest Fırka ile ilişkilendirerek, Fırka'nın kapatılmasının doğru bir karar olduğunu savundu.⁶⁷

⁶² Avşar, a.g.e., s.76-82.

⁶³ Kuyaksil, a.g.e., s.85.

⁶⁴ Ekinci, a.g.e., s. 80-82..

⁶⁵ Akşin, Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980,s.149.

⁶⁶ Aydemir, a.g.e., s.394.

⁶⁷ Yusufoglu, Kahraman, a.g.e.,s.181.

3.3. Diğer Siyasi Partiler

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kendini kapatmak zorunda bırakılmasının açıkça ortaya çıkardığı gerçek; CHP'nin çok partili hayatı içine sindirememiş ve otoriter tek parti yönetimini ne olursa olsun sürdürmeye çalışmasıdır.⁶⁸ SCF'nin kapatılmasının ardından Muhalefet hareketlerinin de ortadan kaldırılmasından sonra birtakım siyasal parti kurma girişiminden bahsedebilir.⁶⁹

Adana'da 26 Eylül 1930'da Abdülkadir Kemal Bey tarafından Ahali Cumhuriyet Fırkası kurulmuş tüzüğü hükümet tarafından onanmış, ancak Güney ili dışında örgütü bulunmaya parti, belediye seçimlerinde başarısız olmuş ve 21 Aralık 1930'da Bakanlar Kurulu tarafından kapatılmıştır. Yine bu dönemde, 1937'de tüzüğünün Cumhuriyet Halk Fırkası'na benzediğini öne sürerek Edirne'de Mimar Kazım Tahsin Bey tarafından Türkiye Cumhuriyet Amale ve Çiftçi Partisi, Laik Cumhuriyetçi İşçi ve Çiftçi Partisi, Sosyal Demokrasi Partisi gibi hükümete karşı muhalefet olabilecek parti kurma girişimleri başarısız olmuştur.⁷⁰

4. Atatürk Sonrası Milli Şef Döneminde Siyasal Hayat

Atatürk'ün ölümünün ardından askeri ve sivil bürokrasinin Atatürk'ün yakın arkadaşı ve en iyi işbirlikçisi İnönü'yü işaret ederek 11 Kasım 1938'de İnönü Cumhurbaşkanı seçilmiştir.⁷¹ Parti Devleti'ne dönüşmüş Türk siyasal sistemi Atatürk'ün ölümüyle yeni bir döneme girmiş ve çok partili düzene geçmesine dek süren döneme “Milli Şef” dönemi denilmiştir.⁷² İsmet İnönü yeni hükümeti kurması için daha önce yarış halinde olan Celal Bayar'ı görevlendirmiştir. Ancak İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı'na karşı olan Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın içinde bulunduğu bir hükümet kurulmasını sağlamıştır. Celal Bayar, CHP genel başkan vekili olarak olağanüstü kongre çağrısı yapmıştır. Toplanan kongre'de Atatürk'e “Ebedi Şef” sıfatı verilirken, İnönü'ye “Milli Şef” ve

⁶⁸ Ekinci, a.g.e., s. 82.

⁶⁹ Ekinci, a.g.e., s. 81.

⁷⁰ Kirman, a.g.e., s. 43-44.

⁷¹ İnan, Haytoğlu, a.g.e., s.77.

⁷² Ekinci, a.g.e., s.126.

“Değişmez Genel Başkan” sıfatı verilmiştir. CHP’nin daimi başkanı ve cumhurbaşkanı olan İnönü, milletin ve devletin sembolü olarak yüceltilmiştir.⁷³

Atatürk’ün ölümünden sonra Celal Bayar ve Fevzi Çakmağın desteğiyle İsmet İnönü Cumhurbaşkanı olmasının ardından, Cumhuriyet Halk Partisi Olağanüstü Kurultay tarihini mecburi olarak öne çekmiş, Atatürk’ten sonra yeni genel başkanını seçmek ve tüzükte bazı değişiklikler yapmak amacıyla 27 Aralık 1938’de toplanmıştır.⁷⁴

Olağanüstü kurultayca, hazırlanan yeni tüzüğün değişen maddeleri şöyledir:

Atatürk’ün ölümünden sonra Celal Bayar ve Fevzi Çakmağın desteğiyle İsmet İnönü Cumhurbaşkanı olmasının ardından, Cumhuriyet Halk Partisi Olağanüstü Kurultay tarihini mecburi olarak öne çekmiş, Atatürk’ten sonra yeni genel başkanını seçmek ve tüzükte bazı değişiklikler yapmak amacıyla 27 Aralık 1938’de toplanmıştır.⁷⁵

Olağanüstü kurultayca, hazırlanan yeni tüzüğün değişen maddeleri şöyledir:

“Madde 2- Parti’nin banisi ve ebedi başkanı Türkiye Cumhuriyeti’nin müessisi olan Kemal Atatürk’tür.

Madde 3- Partinin değişmez Genel Başkanı İsmet İnönü’dür.

Madde 4- Partinin Genel Başkanı aşağıdaki üç suretle inhilal edilebilir:

- A. Vefat
- B. Vazife yapamayacak kadar hastalığı sabit olması halinde
- C. İsrifa.”

Yeni tüzüğün 4. maddesinden de anlaşılacağı üzere “Değişmez Genel Başkanlık” kalıcı bir kurum olarak görülmüştür. Atatürk zamanında parti tüzüğüne

⁷³ Yusufoglu, Kahraman, a.g.e.,s.133.

⁷⁴ Karpat, Kısa Türkiye Tarihi 1800 – 2012, s. 162.

⁷⁵ Kirman, a.g.e., s. 43.

girmemiş bulunan “Değişmez Genel Başkanlık”, İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanlığı döneminde tüzükte yerini almıştır.⁷⁶

Değişmez Genel Başkanlığa getirilmesi nedeniyle kurultaya hitap eden İsmet İnönü üyelerine teşekkür ettikten sonra şu sözleri sarfetmiştir:

*“Partimizin, karşısında bulunduğu vazifeler vardır. Vazifelerin, bundan sonra ehemmiyetleri azalmış değil, daha ziyade artmıştır. Sağlam bünyeli, yüksek istidatlı asil bir milletin siyasi hayatına istikamet vermek iddiasındayız. Geçmiş tarihin fırtınaları içinde geç ve eksik taraflarımızı, süratle tamamlamak ve ilerlemek vazifesindeyiz.”*⁷⁷

İnönü bu sözleriyle, henüz yeni bir başında bulunduğunu, toplumsal ve siyasal alanlarda köklü değişikliklere gidilebileceğini belirtmişti.⁷⁸

İnönü’nün Cumhurbaşkanı olmasından sadece 6 ay sonra, İçişleri Bakanı’nın Cumhuriyet Halk Partisi genel sekreteri, valilerin parti il başkanı olması uygulamasına Mayıs 1939’daki CHP Büyük Kurultayı’nda (5. Kurultay) son verildi. Bu dönemde parti – devlet iç içe girmişti. İnönü döneminin uygulamalarından biride “Müstakil Grup” uygulamasıdır. Cumhuriyet Halk Partisi 5. Kurultayında demokratikleşme ve muhalefet eğilimlerine yeşil ışık yakmıştır. Bütün bu eğilimin nedeni batıda yaşanan değişimdir.⁷⁹

4.1. Milli Şef Dönemi Siyasal Hayat

İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanı ve “Milli Şef” olarak Atatürk’te bile olmayan geniş yetkilerle donatılmasından kısa bir süre sonra, İkinci Dünya Savaşı ile Türkiye, kendini bir ateş çemberi içine girmiştir. “Milli Şef Dönemi” hemen hemen İkinci Dünya Savaşı yıllarını kapsamaktadır. Türkiye’nin bu dönem içindeki siyasi tavrı; ne olursa olsun, bu savaşın dışında kalmak olmuştur. Siyasal yaşamı boyunca İsmet İnönü’nün başarmış gerçekleştirmiş olduğu en büyük başarı, Türkiye’yi savaş

⁷⁶ Karpat, Kısa Türkiye Tarihi 1800 – 2012, s. 161.

⁷⁷ Kirman, a.g.e., s. 42.

⁷⁸ Ekinci, a.g.e.,s.127- 130.

⁷⁹Hakan Akbalık, 1946-1950 Döneminde CHP’nin Seçim Çalışmaları, İnönü Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya,2006, s.13.

tutabilmesidir. Yalnız, Türkiye savaşa girmemesine rağmen, bu savaşın etkilerini, savaş boyunca ve savaş sonrasında en derinden hisseden ülkelerden olmuştur.⁸⁰

“Milli Şef” İsmet İnönü’nün İkinci Dünya Savaşı boyunca gerçekleştirmiş olduğu dış siyasası, zaman zaman evreleri bakımından çok değişik nitelikler sergilemiş ve kendi içinde çelişkilerle doludur. Türkiye bu dış siyasası bakımından özellikle savaşın son bulmasıyla birlikte de Müttefik devletler üzerinde olumsuz etki bırakmıştır. Türkiye’nin içte ve dışta bir takım suçlamalarla karşı karşıya kalması, iç ve dış siyasasında düzenlemelere gitmesine yol açmıştır. Bu eleştirilerin temel nedenlerinden biri ve en önemlisi; “Milli Şef” İsmet İnönü’nün Atatürk’ün ölümünden sonra, O’nun geleneksel dış siyasasından ayrılarak, gittikçe totaliter anlam ve özellik yüklenen tek partili rejiminin ve temkinli tavrının da etkisiyle oluşturmuş olduğu kendine özgü bir dış siyasası uygulamıştır. Bu dış siyasanın başlangıcını; İnönü’nün Cumhurbaşkanı olduktan sonra, Atatürk’ün en güvendiği ve Onun döneminde en uzun Dışişleri Bakanlığı yapma onuruna erişmiş Tefik Rüşti Aras gibi deneyimli bir devlet adamını sırf dış siyasa konusunda uyuşamadıkları için görevden alması olmuştur. “ Milli Şef” İsmet İnönü’nün uyguladığı dış siyasa ile, Atatürk’ün dış siyasası arasında, büyük ayrılık ve çelişkiler vardır.⁸¹

Atatürk’ün savaş öncesi izlemiş olduğu siyasa ile öneri ve uyarıları İsmet İnönü’nün İkinci Dünya Savaşı’ndaki siyasasındaki temel öğeler olması gerekmektedir. Oysa İsmet İnönü’nün İkinci Dünya Savaşı’nda izlemiş olduğu dış siyasa karşılaştıracak olursak bu temel öğelerin hiç birisini göz önünde tutmadığını söyleyebilir.⁸²

⁸⁰ Karpat, Kısa Türkiye Tarihi 1800 – 2012, s.161-162.

⁸¹ Ekinci, a.g.e.,s.121-122.

⁸² Ekinci, a.g.e., s. 125-136.

4.1.1. CELAL BAYAR HÜKÜMETİ DÖNEMİ

1939 yılı; bir buçuk aylık Celal Bayar Hükümetinde yapılan değişikliklerle başladı. Atatürk'ün ölümüyle Cumhurbaşkanlığına getirilen İsmet İnönü, başbakanlığı yine Celal Bayar'a vermişti.⁸³ İsmet İnönü Celal Bayar hükümetini kurmuş, bir hafta sonra Hükümet Programını mecliste okumuştur.⁸⁴

Celal Bayar konuşmasında, *“İleri idare tekniği selahiyet ve mesuliyeti elele vermektedir. İşleri kısa bir zamanda kati bir neticeye bağlamaktır. Kırtasiyecilik asla esas ve gaye değildir. Kırtasiyeciliğin manası tek tatbik şekli süratle ve fakat isabetle verilmiş kararları ve işlerden alınan maddi verimli neticelere teşviktir.”* diyerek mecliste bulunanlara fikrini beyan etmiştir.⁸⁵

Bunu gerçekleştirmek için Türkiye Cumhuriyeti memurlarının hepsinin istinasız bu vasıflarla ve bu zihniyetle vazifelerine sarılmalarının hükümet tarafından istendiğini, hükümetin ise memurlara güvenlik ve refah sağlayacağı garantisini vermiştir. Ayrıca programda, *“Kanunlarımızın memleketimizde her gün ilerleyen çeşitlenen ihtiyaç ve faaliyetler icaplarını karşılayacak şekillere getirilmesi ve yeni mevzuat lüzumunu aşikârdır”* tespiti yapılarak, her alanda gerekli kanunların yapılacağı teminatı verilmiştir.⁸⁶ Celal Bayar hükümeti, eski hükümetlerin programlarından farkı ekonomiye ağırlık vermiş, hükümet işlerinin planlı bir şekilde yürütüleceğini belirtmiş, bütün bu işlerin Atatürk'ün gözetiminde yapılacağını sık sık tekrarlamıştır. Celal Bayar Atatürk'ün emrinde bir yıl Başbakanlık yapmış, Atatürk 1938 yılında ölünce ve yerine Cumhurbaşkanı İsmet İnönü gelince Başbakanlık'ı tan çekilmiştir.⁸⁷

İsmet İnönü Başbakanlığa tekrar Celal Bayar'ı getirmişti. Ancak, Celal Bayar bu gelişmenin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından bir strateji oyunu olduğunu anlamıştı. Atatürk'ün ölümünden sonra gelişen gergin havayı yatıştırmak için alınmış geçici bir tedbir olduğu doğrultusunda söylentiler vardır. Nitekim söylentiler kısa

⁸³ Mahmut Goloğlu, Milli Şef Dönemi (1939-1945), Kalite Matbaası, Ankara, 1974, s.3.

⁸⁴ Goloğlu, a.g.e., s.24.

⁸⁵ Cemil Koçak, Hikmet Özdemir, Korkut Boratav, Selahattin Hilav, Murat Katoğlu, Ayla Ödekan, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, a.g.e., s.159.

⁸⁶ Kuyaksıl, a.g.e., s.86-87.

⁸⁷ Akşin, S.(Ed.), a.g.e., s.160.

sürede gerçekleşmeye başladılar. Büyük Millet Meclisi'nin 2 Ocak 1939 günlü toplantısında okunan iki Cumhurbaşkanlığı tezkeresi; Eğitim Bakanı Saffet Arıkan'ın yerine İzmir Milletvekili Hasan Ali Yücel'in, Ekonomi Bakanı Şakir Kesebir'in yerine de İzmir Milletvekili Hüsnü Çakır getirilmişti.⁸⁸

Hükümetin kuruluşundan sonra da çeşitlik bakanlar değiştirilmiş ve Celal Bayar 1939 yılında Başbakanlıktan ayrılmak zorunda kalmıştır.⁸⁹ Celal Bayar, hükümetin istifasından sonra 25 Ocak 1939 günü Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye şu yazıyı gönderdi: “ *Türkiye Büyük Millet Meclisi seçiminin yenilenmesine Parti Divanınca karar verilmiştir. Partimizin seçime yeni ve taze bir kuvvetle çıkmasının maksat ve esasa daha uygun ve daha yararlı olacağını düşündüm. Bu imkanı size vermiş olmak için Başbakanlıktan istifamı sunuyorum. Hakkımdaki iyi görüşlerinizin devamını sonsuz saygılarımla dilerim.*”⁹⁰

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'de, aynı gün şu karşılığı vermiştir: “Büyük Millet Meclisi seçiminin yenilenmesi ihtimali üzerine verdiğiniz istifa kabul olunmuştur. İktidar mevkiinde geçen hizmet zamanınızı, takdirle anarak size arkadaşlarınıza yürekten teşekkürlerimi bildirmek isterim. Siyasi tarihimizin çetin dönemini seçkin özelliklerinizle iyi yönetmenizi, milletimiz daima teşekkür ve takdir duyguları ile anacaktır. Hükümet kurulmasına, İstanbul Mebusu Dr. Refik Saydam memur edilmiştir.” demiştir.⁹¹

4.1.2. REFİK SAYDAM HÜKÜMETİ DÖNEMİ

Celal Bayar'ın Başbakanlıktan ayrılmasından sonra, yerine ona karşı olan Refik Saydam getirilmiş ve Türkiye Cumhuriyeti tarihinde Milli Şef dönemi başlamıştı. Yeni Başbakan Refik Saydam, 27 Ocak 1939 günü hükümet programını okudu. Hükümetin programında bir değişiklik yoktu, “Kabinenin programı şimdiye kadar olduğu gibi bağlı bulunduğu Cumhuriyet Halk Partisi programını gerçekleştirmektir.”⁹²

⁸⁸ Goloğlu, a.g.e.,s.3.

⁸⁹ Goloğlu, a.g.e., s.24-25.

⁹⁰ Ekinci, a.g.e., s. 123.

⁹¹ Goloğlu,a.g.e.,s.4.

⁹² Goloğlu, Milli Şef Dönemi (1939-1945), Kalite Matbaası, Ankara, 1974, s.5.

Aynı günler de İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından etkilenen Türkiye, 1939 Erzincan depremi ile ikinci defa sarsılmıştır. Kurtuluş Savaşı'ndan yeni çıkmış olması, topraklarını ve bağımsızlığını kalmaya çalışan Türkiye, savaşa girmemekle birlikte savaşa ait her türlü olumsuzluktan etkilenmekten kaçamamıştır.⁹³ Savaş süresince ordusunu her an savaşa hazır halde tutmak için büyük harcamalar yapmış ve bu askeri harcamalar ekonomisinde sarsıcı sıkıntılara yol açmıştır. Savaşın başlamasıyla diğer dünya devletleri gibi Türkiye de “savaş ekonomisi”ne geçmiş ve savaş boyunca bu ekonomik şartlar ülkeyi etkisi altına almıştır. Türkiye, savaş boyunca, savaşa katılan ülkelerde bile olmayan derece de pahalılık, yokluk, ve çeşitli suiistimallerle ve özellikle ihtikar (vurgunculuk)la karşı karşıya kalmıştır. CHP, tüm bu ihtikâr, vurgunculuk ve yoksulluğun tek sorumlusu olarak kabul edilmiştir.⁹⁴

Başbakan Refik Saydam, böyle bir ortamda başbakan olmuş ve daha başlangıçta tarımsal ürünlerin pazarlanması ve ithalatın daralması gibi önemli ekonomik sorunlar ile karşı karşıya kalmıştır.. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla, savaşa girmese bile ordusunu 120.000 den 1.5000.000' e yükselten Türkiye, bütçe harcamalarının yarısından fazlasını askeri harcamalara ayırmak zorunda kalmıştır. Başvekil Saydam ve hükümeti, katı fiyat denetimleri ve tarım ürünlerine ucuz el koyma yöntemiyle ekonomik sorunlara çözüm bulmaya çalışmıştır.⁹⁵

Refik Saydam'ın başında bulunduğu hükümet ilk önlem olarak 18 Ocak 1940 tarihinde TBMM'de kabul edilen 3780 sayılı Milli Koruma Kanunu'nu uygulamaya başladı. Milli Koruma Kanunu çok geniş olarak bütün ekonomiyi kapsayacak şekilde, büyük bir çalışma ile hazırlamıştı. Kanunu'nun temel amaç hükümlerinden sonra sırasıyla Teşkilat, İktisadi Hükümler, Mali Hükümler, Ceza Hükümleri ve Müteferrik Hükümlerle, ek ve geçici maddeleri içeriyordu.⁹⁶

Yasa 20 sayıydı ve kanunun temel amacı, olağanüstü zamanlarda, örneğin savaş zamanında ekonominin bütünü düzenlemek ve böylece sosyal yaşamda dengeleri korumaktı. Savaş bittikten sonra bu uygulamaya son

⁹³ Akşin,S.(Ed.), a.g.e., s.159.

⁹⁴ Goloğlu, a.g.e.,s.5.

⁹⁵ İnan, Haytoğlu, a.g.e., s.77-79.

⁹⁶ Goloğlu, Milli Şef Dönemi (1939-1945),s.

verilecekti. Kanunla, vurgunculuk yasaklanarak, vurgunculuk yapanların para, hapis sürgün cezalarıyla cezalandırılmalarına çalışılmıştır. Kanunun uygulanması için, Milli Koruma Kontrolörleri göreve atamıştı. Geniş yetkilere sahiptirler, kapalı yerlere girebilir, mallara el koyabilir ve iş yerlerini mühürleyebilirlerdi.⁹⁷

Milli Koruma Kanunu'nun uygulanması bazı bakımlardan yararlı olsa da amaçlanan sonuçları verememiştir. Yani fiyatlar artmış, mallar piyasadan çekilmiş, ihtikâr ve karaborsa etkinlikleri daha da kendini göstermişti. Şöyle ki; Konya'da kilo başına 30 kuruş olan buğdayın kilosu İstanbul'da 200 kuruş olmuştu. Memlekette büyük zeytinyağı stoku olduğu bilindiği halde, zeytinyağın kilosu 350 kuruşa çıkmıştı. Halk el yıkayacak sabun bulamaz hale gelmişti. Hastalıklar baş göstermiş, özellikle Tifüs salgını karşısında yeterince aşı, hastalara gazlı bez gibi tıbbi gereçler bulunamamaktaydı.⁹⁸ Kanun, zabıta tedbirleri ile ekonomik yaşantıyı düzenlemek gibi sakat bir temele oturtulduğu için başarısız olmuştur. Bu yüzden; Kanuna rağmen halkın yakınmaları sürüp gitmiştir.⁹⁹

4.2. Milli Şef Dönemi Toplumsal ve Ekonomik Hayat

İkinci Dünya Savaşının ilk dönemi olan Avrupa savaşının başlamasıyla birlikte ekonomik durum da bozulmuş ve o günkü deyimle Karapazarcılık yani Karaborsacılık başlamıştı. İhtiyaç duyulan mallar ortadan kaybolup Karapazara düşmüş, fiyatlar alabildiğince yükselmiş, hayat pahalılığı her geçen gün biraz daha artmıştır. Serbest çalışan orta dereceli halk ile memurlar geçim sıkıntısına düşmüşlerdi.¹⁰⁰

Bu sebepten toplumda huzursuzluk meydana gelmişti. Hükümetin dış politika tutumunu kendi çıkarlarına uygun bulmayan devletlerin aleyhindeki propagandalarında konu olarak ele alınıyor ve Türkiye de hayat pahalılığı, işsizlik ve sefalet olduğu yolunda radyolarda yayınlar yapıyordu. Böylece halkı devlete karşı kıskırtıyorlardı. Hükümet bütün bu olanlar karşısında paniklemişti, hem çözüm

⁹⁷ Ekinci, a.g.e., s. 132.

⁹⁸ Cahit Kayra, Savaş Türkiye Varlık Vergisi, Tarihçi Kitapevi, İstanbul, 2011, s.39-44.

⁹⁹ Goloğlu, Milli Şef Dönemi (1939-1945), s.63.

¹⁰⁰ Karpat, Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller, s. 187.

yolları aramaya çalışıyor hem de bütün karalama kampanyalarına cevap veriyordu.¹⁰¹ Ankara Radyosunda konuşan hükümet sözcüsü, bütün bu iddialara karşılık, şunları ifade ediyordu:

“Türkiye’de işsizlik ve sefalet bulunduğunu iddia etmek, Türkiye’deki iş alanının durmadan genişlemekte bilmemektedir.

Oysaki geri bir tarım ve hammadde memleketi olan İmparatorluk Türkiye’sinden; sanayileşen, ulaştırma araçlarını kuran ve ulusal kredi donatımını gittikçe genişleten bir Cumhuriyet Türkiye’sinin meydana çıkması demek, işin olmadığı bir memlekette sürekli olarak yeni iş ve yeni uzmanlık alanlarının yaratılması demektir. Bu hareket tamamlanmadan Türkiye’de işsizliğin ve işsizlerin değil, ancak yeni iş alanlarının ve buralarda çalışanların istatistiğini tutmak mümkündür. Hayat pahalılığına gelince; Türkiye, uluslar arası fiyat ilişkilerini koruyan memleketler arasındadır. Almanya ya da Rusya gibi: maliyet fiyatının, bazı maddelerin yokluğu ve belgelere bağlanması ile tepeden inme narh usullerinin makası arasında kaybolduğu bir memleket değildir. Türkiye de hayat şartları normalleşmede ve hayat şartları bu fiyatlara göre düzenlenmektedir. Aleyh de propaganda yapanlar şu noktalara dikkat etmelidirler: Bizde henüz hiçbir yiyecek maddesi vesikaya bağlanmamıştır. Bizde henüz hiçbir tasarrufa el uzatılmamıştır. Biz de henüz hiçbir enflasyon yoktur.” diyerek halkın endişesini bir nebze ortadan kaldırmaya yönelik konuşma yapmıştır.¹⁰²

Hükümete göre Almanlardan gelen propagandanın sebebi, yeni ticaret görüşlerinde kendi lehlerine halktan ve tüccardan gelme bir baskı yaratmaktır. Gerçek olan şuydu ki; Türkiye’de ekonomik bulanım vardı. Savaşa girmemesine rağmen her an savaşa girecekmiş gibi tüm gelirini askeri harcamalara gitmişti. Türkiye, bu dönem siyasal, ekonomik ve toplumsal anlamda dar bir dönemden geçiyordu. Mecliste Bakanlar ve Milletvekilleri tarafından bütün bu ekonomik sorunlar masaya yatırılıp görüşülüyordu.¹⁰³ Avrupa savaşının başlamasıyla önce demir, yapım gereci ve çuval gibi bazı maddelerin fiyatı yükseldi. Savaşla birlikte

¹⁰¹ Karpat, Kısa Türkiye Tarihi 1800 – 2012,s. 164.

¹⁰² Ekici, a.g.e.,s.133.

¹⁰³ Hakan Akbalık, a.g.e.. s.31.

Almaya ile aramızda olan ticaret anlaşması da sonra erdi. Bu maddelerde fiyatların yükselmesi diğer ihtiyaç maddelerinin de fiyatını yükselmesine neden oldu. Yaşanan bu fiyat yükselişlerinin nedeni maddi bir sebebi yoktu. Tek nedeni kolay ve çabuk para kazanmak hırsı ile gözleri kararmış olanların savaş halinden yararlanarak geniş bir spekülasyon yapmalarından yani vurgunculuk düzeni kurmalarından doğmuştur.¹⁰⁴

Fiyatların yükselmesi, en çok, belli geliri olan memurları, emeklileri, orta sınıf halkı sıkıntıya sokmuştu. Yiyecek, içecek, giyecek ve ihtiyaç maddelerinin fiyatlarının yükselmesi ve bunun sonucu olarak paramızın değer kaybetmesi bütçenin dengesini bozmuştur. Hükümet tedbir alma çabalarına rağmen dürüstlük, haysiyet, namus ile ilgisi olmayan, sadece ne pahasına olursa olsun ve nasıl olursa olsun para kazanmayı prensip kabul etmiş bulunan bazıları savaş zenginliğini ve vurgunculuğunu uyandırmaya çalışmışlardır.¹⁰⁵

Türkiye Avrupa'da süren savaşın dışında kalmasına rağmen birçok açıdan etkilenmiştir. Bu yüzden öteki bakımlardan olduğu kadar ekonomik açıdan da kendini koruma altına almak zorunda kalmıştır. Kısaca; ülkede ki ekonomik bulanımı, halkın geçim zorluğunu, karaborsayı vurgunculuğu, fiyat yükselmesini, mal darlığını, alım zorluğunu önlemek için Hükümet her türlü teşebbüste bulunmuştur. Bu zorunluluktan ötürü Milli Koruma Kanunu adı altında hazırlanan kanun tasarısı Yüksek Meclise sunulmuştur. 19 Şubat 1940 da Milli Koruma Kanunu uygulanmasına karar verilmiştir. Ancak savaş yıllarının yarattığı zorluğun bir karşılığı olarak çıkarılan Milli Koruma Kanunu, istenilen sonucu sağlayamamıştır. Çünkü bu kanun, zabıta tedbirleri ile ekonomik yaşantıyı düzenlemek gibi sağlam olmayan bir sistemin üzerine oturtulmuştu. Bu yüzden; Milli Koruma Kanununa rağmen halkın sorunları çözülmemiş yakınmaları devam etmiştir. Bütün bu yaşananlardan en büyük zararı halk görmüştür. Vurgunculuğun ve karaborsacılığın önüne geçilememiştir.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Karpat, Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller, s.205.

¹⁰⁵ Karpat, Kısa Türkiye Tarihi 1800 – 2012,s.165.

¹⁰⁶ Goloğlu, a.g.e.,s.59-63.

4.2.1. Köy Enstitüleri

Kuruluşunda herkesçe çok iyi karşılanan¹⁰⁷ Köy Enstitüleri denemesi, eğitimle ilgili olduğu halde siyasi ve iktisadi hayatımızda derin izler bırakmıştır. Siyasi hayatımızda en çok tartışılan uygulamalardan birisidir.¹⁰⁸ Köy Enstitüleri, Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan zamanında 1937 Bütçesine konulan ödenekle ve köy öğretmen okulu şeklinde kurulmuş ve uygulanmaya konulmuştu. Birçok kez deneme girişimleri ve ara yasal düzenlemelerden sonra bu okullar, Hasan Ali Yücel'in milli eğitim bakanlığı zamanında öğretmen kursları ile birleştirilmiş, 22 Nisan 1940 tarihinde 3803 Sayılı Köy Enstitüleri Kanunu TBB'de kabul edilmişti. Ardından, 4274 Sayılı Köy Okulları ve Enstitülerini Teşkilatlandırma Kanunu kabul edilmişti. Bu yasanın 1. ve 3. maddelerinde amaç olarak "Köy öğretmeni ve köye yarayan diğer meslek erbabını yetiştirmek" belirtiliyordu.¹⁰⁹

Zorunlu ilköğrenimi köylere çabuk ve geniş ölçüde yaymak için 1942 yılından başlayarak Köy Enstitülerine her yıl 1000 öğretmen adayı ile 3000 öğrenci alınması ve bu suretle sekiz yılda 8000 öğretmen ile 24.000 köy öğretmeni yetiştirilmesi işi her bakımdan bir ana plana bağlanmıştır. Köy Enstitülerinin bir diğer amacı da hiç şüphesiz memleketin iş ahenk ve muvazenesini düzenlemektir. Bu mutlaka mevcut sınıfları çerçeveleyerek birinden ötekine geçilmeyecek surette sınırlandırmak anlamına gelmez. Öğretim ve eğitimde şehirli ve köylü ayrımı ancak iş bölümü noktasından göz önünde tutulabilirdi. Köy çocukları arasından yetişecek elemanların da memleketin yönetim ve düşünce çabalarına katılabilmelerini sağlamaktır.¹¹⁰

¹⁰⁷ Goloğlu, Demokrasiye Geçiş1946-1950, s.176

¹⁰⁸ Hakan Akbalık, a.g.e.. s.32.

¹⁰⁹ Goloğlu, Demokrasiye Geçiş1946-1950,s.65.

¹¹⁰ Goloğlu, Demokrasiye Geçiş1946-1950,s. 66-67.

1.4.2.2. MİLLİ KORUMA KANUNU

İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı günlerde Refik Saydam'ın başında bulunduğu hükümet ilk önlem olarak 18 Ocak 1940 tarihinde 3780 sayılı Milli Koruma Kanunu'nu TBMM'de kabul etti. Milli Koruma Kanunu çok geniş olarak bütün ekonomiyi içine alacak şekilde hazırlanmıştı. Temel amacı savaş zamanında ekonominin bütününe düzeltmek ve böylece sosyal yaşamdaki dengeleri korumaktı. Savaş sona erdikten sonra bu uygulamaya son verilecekti. Bu düzenleme için Bakanlar Kurulu'na büyük görevler ve uygulama yetkileri verilmişti.¹¹¹

Milli Koruma Kanunu'nun uygulanmasını yeterince sağlamak için hükümete özel örgütler kurma yetkisi verilmiştir. Öte yandan, İktisadi, ticari işletmeler ile ulaşım işleriyle ilgili kuruluşların faaliyetlerine, üretimlerine müdahale etmek, yerine göre, gerekli tazminatı vermek suretiyle el koyabiliyorlardı. İç ve dış ticari etkinlikleri denetliyorlardı. Kanunu Milli Koruma Kontrolörleri uyguluyordu. Savaş yıllarında, devlet gelir giderlerinin, dolaşımdaki para hacminin ve fiyatlarının birbirinin, dolaşımdaki para hacminin ve fiyatların birbirine ek olarak iki buçuk-üç kat arttığı görülmüştür. Milli Koruma Kanunu ile getirilen önlemler ise amaçlanan sonuçları vermemiştir. Refik Saydam'ın vefatından sonra Saraçoğlu tarafından kurulan hükümet bu durum karşısında önlem alma stratejisini değiştirmiş ve Milli Koruma uygulamasını durdurmuştur. Hükümet bu ortamda radikal çareyi vergilendirme alanında aramıştır.¹¹²

Milli Koruma Kanunu uygulaması Saydam Hükümeti döneminde fiyatların nispeten az yükselmesine katkıda bulunmuşsa da, ekonomik sorunların geniş yığınların günlük yaşamını etkilemesini önleyememiştir. Genel bir enflasyon ortamında, mal yokluğuna dayalı bir karaborsa, karaborsaya dayalı bir spekülasyon olanağı dönemin ekonomik hayatına ilişkin tabloyu sergiler. Saraçoğlu ve Saydam Hükümetleri döneminde alınan önlemler kaldırıldı. Ekonomi ve fiyatlar üzerindeki devlet denetimi kaldırıldı. Bununla amaçlanan, fiyatların bir miktar artması pahasına da olsa, mal yokluğunun ve karaborsanın önüne geçilmek istense de alınan önlemler

¹¹¹ Goloğlu, Demokrasiye Geçiş 1946-1950, s. 59.

¹¹² Kayra, a.g.e., s.39-47.

işe yaramadı. Karaborsa olduğu gibi devam ederken, fiyatlar hiç beklenmedik ölçüde yükseldi.¹¹³

4.2.3. Varlık Vergisi

Savaş dönemi boyunca sıkça görülen bütçe açıkları, vurgunculuk, enflasyon ve Milli Koruma Kanunu'nun olumsuz sonuçları¹¹⁴ Varlık Vergisi'ne zemin hazırlamış ve iktidarın bu yolda yeni tedbirler almasına sebep olmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Şükrü Saraçoğlu hükümeti tarafından getirilen, 11 Kasım 1942 tarihinde “4305 sayılı Varlık Vergisi Kanunu” adı verilen yasa kabul edilmişti. Bu yasa, verginin mevzuu, verginin miktarı, verginin tarihi, verginin tebliğ ve tahsili gibi bölümleri içeren 17 maddeden oluşuyordu.¹¹⁵

Kanun, 1942 yılına kadar savaş ekonomisi içinde gayri meşru yollardan elde edilen kazançları hazineye çekmek için çıkarılmıştı. Bu kanun savaş yıllarının zorluklarından doğmuştu. İthal mallar ile temel ihtiyaç maddelerinde karaborsacılık ve vurgunculuk yaparak zenginleşmiş olanlardan, tüccarlardan ve aracılardan vergi alarak ekonomik sıkıntı çeken dar gelirli sınıfları manen tatmin etmek yoluna gidilmiştir. Kanun uygulanma şekli yüzünden eleştirilmiştir. Vergi, hükümet memurları ile seçme işadamlarından karma bir komisyonun tavsiye ettiği miktarlarda ticarethanelerden, sanayi işletmelerinden, emlak sahiplerinden, emlak simsarlarından ve büyük toprak sahiplerinden alınacaktı.¹¹⁶

Vergi, tüm halkı kapsamaktaydı. Yalnız, bir defaya mahsus vergi, uygulamada oransız ölçüde Gayri Müslimlerin üstüne yıkıldı. Gayri Müslimler, ellerindeki mülkleri zararına satmak zorunda kalarak ülkeyi terk etmek zorunda kaldılar. Kanunun tepeden inme usullerle uygulanması eleştirilere sebep oldu. Bu kanunun etkileri memleket için tüm alanlarda zararlı oldu. Hükümete gerekli geliri sağlamadığı gibi ekonomik durumu daha da kötü hale getirdi. Hükümet içten ve dıştan gelen eleştirileri önleyemez duruma gelmişti. Hem Türklerden hem de

¹¹³ Akşin, S(Ed), a.g.e., s. 170.

¹¹⁴ İnan, Haytoğlu, a.g.e., s. 81.

¹¹⁵ Kayra, a.g.e., s.47-48.

¹¹⁶ Akşin, S(Ed), a.g.e., s. 171.

azınlıklardan iş adamlarının bu vergiye karşı gösterdikleri tepki ve dıştan gelen eleştiriler sonucunda kanun 15 Mart 1944'te kaldırıldı.¹¹⁷

Varlık Vergisi uygulaması bir buçuk yıl sürmüş, yıl sonunda toplam Vergi tutarının %85'i tahsil edilmiştir.¹¹⁸ Varlık Vergisi tartışmaları özellikle tek parti döneminden çok partili döneme geçişte DP'nin Halk Partisi'nin üzerine gitmesine ve 1950 seçimlerin de iktidarı ele geçirmesinde büyük rol oynamıştır. Varlık Vergisi'nin, Türkiye'de ekonomik, sosyolojik ve siyasal açıdan değişimlere yol açtığı söylenebilir.¹¹⁹

Dünyanın birçok yerinde Varlık Vergisi'ne benzer uygulamalar olmasına rağmen Kanunun günümüzde bile hala tartışılmasının sebebi uygulandığındaki yanlışlık olduğu söylenebilir. Verginin uygulanması kanunda yazılı amacı aşmış ve bütün haklılığını ve hukukiliğini kaybetmiştir. 465 milyon lira hâsılat beklenen vergiden 311 milyon sağlanabilmiş, “Milli Koruma Kanunu'nun” ana aracı olan Varlık Vergisi elde ettiği kazançla bekleneni sağlayamamıştır. Vurgunculuk ve Karaborsacılığın önüne geçilememiştir. Verginin sağladığı fırsatlar büyük borsacıları daha da zenginleştirerek, küçük esnafın yok olmasına neden olmuştur.¹²⁰

4.2.4. Toprak Mahsulleri Vergisi

Varlık Vergisinden sonra çiftçileri de olağanüstü bir vergiye tabii kılan Toprak Mahsulleri Vergisi 1943 Haziran'ında bir Türkiye Büyük Millet Meclis'inde kabul edildi. Toprak Mahsulleri Vergisi'nin çıkartılma sebebi, tarım ürünlerindeki artışlardan yararlananları hedef almaktaydı. Toprak Mahsulleri Vergisi (önce Mahsulat-ı Arziye Vergisi) İkinci Dünya Savaşı yıllarında devletin olağanüstü harcamalarını karşılamak ve ekonominin dengesini korumak için çıkarılan ikinci vergidir. Olağanüstü ve geçicidir. Cumhuriyet kurulduktan sonra kaldırılan eski

¹¹⁷ Karpat, Kısa Türkiye Tarihi 1800 – 2012,s.205-207.

¹¹⁸ Nevin Coşar, “Varlık Vergisi Konusundaki Yolsuzluk Söylentileri” Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, s.12.

¹¹⁹ Goloğlu, Demokrasiye Geçiş1946-1950,s. 174.

¹²⁰ Kayra, a.g.e.,s. 52.

Aşar Vergisi'nin yeni bir şekli olup, hazineye toplam, 223 milyon lira gelir sağlamıştır.¹²¹

Vergi hububattan, bakliyattan ve diğer şekli ürünlerde aynen, yani mal olarak ya da nakden, para olarak tahsil ediliyordu. Uygulama şekli, önce ürün elde edilen yerde, köylerde, daha sonra toplama merkezlerinde yapılıyordu. Vergi oranı başlangıçta % 8-12 arasında değişirken, daha sonra %10 olarak saptanmıştır. Toprak Mahsulleri Vergisi, Varlık Vergisinin tamamlayıcısı olsa da ikisi arasında uygulama bakımından farklar vardır.¹²²

Toprak Mahsulleri Vergisi'nde haciz müeyyidesi yoktur. Haciz olayı da anlamsızdır. Bu verginin mükellefleri birkaç çiftlik sahipleri dışında fakir çiftçilerdir. Çocukları askere alınmıştır ve garip bir askerlik vergisi ödemektedirler. Toprak Mahsulleri Vergisi firesiz tahsil edilmiş ve bu vergiyi ödemediği için kimse hapse girmemiştir. Varlık Vergisi'nin mükellefleri kendilerine tarh edilen 435 milyon liranın 109 milyonu ödememişlerdir. Toprak Mahsulleri Vergisi istenen sonucu vermiştir. 1943 ve 1944 yıllarında Cumhuriyet bütçe açığını bu vergi sayesinde kapatabilmiştir.¹²³

4.2.5. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu

4753 Sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, Varlık Vergisi'ne kıyasla toplumu daha geniş çapta ilgilendiren bir kanun olup, hükümete karşı şiddetli eleştirilere yol açtı. “Kanun, topraksız ve toprağı az olan köylüler ile çiftçilik yapmak isteyenlere, geçimlerine yetecek kadar toprak dağıtmak ve dağıtılan toprağın sürekli işletilmesi için de gerekli donanımı sağlamak amacındaydı. Kanunun uygulanması, dağıtım tabii arazi; hazine, vakıf ve belediyelere ait topraklardan ve 5.000 dönümden büyük çiftliklerden istimlak yoluyla elde edilecektir.”¹²⁴

Toprak Kanunu toplumsal bir reformdur. Kanunun amacı, sıkıntı çene köylünün durumunu iyileştirmek ve Türkiye'de ki sosyal demokrasiyi

¹²¹ Kayra, a.g.e.,s. 207-209.

¹²² Karpat, Kısa Türkiye Tarihi 1800 – 2012,s.202.

¹²³ Karpat, Karpat, a.g.e.,s.207-216.

¹²⁴ Karpat, Kısa Türkiye Tarihi 1800 – 2012,s. 207.

geliştirmekti.¹²⁵ Kanun tasarısı görüşülmeye başlanır başlanmaz, Meclis üyelerini iki gruba ayırdı. Bir grup kanunu desteklerken diğer grup karşı çıkıyordu. Çiftçiye Topraklandırma Kanunu, halk Partisi'nin köylülere yapmış olduğu bir vaadi ve gerçekleştirmek amacındaydı.¹²⁶ Kanun tasarısı, Meclis Genel Kurulu'nda görüşülmeden önce geçici komisyonda 3 ay ele alınmıştır. Komisyonun başkanlığına İzmir Milletvekili Rahmi Köken, sözcülüğüne de Aydın Milletvekili Adnan Menderes getirilmiştir.¹²⁷ Adnan Menderes kanun tasarısı üzerindeki çalışmalar hakkında açıklamalarda bulunarak; Hükümet temsilcilerini ve uzmanları dinlediğini Komisyona üye olmayan Milletvekillerinin de düşüncelerini aldığını ve tasarının görüşülmesinin bittiğini açıklamıştır. Geçici komisyonun son toplantısına gelen Başbakan Şükrü Saraçoğlu, tasarıda bazı yeni değişiklikler yapılmasını istemiş ve Adnan Menderes'in bütün muhalefetine rağmen Başbakan'ın istediği değişiklikler yapılmıştır. Bu olay neticesinde Adnan Menderes komisyon sözcülüğünden ayrıldığını açıklamıştır. TBMM'de tartışmalar devam ederken 17 Haziran seçimleri için çalışmalar hızla devam ediyordu. Bu dönemde muhalefetin partileşmeye doğru gideceğine kesin gözüyle bakılmaya başlandı.¹²⁸

7 aylık bütçenin görüşülmesi sonunda, Başbakan Saraçoğlu'nun 29 Mayıs 1945 tarihinde B.M.M.'den güvenoyu istemesiyle düğüm çözüldü. Yapılan oylamanın sonucunda 359 milletvekili Saraçoğlu'nun hükümetine güvenoyu verdi ve 7 milletvekilinin red oyu vermesi muhalefetin kimlerden oluşacağını ortaya çıkardı. 7 muhalif milletvekilinin bu oylama ile ortaya çıkması ve Recep Peker'de muhalefetin içinde olması CHP çevrelerinde şaşkınlığa neden olmuştu. CHP, bu grubu dağıtmak ve tehlikeyi bertaraf etmek için hemen hükümet içerisinde değişiklik yoluna gitmiş ve 7 Haziran 1945 tarihinde yeni bir muhalefet grubu ortaya çıkarmıştı.¹²⁹

Menderes 17. Madde hariç, Topraklandırma Kanunu'nu desteklediğini söylüyordu. Ancak, yapılan tartışmalı görüşmeler sonunda, Alaeddin Tiritöğlu ve

¹²⁵ Akbalık, a.g.e., s.33.

¹²⁶ Karpat, a.g.e., s.207-211.

¹²⁷ İnan, Haytoğlu, a.g.e., s.84.

¹²⁸ Goloğlu, Demokrasiye Geçiş 1946-1950, s.28-30.

¹²⁹ İnan, Haytoğlu, a.g.e., s.84-85.

321 arkadaşının verdiği soru önergesi 17. madde olarak kabul edildi. Sonraki maddeler ise hızlı bir şekilde görüşülüp kabul edildi. Tasarı, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu olarak 4753 sıra sayısı ile kabul edildi ve kanunlaştırıldı. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun en önemli etkisi Muhalefet hareketini ortaya çıkarmıştı. CHP hükümetinin en büyük destekçileri olan büyük toprak ağalarının da tepkisini çekmiştir. Kanun tam anlamıyla uygulanmamış olup, 1950 genel seçimleri öncesinde toprak ağalarına bir ödün olarak değiştirilmiştir.¹³⁰ Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun Mecliste görüşülmesi Aydın Milletvekili Adnan Menderes'in politika hayatında bir anda ön plana çıkmasına kamuoyu ve basında geniş yer alarak popüler olmasına neden olmuştur.¹³¹

4.2.6. Bütçe Kanun Tasarısı Üzerindeki Görüşmeleri

1945 yılı Bütçe Kanunu tasarısı üzerinde başlayan görüşmeler, Çiftçiyi topraklandırma Kanunu sırasında ortaya çıkan muhalefet hareketlerinin daha belirgin bir şekilde kendini göstermesini sağlamıştır.¹³²

Bütçe Kanunu tasarısı ile ilgili ilk konuşmayı Maliye Bakanı Nurullah Esat Sümer yaptı. Mali yılın Hazirandan Mart'a alınmış olması nedeniyle yedi aylık olan 1945 yılı bütçesindeki gelirler toplamının 530.233.000 ve giderler toplamının 595.834.898 lira olduğunu, Bütçe Komisyonunun bunları değiştirerek gelirler toplamını 537.843.000 ve giderler toplamının 603.404.824 lira yaptığını, ulusal ekonominin yıllardan beri dünya bunalımının baskısından etkilendiğini, dış ticaretin önemli oranda daraldığını ve gümrükler gelirinin azaldığını, mili savunma masrafları nedeniyle dengeli bir sistem kurulmamasından ileri geldiğini, bir yandan vergi kaynaklarının veriminin arttırılacağını ve diğer yandan milli kuruluşlarımıza geniş krediler sağlanarak yeni bir finansman şekli uygulanacağını Meclis Üyelerine anlattı.¹³³

Muhalefet hareketin temsilcilerinden Emin Sazak, bütçe görüşmelerini bir anonim şirketin yıllık bilançosu gibi gördüğünü söyleyerek konuşmasına başlamış ve

¹³⁰ Kirman, a.g.e., s.65.

¹³¹ Akandere, a.g.e.,s.366.

¹³² Akandere, a.g.e.,s.366

¹³³ Goloğlu, Milli Şef Dönemi (1939-1945),s. 344.

kendisinin de kar ve zarar hesaplarını tartışmak üzere kürsüye çıktığını söylemiştir. Sazak, mali işler hususunda gerçekten iyimser olduğunu, paraya karşılık elde verecek mal, eşya oldukça paranın değer kaybetmeyeceğini, yalnız savaş boyunca elimiz ki mal ve paranın hükümetlerce iyi bir şekilde kullanılmadığını sözlerine eklemiştir. Aşarın kaldırılmasından sonra köylü üzerine Toprak Mahsulleri Vergisi'nin konulduğunu, Orman Kanunu'nun kötü uygulandığını, köylü milletin efendisi olarak görüldüğü halde çocuklarını okula göndermek için köylülerin hayvanlarını satmak zorunda kaldıklarını, devletçiliğin kişilerin yetişemeyeceği sınırlar için konulmasına rağmen kişilerin yetişemeyeceği sınırlara götürüldüğünü belirterek eleştirilerde bulunmuştur.¹³⁴

Manisa Milletvekili Yusuf Hikmet Buyur ise konuşmasında övmeye de tenkide de yer verdiğini söyleyerek savaşa girilmemesinden dolayı halkın memnuniyet içinde olduğunu söylemiştir. Buyur, daha sonra konuşmasını hükümet'in politikasına çevirerek, ekonomik işlerde tam bir becerisizlik gösterdiğini, halkın varlık içinde yokluk çektiğini, memur ve köylü için alınan koruma tedbirlerinin daha çok vurguncuların işine yaradığını söylemiştir. Buyur sözlerin de halkın hayat pahalılığından memnun olmadığını belirtmiştir. Bütçe Kanunu ile ilgili görüşlerini belirtmek için kürsüye Aydın Milletvekili Adnan Menderes çıkmıştır.¹³⁵

Adnan Menderes, Bütçe komisyonunun hazırlamış olduğu raporun, kendisinde iyi bir izlenim bırakmadığını belirterek konuşmasına başlamıştır.¹³⁶ Yedi aylık bir dönem için yapılan bu bütçede açığın çok büyük olduğunu ve açığın borçla kapatılması halinde devlet'in borç yükünün bir miktar daha artacağını söylemişti.¹³⁷

Menderes konuşmasına, karşılaşılan bütün olasıkların “....dünya da yaşanan dönüşümün gereklerine ve gerçeklerine uyarak yepyeni bir zihniyetle adım atıldığı takdirde, hiçte elverişli olmayan bu durum” düzelecektir demiştir. Menderes bütçe için ılımlı bir eleştiri yapmıştı.¹³⁸

¹³⁴ Akşin, S(Ed), a.g.e., s.176.

¹³⁵ Goloğlu, Milli Şef Dönemi 1939-1945, s. 175.

¹³⁶ Akandere, a.g.e., s.366-368.

¹³⁷ Goloğlu, Milli Şef Dönemi 1939-1945, s. 347.

¹³⁸ Akandere, a.g.e., s.367-368.

Bütçenin tümü üzerinde yapılan konuşmalara cevap vermek için Başbakan Şükrü Saraçoğlu kürsüye gelmiş ve eleştirilerle ilgili olarak şunları söylemiştir:

“Bütçenin tümü üzerindeki konuşmacıları dikkatle izledim, yararlanılacak noktaları izlenecek yolları not ettim. Yalnız daha şimdiden söyleyebilirim ki, özellikle sert eleştiriler benim ekonomik ve mali bakımdan, para bakımından işlerime olan güvenimi azaltmak şöyle dursun, tersine kuvvetlendirmiştir.”

Sözlerine, *“Savaştan bugüne kadar olan duruma gelince; gerçekten yürüyüşümüz aynı hızla devam etmedi, edemedi, zaten de edemezdi. Çünkü vatan ufuklarının her yanında savaş tehlikesi ayaklanır ayaklanamaz, bütün varlığımızı bir tek şeye adadık: kuvvetli bir orduyu ayakta tutmak ve Türk milletinin iradesini her vakit hatırı sayılır bir kudret haline getirdik.”* diye devam etmişti.

Saraçoğlu Milli Savunma bütçesi ve Toprak Mahsulleri Ofisi hakkında da ayrıntılı bilgiler verdikten sonra sözlerini şöyle bitirdi.¹³⁹

“ Bütçe hakkında söz alan arkadaşlarımdan ikisi mademki daha iyi yapılmıyor. Hükümetin iktidar mevkiini terk etmesi lazım gelir” dediler. Arkadaşlar Saraçoğlu Hükümeti her Türk Hükümeti gibi yalnız bir şey için iktidar mevkiindedir. Kendisine düşen vazifeyi her gün biraz daha iyi görmek için uğraşmak, çalışmak çırpınmak. Mevcut arkadaşlarımdan ekseriyeti Saraçoğlu ile beraber olunca ben bu vazifeden kaçamam (...) çok müteessirim, o iki arkadaşımın arzularını tatbik etmek ve onları tatmin etmek elimde değildir...”

Bütçe ile ilgili görüşmeler TBMM’de bir hafta süreyle görüşülmüştür. Bütün bu görüşmelerin sonucunda parti içinde ki muhalefet açıklık kazanmış, 1945 yılı bütçesi 30 Mayıs 1945günü TBMM’de oylanarak kabul edilmiştir.¹⁴⁰

¹³⁹ Akandere, a.g.e.,s.351.

¹⁴⁰ Akandere, a.g.e.,s.368-370.

İKİNCİ BÖLÜM

II. Dünya Savaşı Sonrasında Batı Dünyasında Değişen Siyasal Anlayış

Sovyet Rusya'nın içinde bulunduğu İngiltere ve ABD cephesinin zaferi ile biten II.Dünya Savaşı'na Türkiye fiilen dahil olmamış, fakat savaş yılları boyunca seferberlik halinde kalmıştır.¹⁴¹ 1945 yılı Türk dış ve iç siyaseti bakımından, bir dönüm yılı olmuştur.¹⁴² İkinci Dünya Savaşından sonra Dünyada yeni bir denge ortaya çıkmıştır. Bir yandan Batının çoğulcu siyasal düzeni, diğer yandan da işçi sınıfına dayalı sosyalist, “halk demokrasisi” düzeni ön plana çıkmıştı. Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin İkinci Dünya Savaşı'nın galiplerinden biri olarak savaş sonrası etkili olması, bütün dünyada çok partili siyasi hayatın yayılmasında önemli rol oynamıştı.¹⁴³

Bütün bu gelişmeler neticesinde Türkiye, yeni dünya düzeninin bazı koşulları olduğunu kabul etmişti. Bunların başında çok partili sistem, serbest ve demokratik seçimler, kamu hayatının normal ve özgürlükçü bir düzen içinde yürütülmesi vb. şartlar geliyordu.¹⁴⁴ Cumhuriyet Halk Partisi yöneticileri arasında da çok partili rejime geçiş eğilimi güçlenmişti.¹⁴⁵ Türkiye’de çok partili sisteme geçiş toplumdan gelen hareketlerle ve baskılarla olmamıştır.

Parti ile devletin özdeşleştiği tek parti hükümetinde “Milli Şef” konumunda bulunan Cumhurbaşkanı İnönü tarafından 19 Mayıs 1945 tarihli konuşmasında demokratik uygulamaların artacağı, hükümetin yaptığı işlerin titiz bir şekilde kontrol edileceği, çok partili siyasal hayata geçileceğini müjdelemiş¹⁴⁶ ve bu doğrultuda liberalleşme girişimlerine başlamıştır. İnönü’nün kararındaki en önemli etken Sovyetler Birliğinin tehdidine karşı Batılı Devletlerin desteğini almak gibi bir dış politika endişesi etkili olmuştur.¹⁴⁷

¹⁴¹ İnan, Hatoğlu, a.g.e.,s.147.

¹⁴² Schick /Tonak, a.g.e.,s. 113.

¹⁴³ İnan, Haytoğlu, a.g.e.,, s.83.

¹⁴⁴ İnan, Haytoğlu,a.g.e.,s.85-86.

¹⁴⁵ Kuyaksil, a.g.e., s.94.

¹⁴⁶ İnan, Haytoğlu, a.g.e.,s.83.

¹⁴⁷ Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği, Tarih ve Demokrasi, Cem Yayınevi,İstanbul,1992, s.70.

Özellikle İnönü bu açılım ile ABD'ye yaklaşmayı ve ülkede biçimsel bir demokrasi düzeni kurmayı amaçlamıştır. İnönü'yü bu karara iten belli başlı diğer etkenlerden bir diğeri de Türkiye savaşa girmediği halde İkinci Dünya Savaşı boyunca orduyu seferber halde tutmuş, bu büyük orduyu beslemek ve donatabilmek için halktan büyük özveri istenmiştir. Bu durum halkın % 80'ini oluşturan köylüleri derin ölçüde etkilemiştir. Halk arasında hoşnutsuzluklara neden olmuştur.

1. Müttefiklerin Türkiye'yi Savaşa Sokma Çabaları

Türkiye İkinci Dünya Savaşı'nda jeopolitik konumunun önemi dolayısıyla, müttefiklerin ve mihver devletlerin kendi yanlarında savaşa sokabilmek amacıyla yoğun baskılarıyla karşıya kalmıştır. Bu baskılara karşı Türkiye, çelişkilerle dolu bir dış politika yürütmek zorunda kalmıştır. Bu politikanın temel amacı Türkiye'yi savaş dışı tutmak, toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını korumaktır. Türkiye savaş yılları boyunca bir denge politikası izlemiştir. Takip ettiği denge politikası: Mihver devletleri olan Almanya ve İtalya ile, müttefik devletleri oluşturan İngiltere, Fransa, Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri arasındaki güç ilişkilerini ve çatışmalarını kullanarak savaş dışı kalmaktır.¹⁴⁸

Türkiye savaşın başında savaşa girmemeye değil, girmeye yönelik anlaşmalar imzalamış ve bu anlaşmalara uyma zorunluluğu ortaya çıkınca da, bu sefer savaşı gereken ülkelere yaklaşmış ve onlarla anlaşmalar yapmıştır. Bu durum savaş halindeki ülkeleri kızdırmış ve Türkiye üzerinde çeşitli baskı ve tehditlere yol açmıştır. Churchill daha 1940 sonbaharında “Türkiye'nin, mümkün olduğu kadar çabuk savaşa girmesini” istiyor ve eğer girmezse, tamamen yalnız kalacak, Balkan ülkeleri birer birer yutulacak ve bizde kendisine yardım edecek güçte olmayacağız” diyordu. Asıl baskılar 1943 başlarında yoğunlaşmıştır.¹⁴⁹

İngiltere, Amerika ve Sovyetler Birliği 1943 Ocak ayında Kazablanka'da Türkiye'yi savaşa sokma hususunda teşebbüse geçmeyi kararlaştırmışlardır. Aynı ay içinde Churchill Adana'ya giderek İnönü'yle görüşmüştür. Türkiye üzerinde savaşa girmesi için baskılar 1943 yılının son aylarında daha da arttı.

¹⁴⁸ Akandere, a.g.e.,s.271.

¹⁴⁹ Akandere, a.g.e.,s.273.

Tahran Konferansı'nda Churchill, Türkiye'nin savaşa katılması konusunda üçlü daveti reddettiği takdirde, İngiliz Hükümeti'nin artık Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve boğazlardaki hakları konusunda ilgi duymayacağını dile getirmiştir. Churchill, 1944 Mayıs'ında bir demeçle görüşünü şöyle açıkladı: “ *Türkiye'nin şimdiye kadar takınmış olduğu vaziyet, benim fikrimce barış sırasında Türklere müttefiklere katıldıkları takdirde elde etmiş olacakları kuvvetli mevkii temin etmeyecektir.*”¹⁵⁰

Türkiye'nin savaşa girmesini isteyen Müttefik devletlerin ilk ciddi teşebbüsü 14 – 26 Ocak tarihleri arasında Kazablanka'da yapılan Churchill ile Roosevelt'in katıldığı “Kazablanka Konferansı”dır. Bu konferansta Churchill Balkanlar'da yeni bir cephe açılmasını ve Türkiye'nin savaşa girmesinde ısrar etmiştir. Yalnız, bu fikre Roosevelt katılmamıştır. Türkiye'nin bu dönemde, savaştan hiçbir grubun kesin bir zaferle çıkmasını istemiyor amacı ise; savaşa tüm baskılara rağmen girmemektir. Kazablanka Konferansı'nda kararlaştırılan şekilde Churchill, Türkiye'ye gelerek İnönü ile Adana'da 30-31 Ocak 1943 tarihinde görüşmüştür. Bu görüşmenin önemli konusu Türkiye'nin savaşa girmesi hususuydu.¹⁵¹

Churchill, savaş sonrasında Türkiye'nin güvenliğinin Birleşmiş Milletler tarafından sağlanacağını, İngiltere ve ABD'nin bu konuda Türkiye'ye güvence vereceklerini söylemiştir. Türk devlet adamları da, Sovyet tehdidine karşı güvencenin yanı sıra Türk ordusunun modernize edilmesinin gerekliliğinden bahsetmişler, Churchill tarafından bu istek kabul edilmişti. Diğer yandan Sovyet lideri Stalin, Türkiye'nin Sovyetler ile Tarafsızlık ve Dostluk Antlaşmasının, İngiltere ile ittifakının ve Almanya ile Saldırmazlık ve Dostluk antlaşması yaptığını ve Türkiye'nin bu durumda hem Sovyetler ve İngiltere'ye diğer taraftan Almanya'ya karşı üstlendiği yükümlülükleri nasıl yapacağını anlayamadıklarını belirtmiştir.¹⁵²

Türk hükümeti Adana görüşmelerinde ortaya atılan müttefiklerin Türk topraklarından ve üslerinden yararlandırılması önerilerini reddetmiştir. Türkiye'nin bun açıklamasının ardından müttefiklerin Türkiye'ye olan baskıları daha çok

¹⁵⁰ Timur, a.g.e.,s.38-41.

¹⁵¹ Goloğlu, Milli Şef Dönemi (1939-1945),s. 183.

¹⁵² Goloğlu, Milli Şef Dönemi (1939-1945),s. 184.

artmıştır. Müttefik devletlere göre, 1943'ten itibaren Müttefik davasına Türkiye'nin bir yararı olmadığını aksine zararı olduğunu düşünüyorlardı.

Savaşın bu döneminde, Türk dış politikası, müttefiklerin Türkiye ile olan ilişkilerinin soğumasına ve bozulmasına neden olmuştur.¹⁵³

1.1. Türkiye'nin Savaştan Uzak Kalma Gayreti

Türkiye II. Dünya Savaşı boyunca çelişkilerle dolu bir dış politika izlemiştir. Bu politikanın Türkiye'yi savaş dışı tutmak gibi büyük bir başarısı olmasıyla birlikte hiçbir Avrupa Ülkesi'ni de memnun edememiştir.¹⁵⁴

Türkiye bir yandan Müttefik devletlerle görüşmelerini devam ederken diğer yandan Sovyet Rusya ile işbirliği sağlamanın yollarını arıyordu. Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu, 25 Eylül – 15 Ekim 1939 tarihlerinde Moskova'da Sovyet Rusya ile görüşürken diğer yandan İngiltere ve Fransa'yla da ittifak yapabilmek için uğraşıyordu. Almanya'nın Sovyet Rusya ile yapmış olduğu Saldırmazlık Paketi'nden sonra İngiltere, Fransa ve Türkiye arasında ki görüşmeler hız kazandı. Moskova da yapılan Sovyet Rusya ile görüşmeler de başarısız olunca “Üçlü İttifak Antlaşması” imzalandı. (19 Ekim 1939)

Üçlü İttifak'a göre, Türkiye, herhangi bir Avrupa devletinin saldırısına uğrarsa Fransa ve İngiltere her türlü desteği sağlayacaklardır. Yalnız İngiltere ve Fransa böyle bir saldırıya uğrarsa Türkiye tarafsız kalacaktı. Savaşın Akdeniz' e sıçraması durumunda üç devlet birbirine yardım edecekti.

Üçlü İttifak Antlaşması, Türkiye'nin savaş boyunca savaşa girmemek için arkasına saklanabileceği ifadeler barındırıyordu ve Türkiye bu ifadeleri savaşın sonuna kadar kullanmıştır.

1.1.1. Türkiye – Almanya İlişkileri

Almanya, 23 Ağustos 1939 tarihinde imzalanan Nazi- Sovyet ittifakı çerçevesinde, Sovyet Rusya'nın geleneksel ağırlığını kullanarak Türkiye'yi yanında savaşa sokabileceğini düşünüyordu. Almanya'nın Polonya'ya saldırıp birkaç hafta

¹⁵³ Akandere, a.g.e.,s.285-296.

¹⁵⁴ Timur, a.g.e., s. 39.

içinde bu ülkeyi işgal etmesi, buna karşılık İngiltere ve. Fransa'nın Almanya'ya karşı fiilen savaş ilan etmeleri dışında başka bir şey yapmamaları Türkiye'yi tedirgin ediyordu.¹⁵⁵

Türkiye Almanya'ya karşı savaş ilan etmesinin kendisini Sovyet Rusya ile Savaşa sürükleyeceğini, bu durumun da Üçlü İttifakın II numaralı ek protokolüne uymadığını söylüyordu. Türkiye, dış politikasını resmen “harp harici” veya “ gayri muharip” olarak tanımlamıştı. Kendisine saldırılmadığı takdirde bu politikasını değiştirmemekte kararlıydı. Türkiye, savaşın alacağı seyre göre günlük politikasını şekillendirecek, yalnız genel pozisyonunu savaşın sonuna kadar değiştirmeyecektir. İngiltere ve Fransa ise Türkiye'nin yanlarında savaşa girmelerini her fırsatta dile getirsel de bu düşüncelerinde fazla ısrarcı olmayacaklardır. Türkiye'nin tavrı Avrupalı Ülkeler tarafından anlayışla karşılanmıştır. Türkiye'ye savaşa girmesi için yapılacak her türlü baskının ters tepeceğinden çekiniliyordu. Türkiye'yi Müttefiklerden koparıp Mihver'le ittifak yapmış duruma sokmak istemiyorlardı.¹⁵⁶

Almanya'da Sovyet Rusya aracılığı ile Türkiye'yi kendine bağlamaya çalışması da kısa bir süre sonra bu fikrinden vazgeçti. Almanya'nın Polonya'yı işgalinden sonra Avrupa'daki hızlı ilerleyişi Danimarka, Norveç, Hollanda, Belçika'yı ele geçmesiyle devam etti. Birkaç hafta sonra Fransa'yı da çöktürdü ve 22 Haziran 1940 tarihinde Fransa – Almanya Mütarekesi imzalandı.

Savaşın Akdeniz'e sıçraması bile Türkiye'nin savaşa girmesine sebep olmadı. 1940 tarihinde Mussoli'nin bir nutuk vererek İtalya'nın Almanya lehine savaşa girdiğini duyurmuştu. Üçlü İttifak Antlaşması'nın II numaralı ek protokolüne göre Türkiye kendisini Sovyet Rusya ile silahlı bir çatışmaya sürükleyecek eylemlere sokmak zorunda değildi. Almanya ile tek başına savaşan İngiltere de Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda fazla ısrarcı davranmadı. Üçlü İttifak Antlaşmasını imzalayan ülkelerden biri olan Fransa Almanya'ya teslim olmuş, yeni kurulan Fransa Hükümeti de Almaya ile işbirliği içerisindeydi.

Türkiye'nin savaşa girebilmesi için İngiltere'nin Türkiye'ye çok sayıda silah vermesi gerekiyordu. Savaşa katılması durumunda muhtemelen işgale uğrayacak

¹⁵⁵ Goloğlu, Milli Şef Dönemi 1939-1945, s. 134..

¹⁵⁶ İnan, Haytoğlu, a.g.e.,s.243.

Türkiye'nin çok sayıda da askere ihtiyacı olacaktı. İngiltere içinde bulunduğu durumdan dolayı Türkiye'ye ne askeri ne de silah yardımı yapamazdı. Türkiye Avrupa devletlerinin kendi dertlerine düşmelerinden dolayı savaşa girmeleri konusunda çok fazla baskı görmedi.¹⁵⁷

Türkiye'nin, Müttefik devletlerle Mihver devletleri arasında gözettiği denge politikası ve izlediği silahlı tarafsızlık politikasını, iki devlet grubu ile yaptığı dış ticarete de görülyordu. İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'ne krom ve tarım ürünleri satarken, Almanya'ya da 9 Ekim 1941 tarihli Türk Alman Ticaret Anlaşması gereğince krom ve tarım ürünleri satıyordu.

Türkiye'nin siyasi ve ticari alanda gözettiği denge politikası her iki devlet grubunun, özellikle Müttefik devletlerin ağır eleştirilerine hedef olmuştur. Savaşın ilerleyen dönemlerinde, Almanya'nın yenilgisi kesinleşince, Türkiye Dostluk Anlaşmasının süresinde bitmesi nedenini de kullanarak Almanya'ya krom ihracını durdurmuştu.¹⁵⁸

1941 yılının ortasında Türkiye'nin savaş durumu kuşku vericiydi. Almanya Balkanları işgal etmiş, Bulgaristan sınırında Alman kuvvetleri yerleşmiş Rus –Alman ilişkilerinin düzelmişti.

Türkiye adeta kuşatılmıştı. İngiltere bütün gücünü kullanarak kendini savunuyor, Amerika ise hala savaşa girmemişti. Bütün bu yaşananlar karşısında Türk Hükümeti Türk halkına tehlikeden bahsetmiş, orduyu her an savaşa girecekmiş gibi hazır tutuyorlardı.¹⁵⁹ Diğer yandan da Türkiye, diplomatik kanalları kullanarak tehlikeden uzak durmaya çalışıyordu.

Almanya, İtalyanların ardından Balkanlarda istila hareketine giriştiğinde, bu askeri hareketin son noktası neresi olacağı kestirilemiyordu. Türkiye, Hitler'in İnönü'ye yazdığı mektup nedeniyle kendini güvende hissetmiyordu.

23 Ağustos 1939 tarihli Alman – Sovyet İttifakı nedeniyle Almanya'nın Sovyet Rusya'ya saldırmayacağı, Almanların Balkanlara yönelmesi de bu sebeple

¹⁵⁷ İnan, Haytoğlu, a.g.e.,s.245.

¹⁵⁸ İnan, Haytoğlu, a.g.e., s.251.

¹⁵⁹ Goloğlu, Milli Şef Dönemi 1939-1945, s. 111.

olduğu düşünülüyordu. İki ülke arasında ki Saldırmazlık Paktı'na rağmen ilişkileri bozulmaya başlamıştı. Hem Almanya hem de Sovyet Rusya aralarında çıkabilecek savaşa hazırlanıyordu. Almanya, Avrupa'ya tam sahip olabilmek ve İngiltere'yi dize getirebilmek için Sovyet Rusya'yı tamamen ortadan kaldırmak gerektiğini düşünüyordu.¹⁶⁰

Almanya Balkanlara iniş sürecinde, hem de Sovyet Rusya ile ilişkilerini düşünerek, Türkiye'nin savaş karşısındaki duruşunu bozmamak için dikkat ediyordu. Hitler, Alman Orduları Bulgaristan'da ilerlerken 1 Mart 1941'de İnönü'ye gönderdiği mektupta Türkiye'den kendisine yönelebilecek herhangi bir saldırıdan endişe ettiğini yazıyordu.

Hitler mektubun da , *“Bulgaristan'da ilerleyen Alman birliklerinin Türk sınırlarından, orada bulunmalarının maksadı hakkında yanlış bir yorumda bulunulmasına meydan vermeyecek kadar uzak kalmalarını emretti. Şu kayıtla ki, Türk Hükümeti, bizi, tutumumuzda bir değişiklik yapmaya mecbur edecek tedbirlere tevessül etmeyi lüzumlu görmesin.”* derken Türkiye'ye karşı saldırgan takınılmayacağını belirtiyordu.¹⁶¹

Hitler'in mektubunun devamında şöyle diyordu: *“Savaştan sonra gerçekleşecek yeni sınırlar nizamı, Almanya'yı hiçbir şekilde Türk hükümetinin hedefleriyle karşı karşıya getirmeyecek, aksine, iki devletin yakınlaşması, bu alanda da hem Türkiye'nin, hem de Mihver devletlerinin menfaatine olacaktır. Bu bakımdan ben şimdi olduğu gibi istikbalde de, Almanya ile Türkiye'yi karşı karşıya getirebilecek hiçbir sebep olamayacağı görüşündeyim.”*¹⁶²

Türkiye, Almanya'nın Türkiye'yi huzursuz etmekten çekinen ve biraz da gözdağı veren bu mesajına aynı şekilde karşılık verdi. İnönü'nün Hitler'e yazdığı mektupta, Türk ordularının Trakya sınırında kurulmuş olan Çakmak sınırından geri

¹⁶⁰Goloğlu, Milli Şef Dönemi 1939-1945, s. 53.

¹⁶¹ Ekinci,a.g.e.,s.137.

¹⁶² Ekinci,a.g.e.,s.138.

çekildiklerini, yalnız herhangi bir saldırı halinde kendisini savunmaya kararlı olduğu mesajını vermişti.¹⁶³

Balkanlarda Yunanistan'ın da Almanya tarafından işgal edilmesi ve Alman birliklerinin Ege Adaları'na kadar gelmesi, İngiltere'nin Almanya karşısında güçsüz olması, Türkiye'yi tedirgin ediyordu.

Bütün bu yaşananlara Almanların, (Türk Dost) diye anılan Büyükelçisi Von Papan ise Ankara'da Türklerle Almanları uzlaştırmaya çalışıyordu. Alman Hükümeti Türkiye'de ki savaş hazırlığının nedenlerini sormuş, Türk Hükümeti de Türkiye'ye karşı kim tarafından olursa olsun herhangi bir saldırıya karşı bir önlem olduğunu bildirmişti.

Bunun üzerine Büyükelçi Von Papan; Almanların Türkiye'ye saldırmak yerine dost olmak istediğini bildirmiş, ardından da Türk – Alman Dostluk Anlaşması yapılmasını teklif etmişti. Türk Hükümeti de, İngilizlerle görüştüktan sonra, onlarla olan dostluk anlaşmasını bozmayacak bir anlaşma yapacaklarını bildirmişlerdi.

Türkiye kendini güvence altına almak için Almanya'nın dostluk anlaşması teklifini kabul etti. Türk – Alman görüşmeleri hızla ilerleyip 18 Haziran 1941'de Türk – Alman Dostluk ve Saldırmazlık Paktı'nın imzalanması ile sona erdi.¹⁶⁴

Anlaşmayı Türkiye adına Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ile Almanya adına Büyükelçi Franz Van Papan imzalamışlardı. On yıl süreli bu anlaşma imzalandığı gün yürürlüğe girdi. Taraflar birbirlerine ait arazilerinin bütünlüğünü ve dokunulmazlığını kabul ediyordu. Doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak birbirleri aleyhine yönelmiş her türlü hareketten uzak duracaklardı.¹⁶⁵

Türk - Alman Anlaşmasına İngiliz ve Amerikan tepkisi olmamıştır. Müttefikler için temel çaba, Türk – Alman akınlaşmasından dolayı Türkiye'nin müttefiklerden tümüyle kopmasını engellemektir. Türkiye Almanya'yla imzalamış olduğu dostluk anlaşması gereğince Almanya tarafından gelebilecek saldırıları bertaraf etmişti.

¹⁶³ İnan, Haytoğlu, a.g.e., s. 246.

¹⁶⁴ İnan, Haytoğlu, a.g.e., s.248-249.

¹⁶⁵ Goloğlu, Milli Şef Dönemi 1939- 1945, s.11-113.

Öte yandan Türk Hükümeti bu Anlaşma ile 1939 Türk - İngiliz - Fransız ittifakı ile kaybetmiş olduğu tarafsız konumunu tekrar elde etmek amacını taşıyordu.¹⁶⁶ Müttefikler, Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırmasının ardından, savaşın genel gidişi içinde Türkiye'nin kendi yanlarında savaşa girmesini istiyorlardı.¹⁶⁷

Almanya'nın Sovyet Rusya'ya saldırması Türkiye için ayrı bir tehlike yaratıyordu. Türkiye 1939 yılı ortalarından 1941 yılı ortalarına kadar Alman – Sovyet işbirliğinin kendi sırtından pazarlık yapmasından çekinmişti. Bu tehlike dostluk anlaşmasından sonra ortadan kalkmış olsa da İngiliz – Rus işbirliğinin Türkiye'nin sırtından pazarlık yapma tehlikesi ortaya çıkmıştı.

Churchill, savaşın ilk günü yapmış olduğu konuşmada, Sovyet Rusya'nın, “ *1. Dünya savaşında savaşın kazanılmasında büyük rol oynadığını yalnız hiç pay almadığını,*” belirtmişti. Bütün bu sözler Türk Hükümeti için endişeye neden olmuştu. Özellikle, Boğazlar Bölgesi için İngilizlerin Sovyetlere taviz sözü vereceği kuşkusu, Türk iktidar çevrelerini endişelendiriyordu. Almanya, Türkiye'nin Sovyet Rusya'ya karşı kışkırtmak için, Sovyet Rusya'nın Boğazlar ile ilgili planlarını açıklamıştı ve bu açıklama Türk Hükümeti tarafından tepkiyle karşılanmıştı.

Sovyetler Birliği ve İngiltere, Türkiye'nin endişelerine son vermek için, 13 Ağustos 1941 tarihinde “Boğazlar ve Türkiye'nin toprak bütünlüğüne saygı gösterdiklerini” ortak hazırladıkları bir nota ile Türkiye'ye bildirdiler.

Türkiye'nin savaş harici durumunu Almanya ile Sovyet Rusya arasındaki hesaplaşmanın kesin sonra ermesine kadar koruyacağı yönündeki değerlendirmeler Avrupalı ülkeler tarafından paylaşılıyordu. Savaş döneminde Türkiye'nin Sovyet Rusya ile ilişkilerindeki sorunlar Almanya ile olan sorunlardan daha fazla ve etkiliydi. Öte yandan, Türkiye savaş sonunda Müttefik Devletlerin yeni dünya'yı düzenleme planları dışında kalmak istemiyordu.

Müttefikler, Türkiye'yi insan gücü olarak gördükleri için yanlarında istiyorlardı. Almanya ise Müttefiklerin bu baskılarına karşı Türkiye'nin savaş dışı

¹⁶⁶ İnan, Haytoğlu, a.g.e., s.248-249.

¹⁶⁷ Ekinci, a.g.e., s.171.

kalmasına uğraşmış, Müttefikler ise Türkiye’yi “müttefik askerleri ve uçakları için bir üs olarak” görmüşlerdi.¹⁶⁸

1.1.2. Türkiye – İngiltere İlişkileri

Türkiye – İngiltere ilişkileri 1932 yılından itibaren, Türkiye’nin batılı ülkelerle işbirliğine dönük barışçı dış politika takip etmesi ve ortaya çıkan ılımlı tavrı, uluslar arası kuruluşlara üye olmaya başlaması gibi nedenlerle dostça ve karşılıklı anlayış içinde yürümekteydi.¹⁶⁹

7 Nisan 1939’da İtalya’nın Arnavutluğa saldırısını “Türkiye”nin güvenlik bölgesine karşı girişilen bir saldırı olarak gören Türkiye, İkinci Dünya Savaşı başlamadan İngiltere ile olan görüşmelerini hızlandırmış ve görüşmeler bir bildiriyle sonuçlanmıştır. Bu bildiri’nin 3.maddesi gereğince, Akdeniz’de bir savaş çıkması halinde taraflar “ birbirleriyle işbirliği yapmaya” söz veriyordu. Türkiye bu bildiriye TBMM’de görüşmüş ve onaylamıştır.¹⁷⁰

Söz konusu dönemde, Türkiye yakın ilişki gereği 1937 yılında yapılan Nyon Konferansı’nda İngiltere’yi desteklemiş, 19 Ekim 1939’a gelindiğinde, yani II. Dünya Savaşı’nın hemen başında Türkiye, İngiltere, Fransa Karşılıklı Yardım Antlaşması imzalamıştır. Bu antlaşma Türkiye’nin dış politika yolunu kesin çizmiş ve uluslar arası barışı korumak için, II Dünya Savaşı öncesinde stükocu ülkelerin yanında yer almıştır.¹⁷¹

“Milli Şef” İnönü, CHP’nin 5. Büyük Kurultayı’nın açılış konuşmasında Türk-İngiliz İttifakı hakkında şu sözleri sarf etmiştir:

“...Bütün Avrupa’yı kaplayan son emniyet buhranı içinde Türk İngiliz ittifakı, hiçbir tecavüz fikri beslemeyen fakat kendi emniyetimiz ve müşterek sulh içinde ve insanlık ideali için alınmış bir taahhüttür. Bu müşterek sulh ve emniyet idealini takviye edecek diğer taahhütlerden de çekinmeyeceğiz (...) komşularımıza gelecek

¹⁶⁸ İnan Haytoğlu, a.g.e.,s.250-251.

¹⁶⁹ Goloğlu, Milli Şef Dönemi (1939-1945), s. 53.

¹⁷⁰ İnan Haytoğlu, a.g.e.,s.251.

¹⁷¹ İnan, Haytoğlu, a.g.e., s. 212-213.

*tehlikeleri, bir adım sonra bize gelecek tehlikeler gibi önlemek için iktidarımızda olan tedbirleri alacağız.”*¹⁷²

1.1.3. Türkiye - Fransa İlişkileri

Türk İngiliz görüşmeleri devam ederken, diğer taraftan da Türk Fransız görüşmelerinde ilerleme sağlanmış, fakat “Hatay Meselesi” halledilmeden önce Türkiye, Fransa ile ortak bir bildiri yayınlamayı reddetmiştir.¹⁷³

Hatay, Mondros Mütarekesi’nden sonra işgal edilmiş olduğundan, Misak-Milli sınırları içerisindeydi. Milli Mücadele devam ederken, Sakarya Zaferinden sonra 20 Ekim 1921’de imzalanan Ankara Antlaşması ile İskenderun Sancağı (Hatay), Fransa’nın mandası altındaki Suriye’ye bırakılmıştı. Ancak, bu sancağa özel bir statü verilmemiş, burada yaşayan Türk halkının hakları korunmuştu. Hatay’dan ne Atatürk ne de Türkiye hiçbir zaman vazgeçmemiştir. Mustafa Kemal Atatürk, Adana gezisi sırasında kendisini karşılamak için Antakya’dan gelen halka “40 asırlık Türk yurdu düşman elinde kalmaz” demiştir.¹⁷⁴

Türkiye ve Fransa arasındaki Lozan’dan arta kalan sorunlar, 1933 yılında çözülmüş ve dostluk ortamına girilmişti. Bu yakınlaşmanın iki diğer önemli nedeni ise, Hitlerin Almanya’da iktidara gelmesi ve İtalya’nın Doğu ve Akdeniz siyaseti etkili olmuştur. Fransa, Suriye ve Lübnan üzerindeki mandaterliğini 1936’da kaldırınca, Suriye ile 9 Eylül 1936’da antlaşma yaparak, İskenderun Sancağı dâhil, bütün haklarını ve yetkilerini Suriye Hükümeti’ne devretmiştir. Türkiye bu duruma çok sert tepki vermiş, Fransa’dan 9 Ekim 1936’da Hatay’a bağımsızlık verilmesini istemiştir.¹⁷⁵

Türkiye’nin bu isteği üzerine Fransa, böyle bir karar verme yetkisi olmadığını 10 Kasım 1936’da Türkiye’ye bildirmiş, konunun Milletler Cemiyeti’nde çözümlenmesini önermiş, Türkiye bu öneriyi kabul etmiştir. Hatay meselesi 14-16 Aralık 1936’da Milletler Cemiyeti’nde görüşülmüş, görüşmeler sonunda üç kişilik

¹⁷² Akandere, O. Milli Şef Dönemi Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 269-271.

¹⁷³ Akandere, a.g.e., s. 270.271.

¹⁷⁴ Goloğlu, Milli Şef Dönemi (1939-1945), s. 47.

¹⁷⁵ Akandere, a.g.e., s. 271.

bir komisyonun kurulması kararlaştırılmıştı. Komisyon Hollanda, İsveç ve Norveç' li üyelerden oluşması kararlaştırılmıştı. Komisyon, 1937'de bölgede çalışmalarına başlamış, hazırlanmış ve Milletler Cemiyetine sunmuştur. Milletler Cemiyetin de görüşülen rapor sonrasında, İngiltere'nin desteği ile Türkiye'nin isteği kabul edilmiş, İskenderun Sancağı'na ayrı bir statü verilmiştir.¹⁷⁶

Buna göre; İskenderun Sancağı (Hatay), içişlerinde serbest, dışişlerinde Suriye'ye bağlanmış, resmi dilinin Türkçe olması kararlaştırılmış, ayrı bir Anayasasının olması kabul edilmiştir. Diğer yandan, resmi dilinin Türkçe olması ve toprak bütünlüğünün korunması konusu, Türkiye ile Fransa arasında yapılacak bir antlaşmayla garanti altına alınmasına karar verilmiştir. Komisyon, üç aylık çalışmadan sonra Hatay'ın yeni statüsünü ve Anayasasını hazırlamış ve Milletler Cemiyetine sunmuşlardır.¹⁷⁷ 29 Mayıs 1937'de kabul edilmesinin ardından, aynı gün Türkiye ile İngiltere arasında öngörülen garanti antlaşması da imzalanmış, Türkiye – Suriye sınırı çizilmiştir.¹⁷⁸

Fransa ve Türkiye arasında 4 Temmuz 1938'de Ankara'da Dostluk Antlaşması imzalanmış, taraflar birbirine karşı hiçbir siyasi ve ekonomik anlaşmaya girmemeyi, biri saldırıya uğrarsa, diğeri saldırana yardım etmemeyi kabul etmiştir. İki devletin gözetiminde İskenderun Sancağı (Hatay)'nda Ağustos 1938'de seçimler yapılmış, Türkler 40 milletvekilliğinden 22'sini kazanmışlardır. Sancak Meclisi milletvekilleri, yeminini Türkçe yapmıştır. Milletler Cemiyetinin yapmış olduğu Anayasayı kabul Devleti bağımsızlığını kazandıktan sonra, Türkiye ile sıkı bir işbirliğine girmiştir.¹⁷⁹

Kanunların, gümrük tarifelerinin kabulü vb. her türlü konuda Türkiye ile bütünleşme çabası içine girmişleridir. Hatay Devleti Türkiye'ye katılmak istediklerini dile getirmiş, Türkiye de bu gelişmeyi memnuniyetle karşılamıştır. Sonunda, Hatay Millet Meclisi 23 Haziran 1939'da yapmış olduğu toplantıda Türkiye'ye katılma kararı almıştır. Türkiye de 7 Temmuz 1939'da 3711 sayılı

¹⁷⁶Gönlübol,M.,Sar,C.,ATATÜRK ve Türkiye'nin Dış Politikası(1919-1938),Tıpkı Basım,Ankara,1997,s.133.

¹⁷⁷ İnan, Haytoğlu, a.g.e.,s.213.

¹⁷⁸ Akandere, a.g.e.,s.298.

¹⁷⁹ Gönlübol,M.,Sar,C., a.g.e., s. 137.

yasayla “Hatay İlini” kurtararak kendine bağlama işini tamamlamış ve Hatay törenle Türkiye’ye bağlanmıştır.¹⁸⁰

2. Türkiye’nin Siyasal Yalnızlığa Terk Edilmesi

Kahire Konferans’ında alınan karar gereği, İngilizlerle Türkler arasında yapılacak ikili görüşmeler için 1944 Ocak başlarında İngiliz askeri heyeti Türkiye’ye gelmiştir. Heyetin ilk konusu, hava savunma ve üs hazırlıklarının görüşülmesi olmuştur. Türk tarafı ise, müttefiklerden istemiş olduğu malzeme listesi ve sevkiyatından bahsetmiştir.¹⁸¹

Görüşmelerin uzaması ve bir uzlaşmanın olmaması İngiliz ve Türk Dış İşleri Bakanlarının arasında karşılıklı olarak gönderilen mektuplarla tartışmalara neden olmuştur. Görüşmeler devam ederken Churchill, Büyükelçi Knatchbull- Hugessen’e gönderdiği talimatta, Türkiye ile aralarında uzlaşma yapılamadığı takdirde Türkiye’ye yapılan yardımın tamamen kesileceğini bildirmesini istemiştir. İngilizlerin Türkiye’yi açıkça sıkıştırması ve hatta ABD’nin Türkiye’yi yeniden savaşa girmesini istemesi, Türk hükümetinin savaş boyunca tarafsızlık politikasını değiştirmesine yetmemiştir. Bütün bu şartlar altında görüşmeler bitmiş ve 3 Şubat günü Linnell başkanlığındaki İngiliz heyeti Ankara’dan ayrılmıştı.¹⁸²

İngiliz Büyükelçisi Hugessen, ABD büyükelçisi Stenhardt’la olan görüşmesinde; “İngiliz Misyonunun Ankara’dan hemen ayrılması için haber aldığını ve bu durumun izahı için Türk hükümetine herhangi bir sebep göstermemesinin istendiğini, akşam bütün misyonun Kahire’ye hareket edeceğini ve Türk resmi şahsiyetleriyle çok önemli durumlar dışında görüşmeyeceğini, ticari mal sevkiyatının kesilmesi için henüz karar alınmadığını...” söylemekteydi.¹⁸³ Türkiye’nin İngilizlerle ilişkilerinin kopma noktasına geldiği günler de Sovyet Rusya ile olan ilişkileri ise; Sovyetler bütün bu görüşmelere hakkında kesin bir tavır sergilememişlerdir. Yalnız

¹⁸⁰ İnan, Haytoğlu, a.g.e.,s.213-216.

¹⁸¹ Akandere, a.g.e.,s.297.

¹⁸² Ekinci,a.g.e., s. 221.

¹⁸³ Akandere, a.g.e.,s.299.

genel olarak Sovyetler, Balkanlar’da bir cephe açılmasına karşı oldukları ve Türkiye’nin savaşa girmesini istemediklerini belirtmişlerdi.¹⁸⁴

Tüm bu gergin ilişkiler ve siyasi bunalım neticesinde 2 Martta İngiltere Türkiye’ye yaptığı silah yardımını durdurmuş, 1 Nisan’ da ise ABD Türkiye’ye yapılan “ Lend and Lease (Ödünç Verme ve Kiralama) yardımına son vermiştir. Türk - İngiliz ilişkilerinin kopma noktasına geldiği dönemde, Türk – Sovyet ilişkilerindeki gerginlikte devam etmektedir. Türkiye, 1944 yılının bu ilk aylarında kendisini huzursuz ve tehlike de hissedecek kadar yalnız hissetmektedir. Savaşın başından itibaren Türkiye’nin sürdürmekte olduğu denge politikası Türkiye’yi savaştan kurtarmıştır. Yalnız Türkiye’yi savaşın bu son döneminde yalnız bırakmıştır.¹⁸⁵

3. Türkiye Üzerinde Artan Sovyetler Birliği’nin Tehdidi

Türkiye, 1930 yılından sonra müttefik devletlere yönelmiş olduğundan, Sovyet Rusya, Türkiye’nin dış politikada dayandığı tek büyük devlet değildi. Yalnız Türkiye, sosyal, kültürel ve ekonomik kalkınmasını tamamlamak için Sovyet Rusya ile ilişkilerini sürdürmüştür. Öyle ki, 25 Nisan – 10 Mayıs 1932’de Türk Başkanı ve Dışişleri bakanı Moskova’yı ziyaret etmiş ve iki ülke arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkiler görüşülmüştür. İki ülke arasındaki ilişkiler dostane bir şekilde devam etmiştir.

Türk – Rus ilişkileri 1934 yılında bozulmaya başlamıştır. Sovyet Rusya 9 Şubat 1934 Balkan Pakti’na karşı çıkmış, Türkiye’nin vermiş olduğu güvenceler ile az da olsa rahatlamıştır. Her iki ülke de ilişkilerini koparmamaya önem vermiş ve bu nedenle iki taraf arasında yapılan 17 Aralık 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması ve diğer protokoller 1945 yılına kadar 10 yıl daha uzatılmıştır. Yalnız Türkiye’nin İngiltere ile olan yakınlaşmasından dolayı Sovyet Rusya ile arasında problemler yaşanmaya başlamıştır.¹⁸⁶

¹⁸⁴ Akandere, a.g.e.,s.298.

¹⁸⁵ Akandere,a.g.e.,s.299.

¹⁸⁶ İnan, Haytoğlu,a.g.e.,s.218.

İkinci Dünya Savaşı'nın yaklaşmasıyla, İtalyan tehlikesinin artması ve Balkanlar ile Akdeniz'de kendini göstermesi Türkiye'yi tedirgin ediyordu. Diğer yandan Rusya 20 Temmuz 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi, yani Boğazları Türkiye ile savunmak istemesi Türkiye'nin bu isteği geri çevirmesi ve Sovyetler Birliği'nin, Almanya ile yaptığı saldırmazlık paktı sonucu Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin yollarının ayırmışlardır. Türkiye kendini Fransa ve İngiltere'nin yanında bulmuş, iki eski dostun karşı cephelere geçmiştir.¹⁸⁷

3.1. İkinci Dünya Savaşından Sonra Türk Dış Politikası (1945-1950)

1944 tarihi sadece İkinci Dünya Savaşının sonu değil, savaşın galibinin de görüldüğü yıldır.¹⁸⁸ Savaşın ardından ortaya çıkan manzara, savaşta Almanya yenilmiş, Fransa ve İngiltere yıpranmıştı. Savaş, Fransa ve İngiltere gibi Avrupa devletlerinin gücünü yıpratmıştı. Kurulacak olan yenedünya sisteminde ağırlık taşıyabilecek güçte değillerdi.

XIV. yüzyıldan beri dünya sisteminde söz sahibi olan bu devletler artık gücünü tüketmişlerdi. Hiç şüphesiz savaşın galibi ABD ve Sovyet Rusya idi. ABD muazzam büyüklükte ki sanayisi ve ekonomik gücüyle, Sovyet Rusya ise büyük insan kaynağı ve geniş topraklarıyla savaşın gidişatında büyük rol oynamışlardı. Savaştan sonra kurulacak olan yeni dünyayı bu iki devletin rekabeti, işbirliği ve yaklaşımları belirleyecekti.¹⁸⁹

Türkiye ateşin dışında kalmayı hiç şüphesiz İsmet İnönü'nün politikası sayesinde başarmıştı. Cumhurbaşkanı, tüm savaş yılları süresince tam bir milli şef gibi hareket etmişti. Meclis ve hükümet hukuken vardılar. Ancak, politikaya doğrudan İsmet İnönü yön veriyordu. Politika ise, iç ve dış politika olarak kesin bir çizgiyle ayrılmıyordu. Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye tehditlerine karşı ABD'nin yeterince ilgi göstermediğini düşünen Türkiye, bütün dikkatini bu konuya vermiş ve sonunda NATO'ya girinceye kadar kendini tam anlamıyla güvende hissetmemiştir.¹⁹⁰

¹⁸⁷ Ekinci,a.g.e.,s.222-223.

¹⁸⁸ Metin Toker, Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları Tek Parti'den Çok Partiye, 1944-1950,Bilgi Yayınevi, İstanbul ,1990, s.19.

¹⁸⁹ İnan, Haytoğlu, a.g.e.,s. 255.

¹⁹⁰ İnan, Haytoğlu,a.g.e., 255.

3.1.1. Yalta Konferansı ve Türkiye

Sovyetler Birliği savaş meydanlarında kazandığı büyük zaferin meyvelerini, savaşın sonunda çeşitli bölgelerde toplama çabasına gitmişti. Türkiye’de bu bölgelerden birini teşkil ediyordu. Sovyetler Birliği Türkiye üzerinde ki bir takım isteklerini 4-5 Şubat 1945 tarihli Yalta (Kırım) Konferansı esnasında açıkça dile getirmiştir.¹⁹¹

Türk dış politikası açısından bakılırsa, Yalta Konferansı’nda Stalin’in üzerinde durduğu konulardan biri Türk Boğazlarıydı. Stalin, Montreux Sözleşmesinin günün şartlarına uymadığını, 1930’ların şartlarının değiştiğini, savaş sonrası yeni düzene uygun bir düzenleme yapılması gerektiğini söylemiştir. Stalin’in bu yaklaşımı, Rusya’nın Çarlık döneminde izlediği Boğazlar politikasına uyuyordu. Sovyet Rusya’nın Batı kamuoyunda prestiji yüksekti. Çünkü II. Dünya Savaşı’nda batılı ülkelerle beraber, Almanya’ya karşı savaşın kazanılmasında büyük çaba göstermişti.¹⁹²

Türkiye ise savaşa katılmadığı, ikinci cephenin kendi üzerinden açılmasına izin vermediği, Müttefik devletlere çeşitli zorluklar çıkardığı, Bakü’nün bombalanması, Irak’a Alman askerlerinin geçirilmesi gibi gelişmelere katıldığı, Almanya ile krom ticareti yaptığı için büyük eleştirilere maruz kalmıştı. Bu sebepten Yalta Konferansı’nda Stalin, Boğazlar konusunda ki düşüncelerini dile getirdiğinde ABD ve İngiltere ortak bir tavır sergileyememişlerdir.¹⁹³

Nitekim, 7 Haziran 1945’te Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, Moskova Büyükelçimiz Sarper’e, iki ülke arasında yeni bir antlaşma yapılması gerektiğini söylemiş, yalnız Türkiye’nin bazı Sovyet isteklerini kabul etmesi gerektiğini sözlerine eklemiştir. Bu görüşmede ileri sürülen şartlar:

1- 16 Mart 1921 tarihli Moskova antlaşmasıyla tespit edilen Türk – Sovyet sınırında Sovyetler lehine bazı düzeltmeler yapılması, yani Kars ve Ardahan’ın Sovyetler Birliğine iadesi.

¹⁹¹ Akandere, a.g.e., s. 316.

¹⁹² Goloğlu, Milli Şef Dönemi (1939-1945), s. 297.

¹⁹³ İnan, Haytoğlu, a.g.e., s.256-257.

2- Boğazların Türkiye ile Sovyetler Birliği tarafından ortaklaşa savunulması ve bunu sağlamak için de Sovyetler Birliği'ne Boğazlarda deniz ve kara üssü verilmesi.

3- Montreux Boğazlar rejiminin Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında imzalanacak iki taraflı bir antlaşma ile değiştirilmesi.

Bu isteklere ek olarak Sovyetlerin Türkiye'de "daha demokratik ve temsili bir hükümet kurulması ve İngiltere'yle olan ittifakını sonlandırmasını istemişlerdir. Sovyetlerin bu isteklerine büyükelçimiz Sarper tarafından, Türk Hükümeti'nin sınır değiştirmeyi ve Boğazlarda üs vermeyi kabul etmeyeceğini, Montreux Boğazlar rejiminin yalnızca Sovyetler Birliği ve Türkiye arasında olan bir mesele olmadığını, antlaşmaya katılan bütün devletleri ilgilendirdiğini nedeniyle ret edilmiştir¹⁹⁴

Türk Hükümeti'nin Sovyetler Birliği'nin isteklerini reddetmesiyle, 1945 Haziranından itibaren Sovyetlerin Türkiye üzerinde ağır bir siyasi baskı yapmasına neden olmuştur. Sovyetler, tehditle ve baskıyla Türkiye'den toprak ve üs almaya çalışmakta ve diğer yandan yapmış olduğu propagandalarla Türkiye'nin rejimini eleştirirken, Türk hükümetinin demokratik olmamakla suçlamaktadır.¹⁹⁵

Türkiye, Sovyet Rusya'ya karşı bu devletlerden destek alabileceğini ümit ederek, Sovyet Rusya ile arasında geçen gelişmeleri ABD'ye ve İngiltere'ye iletiyordu. Bu gelişmelere sonucunda savaşta yıpranan İngiltere Sovyet Rusya'ya karşılık veremezdi. Sovyet Rusya'yı durdurabilecek güce sahip olan ABD ise daha kararını vermemişti.

3.1.2. San Fransisko Konferansı ve Türkiye

Almanya ve Japonya'ya savaş ilan ederek Birleşmiş Milletlere katılma hakkı elde eden Türkiye, müttefik devletler tarafından 5 Mart 1945'te resmen San Fransisko Konferansı'na davet edilmişti. Türkiye, San Fransisko Konferansı'na Dışişleri

¹⁹⁴ Goloğlu, Milli Şef Dönemi (1939-1945), s. 299.

¹⁹⁵ Akandere, a.g.e., s.318-319.

Bakanı Hasan Saka'nın başkanlığında kalabalık bir heyetle¹⁹⁶ (Nihat Erim, Feridun Cemal Erkin, Hüseyin Ragıp Baydur)¹⁹⁷ katılmıştır.

25 Nisan 1945'te başlayan San Fransisko Konferansı 26 Haziran 1945 günü, Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın imzalanmasıyla son bulmuştur. Türkiye'nin imzasının bulunduğu bu Andlaşma'da¹⁹⁸ “insan haklarına, kişi haysiyet ve değerlerine” inandıklarını belirten devletlerin “ırk, cins,dil ya da din farkı gözetmeksizin herkesin insan haklarına ve ana hürriyetlerine saygı geliştireceklerin” kabul ettikleri belirtilmektedir.¹⁹⁹

Bu Andlaşma'da “İnsan hakları Bildirgesi'nin 20. Maddesinin hiçbir biçimde Türkiye'nin ABD'nin desteğini alabilmek için kesin olarak Tek Parti yönetimine son vermek zorundaydı. İşte bu gerçek Milli Şef İnönü'yü San Fransisko Birleşmiş Milletler Konferansı için, ABD'ne gelen Türk Kurulu Başkanı ve Dışişleri Bakanı Hasan Saka'ya Reufer Ajansı'na şu demeci verdirmek zorunda bırakmıştır. Saka bu konuşmasında:

“...Cumhuriyet rejimi siyasi bir müessese olmak sıfatıyla modern demokrasinin yolu üzerinde azimle gelişmektedir. Anayasamız en ileri demokrat anayasalarla mukayese edilebilir. Ve başkalarını da çok geride bırakır.” diyen Dışişleri Bakanı Saka, *“her demokrat tezahürün harpten sonra Türkiye'de gelişeceğini”*de sözlerine eklemiştir.

San Fransisko Konferansı'nda Türkiye'de demokrasinin kurulacağını anlatmakla görevlendirilen delegelerden Ahmet Şükrü Esmer de Türk Kurulu'nun kaldığı otelde, İsmet İnönü'nün isteği üzerine ABD yetkilileri ve kamuoyuna *“Türkiye'nin daima müşterek güvenlik lehinde bulunmuş olduğunu ve bu olayın yeni dünya yasasında takip edeceği politikanın başlıca prensibi olmakta devam edeceğini...”* söylemiş, daha sonra konuşmasına şu sözlerle devam etmiştir:

“...Birleşik Amerika büyük bir devlettir ve zaferi sağlama hususundaki yardımı çok büyüktür. Gelecekte de çok büyük olan sorumluluğunu deruhte

¹⁹⁶ Akandere, a.g.e., s.336.

¹⁹⁷ Goloğlu, Milli Şef Dönemi 1939-1945, s.371.

¹⁹⁸ Ekinci, a.g.e.,s. 276.

¹⁹⁹ Akandere, a.g.e.,s.337.

edeceğinden şüphe etmiyoruz. Bütün Birleşmiş Milletlerin ve bilhassa Türklerin Amerikan milletine büyük hayranlık duydukları ve bu milletin iyi niyeti hakkında büyük itimat besledikleri fikrindeyim...” Esmer, bu demeci ile Türk – Amerikan ilişkilerini geliştirmek ve Amerikan kamuoyunu etkilemek amacındaydı.²⁰⁰

Amerika, Rus isteklerini doğru bulmadıklarını Temmuz ortasında Üç Büyükler (Amerika, İngiltere, Rusya) arasında yapılacak olan Postdam Konferansında ele almayı uygun görüyorlardı. Başkan Şükrü Saraçoğlu, bir yandan Amerikalıların da Rus isteklerine karşı olduklarının açıklanmasını sağlamaya çalışıyordu. Türkiye’nin bütün baskısına rağmen Amerikalılar, Postdam Konferansı öncesi bu konuya değinmeyi kabul etmediler.²⁰¹

İngilizler ise, Postdam Konferansına kadar konuyla ilgilenmemenin ilgisizlik olduğunu öne sürerek, Sovyet isteklerinin sadece iki tarafı ilgilendiren istekler olmadığını, Türkiye’den istediği toprakların Birleşmiş Milletler arazisi içine girdiğini, Boğazlarda üs isteğinin de Montrö Antlaşması hükümlerine uygun düşmediğini Ruslara bildirdi.²⁰²

Öte yandan, San Fransisko Konferansı’nda imzalanan Birleşmiş Milletler Anayasası Türkiye’nin çok – partili demokrasi hayatına geçmeyi kabul ettiği anlamına geliyordu. Birleşmiş Milletler Anayasa’sının TBMM’de görüşülmesi sırasında Aydın Mebusu Adnan Menderes tarafından çok - partili hayata geçiş konusuna değinmiştir. Menderes, Türk Anayasası’nın ruhunun milli halkimiyet esasına tamamen uyduğunu, imzalanan Birleşmiş Milletler Anayasası’nın Türkiye’ye kendi anayasamızın dışında ya da onun ruhuna aykırı bir taahhüt yüklediğini, yalnız bugünkü anayasamızla arasındaki bazı farklılıkların ortadan kaldırılması gerektiğini belirtmiştir. Adnan Menderes’in bu açıklamasına göre, Türkiye’nin çok – partili hayata ve demokrasiye geçmesinin, kabul ettiği Birleşmiş Milletler Anayasasının bir amacı olduğunu söylemektedir.²⁰³

²⁰⁰ Ekinci, a.g.e., s. 276-277.

²⁰¹ Goloğlu, Milli Şef Dönemi 1939-1945, s.373.

²⁰² Goloğlu, Milli Şef Dönemi 1939-1945, s.373-374.

²⁰³ Akandere,a.g.e.,s.342-344.

3.1.3. Postdam Konferansı ve Boğazlar Meselesi

17 Temmuz - 2 Ağustos 1945'te tarihleri arasında toplanan "Üç Büyükler" Postdam Konferansı'nda ABD, İngiltere ve SSCB savaş sonrası kurulacak yeni dünya düzeni'nde yapacakları iş birliğinin ayrıntılarını görüşmek üzere biraraya geldiler. ABD ve İngiltere net bir şekilde Sovyet Rusya'yı karşısına alacak bir tavır ortaya koymadılar. Günün şartlarına uymaması nedeniyle Montreux Sözleşmesi'nde değişiklik yapılması kabul edildi.²⁰⁴

Konferansta, Churchill Türkiye'den toprak ve Boğazlar'dan üs istemesini bu devleti açıkça tehdit etmek anlamına geleceğini ve bu konuda yapılan baskılara karşı olduğunu açıkça söylemişti. ABD'nin yeni başkanı olan Truman ise; Churchill'i destekler bir biçimde, boğazlar konusunda, Montreux'de değişiklik yapılabileceğini, yalnız Türk Boğazları'na uluslararası su yolları statüsü verilmesi fikrini ortaya atmıştı. Truman'a göre, toprak sorunu Türkiye ve Sovyetler Birliğini ilgilendiriyordu. Öte yandan Truman Boğazlar konusunda Churchill'i desteklemekteydi. Yani Boğazlar sorunu, ABD ve tüm dünya ülkelerini ilgilendirmekteydi.²⁰⁵

Stalin ise ABD ve İngiltere'nin Sovyet istekleri karşısında göstermiş oldukları yeni soğuk tutumlarına karşı çıkmış, bulunmasının zor olacağını söyleyerek sorunun ertelenmesini istemiştir. Postdam Konferansı sonunda Boğazlar sorunu "Üç Büyükler" Dışişleri Bakanları Konseyi'ne devredilmiştir. Boğazlarla ilgili olarak; üç hükümet Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin günün şartlarına göre değiştirilmesine ve üç hükümetinde ayrı ayrı Boğazlar sorununu Türkiye ile görüşeceklerine karara verdiler.²⁰⁶

Bu arada Sovyet Rusya'nın Türkiye üzerindeki baskıları da devam ediyordu. Sonunda Rusya Ağustos ve Eylül 1946 tarihlerinde Boğazlar ile ilgili Türkiye'ye iki nota verdi. Notaların birincisinde, Boğazların iki ülke arasında ortak savunulmasını isteniyordu. Türkiye bütün bu istekleri ABD ile paylaşmış, ABD ve İngiltere hem bu notayı hem de kendilerine bildirilmeyen ikinci notayı cevaplandırdılar. Türkiye

²⁰⁴ Ekinci,a.g.e., s. 283.

²⁰⁵ Ekinci, a.g.e.,s.283.

²⁰⁶ Ekinci, a.g.e.,s.281-283.

sonunda ABD'nin dikkatini çekmeyi başarmış, Sovyet Rusya'nın Türkiye üzerindeki baskısını ve isteklerini ABD'nin desteğini alarak bertaraf etmiştir.²⁰⁷

4. Türkiye'nin Amerika İle İlişkileri Geliştirme Arayışları

Türk dış politikasının genel hedefi, ABD'nin dikkatini Sovyet Rusya'nın yayılmacılığına ve Türkiye'ye yönelik baskılarına çekmektir. Türkiye, son aşamasında ve savaşın bitine, Truman Doktrini ilan edilinceye kadar Amerika'nın Sovyet Rusya ile olan yakınlığından tedirgin olmuştur. Savaş sırasında ABD diğer müttefikleri gibi Türkiye'ye de yardım etmiş, ancak Türkiye'nin tüm ısrarlara rağmen savaşa katılmaması nedeniyle yardımları kesmişti.

Bu esna da Türkiye'nin savunmasının daha fazla zarara uğramaması için Amerikan yardımı İngiltere üzerinden Türkiye'ye ulaştırılmıştır. Savaş sonunda Sovyet Rusya baskısı nedeniyle ordusunu terhis edemeyen Türkiye, ekonomik açıdan sıkıntı çekiyordu ve dış yardım arıyordu. Türkiye ihtiyaçlarını karşılayabilecek güçte tek ABD'yi görüyordu. Amerika Birleşik Devletleri'nin dış politikasında dönüm noktasını, 1945 Nisan'ında başkan F.D. Roosevelt'in ölümü ve H.S. Truman'ın başkan oluşu teşkil etmiştir. Başkan Truman, Roosevelt'in yumuşak politikası yerine, Sovyetler Birliği'ne karşı sert bir politika izlemiştir.²⁰⁸

4.1. Truman Doktrini

1948 yılı harici gelişmelerin önemli merkezi Türk- Amerika yakınlaşması idi. II. Dünya Savaşı sona erdiğinde Türkiye güvenlik ve ekonomik durum açısından Yunanistan ve İran'a göre daha iyi bir durumdaydı. Ancak Sovyetler Birliği'nin tehditleri yüzünden sınırda bulunan askerini terhis edemiyordu. 1946 bütçesinin neredeyse yarısı bu kalabalık ordunun ihtiyaçları için kullanılmıştı.²⁰⁹

Her an savaşa hazır halde tutulan ordunun harcamaları nedeniyle, hükümet yatırım yapacak ya da ülkeyi sanayileştirecek maddi imkânlardan eksik kalmıştı. Bütün bunların bir sonucu olarak dış yardıma ihtiyaç duymaktaydı. Her ne kadar

²⁰⁷ İnan, Haytoğlu, a.g.e.,s.258.

²⁰⁸ Timur, a.g.e., s. 65.

²⁰⁹ Ekinci,a.g.e.,s. 337.

Türkiye, savaş zamanı ‘(Ödünç verme Kiralama Yasası (lendlease)’ çerçevesinde Amerikan yardımından yararlanmış olsa da savaşın bitmesiyle yardım kesilmişti. Türkiye savaş sonrasında yardım beklemesi gereken tek ülkenin İngiltere olduğunun bilincindeydi.²¹⁰

Yalnız, İngiltere’nin kendisinin üstesinden gelmesi gereken ciddi ekonomik sorunları olduğunun da farkındaydı. Bu nedenle yardım için Amerikalılara yaklaşmak zorunda olduğunun farkındaydı. Amerikalıların Türkiye’nin Sovyetlere karşı verdikleri önem 1946 yılı itibariyle önem kazanınca, hükümet ülkenin ihtiyacı olan yardımın Amerika’dan kolayca temin edebileceğini düşünüyordu. Ancak, hükümetin bu beklentisi boşa çıktı. Türkiye, Eylül 1946’da İhracat ve İthalat Bankası aracılığı ile 500 milyon dolarlık ekonomik yardım için Washington’a başvurduğunda sadece 25 milyon yardım alabilmiştir.²¹¹

Türkiye’nin Amerika üzerinde yaşadığı hayal kırıklığı Askeri yardım konusunda da devam etti. 23 Ağustos 1946 tarihli notada ABD Genel Kurmay Başkanlığı Türkiye’yi stratejik açıdan “Doğu Akdeniz ve Orta Doğu’nun en önemli askeri faktörü” olarak nitelendirdi ve bunun sonucunda ABD yönetimine Türkiye’ye “silahlı kuvvetlerinin savunma kabiliyetini güçlendirmek için Amerika Birleşik Devletleri’nden silah, askeri uçak ve diğer askeri donanımları satın alma” izni verilmesini tavsiye etti. Ancak Türkiye’ye gerekli olan askeri donanmanın sağlanması için herhangi bir kredi sağlanmadı. Hatta Amerika söz verdiği halde Türkiye’de Hava Harp okulunda ders vermek için görevlendirdiği öğretmenlerini göndermedi.²¹²

Amerikalılar Türkiye’ye askeri donanım sağlamak suretiyle Sovyetleri kışkırtmak istemiyordu. Öte yandan Amerikalılar Türklerin Sovyetlere karşı kendilerini desteklemede kararsızlık içinde olduklarını düşünmelerini istemiyordu. Ekim 1946 yılında Amerikalılar ve İngilizler kendi aralarında yaptıkları görüşmede, İngiltere Türklere askeri yardım sağlarken Amerika’nın da ekonomik yardımdan sorumlu olmasını karara bağladılar. Üstelik İngiltere’nin Türkiye’nin askeri

²¹⁰ Timur, a.g.e., s. 66.

²¹¹ Ekinci, a.g.e., s. 339-340.

²¹² Ayşeğül Sever, Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu 1945-1958, Boyut Matbaacılık, 1. Basım, Ekim, 1997, 43..

ihtiyaçlarına yetemediği yerlerde Amerika'nın Türklerin ihtiyaç duyduğu askeri yardımı İngilizler aracılığıyla gidereceği konusunda anlaşıldı.²¹³

Bu anlaşma uzun sürmedi. İngiltere 1947'de ABD Büyükelçisi Lord Inverchapel Amerikan Dışışleri Bakanlığı'na Türkiye ve Yunanistan'la ilgili çok önemli iki nota gönderdi. Bu iki nota da İngilizler, kendilerinin bu iki ülkenin yükünü taşıyamayacaklarını belirterek, ABD'yi, Türkiye ve Yunanistan'ın ekonomik ve askeri ihtiyaçlarını karşılamaya çağırıyordu. Ayrıca, bu konuda hızlı olunmasını vurguluyor, aksi takdirde Türkiye ve Yunanistan'ın bağımsızlığının tehlikeye düşeceğini ifade ediliyordu. Söz konusu notalar ABD için şaşırtıcı olmadı; çünkü İngiltere'nin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntının farkındaydı. İngiltere bu notalardan sonra 31 Mart 1947'de artık bu iki ülkeye yardım sağlamayacağını ilan ederek, Amerikan yönetimine Türkiye ve Yunanistan'a yardım etmesi konusunda aceleci bir adım atması konusunda zorlamış oldu.²¹⁴

Notaların ardından, ABD dışışleri Müsteşarı Dean Acheson'ın görevlendirdiği özel bir komite yardım konusunu incelemeye başladı. Komite Yunanistan ve Türkiye'ye yardım edilmesinin uygun olacağı sonucuna vardı. Nihayet 27 şubat 1947'de Amerika Başbakanı da ilgili komitenin Türkiye ve Yunanistan'a askeri ve ekonomik yardım yapılması konusunda vardıkları sonucu onayladı. Yunanistan, Türkiye'ye göre daha kötü durumdaydı. Ayrıca, Türkiye Yunanistan'a göre siyasi anlamda daha istikrarlı durumdaydı. Üstelik Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ülkeye çok partili demokratik sistemi getirmek için önemli adımlar atıyordu. 1945 sonu itibariyle, iktidarda bulunan Cumhuriyet Halk Partisi, İnönü önderliğinde, gerekli adımları atarak, varolan tek partili siyasi düzeni çok partili sisteme çevirme yolunu açmıştı. Bu girişimlerin sonucunda 1947'de Demokrat Parti kurulmuştu. Siyasi alanın dışında ekonomik açıdan da Türkiye Yunanistan'a göre daha iyi durumdaydı.²¹⁵

Öte yandan, İngiltere'nin ABD'ye vermiş olduğu memorandum sonucunda "Beyaz Saray", Doğu Avrupa da kurulan Moskova'ya bağlı, kukla Marksist

²¹³ Ayşegül Sever,a.g.e.,s.45.

²¹⁴ Ekinci,a.g.e.,s.338.

²¹⁵ Sever,a.g.e.,s.47-49.

rejimleri, yine bu ülkenin kışkırtmalarıyla çıkarılan Yunanistan iç savaşı ve Türkiye’deki “Sovyet Tehdidi”ni göz önüne alarak, Sovyetler Birliği ile işbirliğini sürdürmesinin çıkarlarına aykırı olduğunu ve dolayısıyla, Sovyet yayılmasını durdurmak amacıyla “Monreo Doktrini”ni terk ederek, özellikle Avrupa sorunlarına el atması gerektiğinin zorunlu olduğunun farkındaydı. Başkan F.D. Roosevelt’in ölümünün ardından, H.S.Truman’ın Başkan olmuştu. ABD’nin dış politikası bu değişimle dönüm noktası yaşamıştır. Başkan Truman, Roosevelt’e göre Sovyetlere karşı sert ve kararlı bir siyasa izlemekteydi. Bunun sebebi sadece Sovyetlerin Türkiye’yi tehdit etmesi değil, Sovyetler Birliği’nin uluslar arası yayılmacı politikasında göz önünde tutuyordu.

Başkan Truman, hiç zaman kaybetmeden 26 Şubat 1947 günü Dışişleri, Harp ve Donanma Bakanları ile görüşerek, Sovyetler Birliği’ne karşı Türkiye ve Yunanistan’a yardım için hükümetçe kongreye sunulacak öneri konusunda çalışmaları başlatmıştı. 12 Mart 1947 günü, Kongre’ye gönderdiği ve daha sonra Truman Doktrini olarak adlandırılan mesajında, 100 milyonu Türkiye’ye 300 milyonu Yunanistan’a verilmesi için yetki istemişti. Türk Hükümeti ABD Kongresini yakından takip ediyordu.²¹⁶

Nihayet, 22 Mayıs 1947 Amerikan Kongresi tarafından onaylanan “Truman Doktrini”, güvenlik endişesi yaşayan Türkiye’yi oldukça rahatlatmıştı.²¹⁷ Truman Doktrini, Sovyet Rusya’ya karşı Türkiye’ye Amerikan desteğinin açık bir biçimde ilanıydı. Türkiye, bir yandan savaş sonunda düştüğü yalnızlığı ortadan kaldıracak, diğer yandan da ekonomik durumuna çare olacak diye değerlendirdiği bu doktrini heyecanla kabul etti. Daha da önemlisi Türkiye artık tam anlamıyla batı ittifakının bir üyesi olma yolunda çok önemli bir adım attı. Truman Doktrini, savaş sonunda büyük bir iktisadi yıkıntı içinde bulunan İngiltere’nin artık Yunanistan’a ve Türkiye’ye yardım edemeyeceğini bildirmesi üzerine 12 Mart 1947’de Başkan Truman Kongre’ye sunduğu mesajda Türkiye’ye ve Yunanistan’ı ayrı ayrı ele alarak, *“Birleşik Devletlerin politikası dış baskıların veya silahlı azınlıkların köleleştirme teşebbüslerine karşı direnen özgür halkları desteklemelidir.”* demişti.²¹⁸ Sözlerine,

²¹⁶ Ekinci, a.g.e., s.337-341.

²¹⁷ Oral Sander, Türk Amerikan İlişkileri 1947-1964, Ankara, 1979, s.11-40.

²¹⁸ Timur, a.g.e., s.66.

“Türkiye ve Yunanistan’ı yabancı baskısına karşı tamamiyetlerini muhafaza için yardım etmeliyiz” diye devam etmiştir. Hiç şüphesiz, Amerika tarafından, Türkiye ve Yunanistan’a yönelik Rusya’nın niyetinin anlaşıldığını gösteriyordu.²¹⁹

Truman Doktrini dünya çapında bir yankı uyandırdığı ve yol açtığı gibi²²⁰ Türk dış politikasında devrim niteliğinde değişikliklere yol açtı. Başlangıçta Doktrini, Türkiye açısından değerlendirildiğinde; Doktrin’i Türkiye ve ABD arasında sıcak ilişkilerin gelişmesine ve Sovyet Rusya isteklerinin geri çevrilmesine yardımcı bir unsur olarak değerlendiren Türk devlet adamları, SSCB’nin Orta Doğu’da izlediği politika karşısında, İngiltere’nin de etkisiyle, bütünüyle Batı ve Amerikan yanlısı bir dış politika yürütmeye başlamışlardır.²²¹

Türk kamuoyu Amerika tarzı demokrasiyi yakından tanıma imkânı bulmuştur. Uzun yıllar Tek Parti iktidarı dışında bir yönetim tarzını denememiş ve genellikle Avrupa Ülkelerinde ki yönetim biçimlerini tanıyan Türk devlet adamları için, Amerikan demokrasi’nin devrim niteliğinde değişikliklere yol açacağı beklenmiyordu. Temmuz 1947’de “Milli Şef” İsmet İnönü Cumhurbaşkanı’nın tarafsız olması gerektiği düşüncesiyle Cumhuriyet Halk Partisi genel başkanlığından ayrılmıştır. Askeri sistemde köklü değişiklikler yapılarak, ordu hükümetin tam yetkisi altına girmiştir. 1949 Haziran’ında TBMM, bütün ulusal güvenlik birimlerini (Genelkurmay dahil) Milli Savunma Bakanlığına bağlamıştır. Bu düzenlemenin ardında, askeri işlerin tek bir sorumlu hükümet organında birleşmesini isteyen Amerikan yardım anlaşmasının azımsanmayacak bir payı vardır.²²²

4.2. Marshall Yardım Planı ve Türkiye

Truman Doktrini’nden kısa bir süre sonra Türkiye’de başka bir yardım çerçevesinde Amerika’dan daha fazla yardım temin etme imkânı yakalamıştı. 1947 İlkbahar’ında Moskova Konferansı sırasında Avrupa’yı ziyaret eden ABD Dışişleri Bakanı George Marshall, Avrupa’nın içinde bulunduğu durum karşısında sarsılmıştı. Bu sarsıntıyla ABD’ye döner dönemez Avrupa için ekonomik iyileştirme planı

²¹⁹ Sander, a.g.e., s.40.

²²⁰ Timur, a.g.e.,s.67.

²²¹ Sever,a.g.e.,s.53.

²²² Sande, a.g.e., 536-537.

hakkında çalışmaya başladı. Her şeyden önce bu ekonomik iyileştirme istikrarlı olmalıydı, her hangi bir Sovyet tehdidine karşı bu ülkelerin direnme gücü olmalıydı.²²³

Öte yandan, eğer bu ekonomik program Almanya'nın ekonomik ve siyasi sistemiyle bir kez daha uzaklaştırmak için bir fırsat yaratacaktı. Bu ekonomik program uygulanırsa, ticari sorunların kalktığı bütünleşmiş bir Avrupa, Amerika'nın ihracat pazarını genişletecek ve sonuç olarak ABD'nin ekonomik çıkarlarına hizmet edecekti. 5 Haziran 1947'de Dışişleri Bakanı Marshall, Marshall Planı olarak bilinen deklarasyonunda ülkesinin savaş yüzünden ekonomileri çöken Avrupa ülkelerinin ekonomilerinin iyileştirilmesine yardımcı olacağını bildirdi.²²⁴

Marshall Planı; ulusal ekonomilerin geliştirilmesi planı değil, savaştan yıkılmış Avrupa'nın yeniden kurulması planıdır.²²⁵ Savaş biteli iki yıl olmasına rağmen Avrupa ülkelerinde ekonomide bir canlılık, toparlanma ve hatta kalkınma görülmemişti. Avrupa'nın iki büyük sanayi ülkesi olan Fransa ve İtalya da Moskova güdümlü komünist parti ve sendikaların sık sık ortaya çıkardığı grevlerin etkisi büyüktü. Bu grevler her iki devletin ekonomilerini felce uğrattırken diğer Avrupa devletleri de bu krizden nasibini alıyordu.²²⁶

Savaşa girmeyen Türkiye bu yıkımları yaşamamıştı. Avrupa ülkelerinin çoğunun ekonomik kalkınma sorunlarına benzeyen sorunlar Türkiye de yaşanmamaktaydı. Türkiye istikrarlı bir hükümete sahipti ve iki büyük siyasi parti dış politikada birleşmişti. Türkiye 1945'ten itibaren devamlı olarak dış baskıya uğramış, bu baskıya kararlılıkla karşı koymuş ve bu sebepten ordusunu sürekli hazır halde tutmuştur.²²⁷

Bütün bu sorunlara rağmen Türkiye'nin ulusal üretimi ve hatta kişi başına tüketimi, savaştan öncekine nazaran biraz da olsa artmıştır. Savaş sırasında fiyatlar önemli oranda yükselmiş, tedavüldeki para miktarı istikrarlı hale getirilmiştir.

²²³ Ekinci, a.g.e., s.341.

²²⁴ Sever, a.g.e., s.53-54.

²²⁵ Goloğlu, Demokrasiye Geçiş 1946-1950, s.208.

²²⁶ Sander, a.g.e., s.72.

²²⁷ İnan, Haytoğlu, a.g.e., s.261.

Milli savunmaya ayrılan büyük ödenek; tarım madencilik ve ulaştırma alanlarında savaştan önce başlamış olan gelişmenin hızını yavaşlatamamıştır. Teknik yardım ile birlikte nispeten az sermaye tesisleri bu alanlarda önemli sonuçlar almaya olanak vermiştir. Marshall Planı ilk açıklandığında şartlarından Türkiye'nin bu iyileştirme programından yardım alamasa düşünülen ülkelerden biri olmadığı anlaşıyordu.²²⁸

Yine de, planın açıklanmasının ardından, Türkiye Marshall Planı'nın bir parçası olma isteğini dile getirdi. Bu nedenle Dışişleri Bakanı Hasan Saka, Marshall yardımından faydalanmak isteyen Avrupa ülkelerinin Temmuz 1947'de Paris'te düzenlendiği toplantıya katıldı.²²⁹ Düzenlenen toplantıda, ABD, Avrupa'nın ekonomik açıdan istikrarını sağlaması için yardım yapmayı önerirken, Sovyet Rusya bu plana karşı çıkıyordu. Marshall Planı'nın daha etkili ve verimli kullanılabilmesi için, Türkiye'nin de içinde olduğu bazı Avrupa ülkeleri 16 Temmuz 1947'de²³⁰, Paris'te düzenlenen bu toplantı da Avrupa Ekonomik İşbirliği Konferansı'nı kurdular. Ardından 3 Nisan 1948 tarihinde Dış Yardım Kanunu'nu çıkarttı ve Avrupa'ya ekonomik yardım yapılmaya başlandı.²³¹

Yalnız, ABD savaşa katılmadığı için Türkiye'ye yardımı onaylamıyordu. Bir de, ABD Türkiye'yi Marshall Yardımı kapsamına katmak için Türkiye'nin ekonomik kalkınma planlarını değiştirmesini istiyordu. ABD'ye göre Türkiye'ye verilecek yardım tarım sektöründe kullanılmalıydı. Türkiye Avrupa'nın gıda deposu olmalıydı. Türkiye Marshall Planına o kadar çok dahil olmak istiyordu ki tüm istekleri kabul etti. 1948'de imzalanan anlaşmayla Türkiye yardım kapsamına alındı.²³²

Türkiye'ye ilk yardım Mart 1948'de toplam 10 milyon dolarlık krediyle başladı. Bu yardım Türkiye için tatmin edici bir sonuç olmuştu. Ancak Türkiye'nin olası bir Sovyet tehdidine karşı Amerika tehdidine karşı Amerikan desteği alma dileğinin Truman Doktrini ve Marshall Planı aracılığıyla askeri ve ekonomik yardım almakla da sınırlı kalmayacağı kısa sürede anlaşıldı. 17 Mart 1948'de Fransa, İngiltere ve Benelux ülkeleri, imzalayan taraflardan birine karşı saldırıda

²²⁸ Ekinci,a.g.e.,s.341.

²²⁹ Sever, a.g.e.,s. 54-55.

²³⁰ Ekinci,a.g.e.,s.341-342.

²³¹ Sever, a.g.e.,s. 53.

²³² İnan, Haytoğlu, a.g.e.,s.260.

bulunulması halinde diğer tarafların yardıma gelmesini şart koşan, Brüksel Andlaşması'nı imzaladıktan hemen sonra ABD bu andlaşmayı desteklediğini söyledi. Türk Hükümeti ABD'nin de desteklediği bu andlaşmayı imzalayan ülkelere verilen desteğin kendilerine de verilmesi için Türkiye ABD üzerinde diplomatik baskı başlattı. Washington'daki Türk Büyükelçisi Türk hükümetinin talimatı ile 11 Mayıs 1948'de Dışişleri Bakanı Marshall'la görüşerek kendisine, ülkesinin Batı Avrupa ülkelerine verilen bazı garantilerden yoksun bırakılmasının doğuracağı iyi olmayan sonuçları dile getirdi. Büyükelçi Bakan'a Türk hükümetinin endişesini şöyle²³³ açıkladı:

*'ABD'nin güvenlik garantilerinin Batı Avrupa'ya genişletmesi ile birlikte Türkiye'ye uygulamaması Ruslarda... Batı Avrupa'ya saldırmaya teşebbüs ettiklerinde ABD'ye ihtilafa düşmeyi göze almaları gerektiğini ancak Türkiye'ye saldırının aynı Amerikan reaksiyonunu doğurmayacağı fikrini verebilir.'*²³⁴

Türkiye'nin ABD VE İngiltere'ye Brüksel Andlaşması'na ilişkin uyguladığı diplomatik baskı Nisan 1949'da NATO Andlaşması'na kadar sürmüştür. NATO Andlaşması 4 Nisan 1949'da Amerikalılar ve bir Akdeniz ülkesi olan İtalya'da dahil Avrupalılar arasında imzalandığında Türkiye bir Akdeniz ülkesi olduğu gerekçesiyle andlaşmanın dışında tutulmuştu. Andlaşmanın sadece Kuzey Atlantik Bölgesi için tasarlanan bir andlaşma olduğu ifade ediliyordu. Türkiye coğrafya meselesinin bahane olduğunu anlayıp ihanete uğramış hissetti. Ancak bu Türkiye'nin, Batı savunma sisteminin, Nato'nun, bir parçası olmak için uzun bir mücadeleye girdi.²³⁵

1945 – 1949 yılları arasındaki dönem, Türkiye'nin ABD ve İngiltere ile ilişkileri açısından kritik bir dönemi kapsamaktadır. Savaşın sonra Sovyet tehdidiyle karşı karşıya kalan Türkiye artık tarafsızlık politikası izlemeyeceklerine ve geleceklerinin Batı'ya birliktelikte olduğuna karar verdiler. Sonuçta Türkiye kritik 1945 – 1949 döneminden, Batı'nın desteğini almanın rahatlığıyla çıktı. Ayrıca bu dönem ABD ve Türkiye arasında sonraki yıllarda daha da gelişecek yakın ilişkinin başlangıcını da oluşturdu. ABD'nin Truman Doktrini ve Marshall Planı aracılığıyla

²³³ İnan, Haytoğlu, a.g.e.,s.259.

²³⁴ İnan, Haytoğlu, a.g.e.,s.261.

²³⁵ Sever,a.g.e., s. 55-57.

Türkiye'ye sağladığı askeri ve ekonomik desteği ile zamanla Türkiye'deki Amerikan nüfuzunu büyük derecede arttırdı.²³⁶ Öte yandan memleketin durumu alınan paralarla düzelecek gibi değildi. Millet yoksulluk, yolsuzluk, açlık, vurgunculuk ve hastalık bunalımları içinde bulunuyordu.²³⁷

Marshall Planı 'Soğuk Savaşı' başlatan en önemli neden olmasına rağmen 'Sovyet Tehdidi' altındaki Türkiye'ye nefes almasını sağlamıştır. Truman Doktrini ve Marshall Planı Türk kamuoyunda batı dünyasında yer edinmesi ve Sovyet Tehdidine karşı ABD'den destek alması büyük bir aşama olarak görülmüştür. Batı dünyası yalnızca coğrafi ve teknik bir ilgi alanında değil, demokratikleşme alanında da bir yol gösterici olarak görülmeye başlamıştır. Türkiye'de demokratik düzene geçerken Batı'nın öne sürdüğü değer yargıları içinde ele alınıp değerlendirildi.²³⁸

²³⁶ Sever,a.g.e.,s.57.

²³⁷ Goloğlu, Demokrasiye Geçiş 1946-1950,s.210-211.

²³⁸ Ekinci,a.g.e.,s.343-344.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞTE İÇ DİNAMİKLER

1. Muhalif Partilerin Kurulması ve CHP'nin İçinde Parti İçi Muhalefetin Doğuşu

Türkiye'nin savaş yıllarında izlemiş olduğu iç ve dış siyasa, savaşın içinde bazen müttefiklerden yana olması bazen de Mihver'den yana olması, savaşı kazanan Müttefiklerce hoş karşılanmamıştır. Sovyetler Birliği karşısında yalnız bırakılmıştır.²³⁹

Türkiye'nin savaşın sonlarına doğru Batı'ya daha çok yaklaşmış ve içine düştüğü yalnızlıktan kurtulmak için, Batılı demokrat devletlerin siyasasına uygun olarak hareket etmiştir, önce Mihver'le ilişkilerini kesip, sonra, 23 Şubat 1945'te savaş açması ve Birleşmiş Milletlere Andlaşması'nı imzalaması Batılı devletler için yetersiz olmuştur. Batılı demokrat devletlerin, savaşın son amacının demokrasiyi dünyaya egemen kılmak olarak belirlemiştir. İtalya ve Almanya'nın totaliter rejimlerini anımsatan, Tek Parti Yönetimi ile yürütülen ülkeyle bir dayanışma içine girmeyeceklerdir.²⁴⁰

Diğer yandan, savaş yıllarında alınan çeşitli toplumsal, siyasal ve ekonomik önlemler ve savaşın yarattığı sıkıntı, ağır vergilerin yükünün özellikle halkın yoksul kesimine bindirilmesi, özgürlüklerin alabildiğine kısıtlanmış olması, Tek Parti Yönetimi'ni derinden kaygılandırıyordu. Bütün bu olumsuzluklar “Milli Şef” İsmet İnönü'yü ister istemez siyasal rejimle ilgili demokratikleşme yolunda adımlar atamaya zorlamıştır.

1944 yılından başlayarak “Tek Parti Yönetimi”nde yumuşamanın basın ve CHP Meclis Grubuna yansımaları, “Milli Şef” İsmet İnönü'nün isteği üzerine, San Fransisco'da verilen “demokratikleşme” demeçleri ile 19 Mayıs 1945'te İnönü'nün söylevi, hem Türkiye'de yeni bir dönemin başladığını gösterdiği gibi hem de Muhalefet oluşumunu cesaretlendirecek bir gelişmedir. Hikmet Buyur'un CHP'ye

²³⁹ Ekinci, a.g.e.,s. 335.

²⁴⁰ Goloğlu, Milli Şef Dönemi (1939-1945),s. 336.

karşı muhalefetin dozunu arttırmasına rağmen baskı görmemesi de bu söylevin bir sonucu olarak görülebilir.²⁴¹

CHP iktidarı, bir yandan ABD ve batılı demokrat ülkelerin yöneticilerini ve kamuoyunu yatıştırmak ve bir yandan da bu ülkelerin yöneticilerini ve kamuoyunu yatıştırmak, hem de Sovyetler Birliğinin karşısında Batılı ülkelerin desteğini almak için çok partili düzeni benimsemeliydi. CHP karşısına geçecek partinin iktidar özleminden yoksun ve geçmiş döneme saygılı olmalıydı. Yani, CHP karşısındaki muhalefet yapacak olan partinin tehlike oluşturmamasını istemiyordu. Bu yüzden de, çok partili yaşam için gerekli olan ilk ciddi muhalefet dışarıdan değil CHP içinden olmuştur.²⁴² Çiftçiye Topraklandırma Kanunu’nun mecliste kabul edildiği 11 Haziran 1945 tarihinden dört gün önce, 7 Haziran 1945 günü Halk Partisi Meclis Grubu’na “dörtlü” önergenin verilmesiyle muhalefet daha belirli bir şekil almaya başladı. Bu önergeyi, eski Başbakan Celal Bayar ile Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü imzalamıştır.²⁴³

Takrir CHP’nin üst yönetiminde tepkiyle karşılanmıştı. Takrir’ciler Parti’de bu tarzda bir yenilik istemekten daha çok, Parti’den ayrılmakla suçladı. İleri sürdükleri istekleri ise, bu düşüncenin bir amacı olarak görülüyordu. CHP’nin parti disiplininden olan bazı yöneticileri Takrir’cilerin parti içinde ayrılıkçılık yapmalarından dolayı susturulmalarından yanaydı. Bütün bu görüşlere karşın İsmet İnönü, CHP Genel Kurulu’nda Takrir’ci, dört milletvekilini yönlendirir bir biçimde;

“Bunu parti içinde yapmasınlar. Çıksınlar, karşımıza geçsinler teşkilatlarını kursunlar ve ayrı parti olarak mücadeleye girsinler” demiştir.²⁴⁴

“Milli Şef “ İsmet İnönü’nün 19 Mayıs konuşmasında, demokrasi yolunda ilerleneceğini belirtmiş olmasına rağmen, CHP Grubu “Takrir”i yalnızca imza atan dört milletvekilinin muhalefeti ve geri kalan milletvekillerinin oy birliği ile geri çevirmişti.²⁴⁵ Önergenin reddi hakkındaki Gurup kararı, 12 Haziran 1945’te bildiri ile, kamuoyuna duyurulmuş ve böylece Halk Partisi içindeki muhalefet, kamuoyu

²⁴¹ Goloğlu, Milli Şef Dönemi (1939-1945), s.367.

²⁴² Ekinci, a.g.e., s.287-290.

²⁴³ Kirman, a.g.e., s. 65.

²⁴⁴ Goloğlu, Milli Şef Dönemi (1939-1945), s.365.

²⁴⁵ Ekinci, a.g.e., 297-298.

tarafından da öğrenilmişti. Birkaç gün sonra, Birleşmiş Milletler Antlaşması San Francisco’da Türk Hükümeti temsilcileri tarafından imzalanmış. 15 Ağustos 1945’te de Antlaşma Büyük Millet Meclisi’nde onaylanmıştı. Bu onaylamaya ait kanun tasarısının görüşülmesinde, çok partili rejimin uygulanmasını isteyen muhalifler, tekrar ortaya çıkmışlardı.

Adnan Menderes, *“anayasamızın ruhu tam olarak ulusal egemenlik temeline dayanmakta olduğundan, Birleşmiş Milletler Antlaşması ile tam uygunluk halindeyiz”* demiştir. Şöyle ki, Birleşmiş Milletler Anayasası’ndaki taahhütler bir yandan uluslar arası anlaşmazlıklarda Güvenlik Konseyi kararlarının, hakem ve uzlaşma usullerinin kabulünü ve herhangi bir saldırıya karşı Birleşmiş Milletlerin birlik davranışını öte yandan da Birleşmiş Milletler topluluğundaki her memlekete demokrasi prensiplerine uygun olarak yurttaşın kişisel özgürlük ve dokunmazlığı ile siyasi haklarının saklı tutulması gerekmektedir” denilmiştir. Yani yazılı anayasa ve Hükümet arasındaki fark, Anayasa açıkça çok partili siyasi hayata imkan vermiş olmasına rağmen , İktidar Partisi’nin Hükümeti’nin bu imkandan yana olmamasıydı.

Türkiye Büyük Millet Meclis’inde bu konuşmaların yapıldığı 15 Ağustos 1945’te Japonya kayıtsız ve şartsız teslim olmayı kabul ederek İkinci Dünya Savaşı sona ermişti.²⁴⁶

1.1. Milli Kalkınma Partisi’nin Kurulması

Uluslararası siyasal koşulların değişmesiyle Tek Parti yönetimi, gerek TBMM’nde, gerek basında ılımlı ve hoşgörülü bir yol izlemiş ve son olarak “Milli Şef” İsmet İnönü’nün 19 Mayıs söylevi, 18 Temmuz 1945 günü Milli Kalkınma Partisi adıyla yeni bir partini kurulmasına neden olmuştu.²⁴⁷

MKP Cumhuriyet tarihinde TCF ve SCF’ dan sonra kurulan üçüncü muhalefet partisiydi. Tek Parti Yönetimi’ne karşı ortaya çıkan muhalefet ortamında Nuri Demirağ, MKP’ni kurmak için 7 Temmuz 1945 günü İçişleri Bakanlığına başvurmuş, Hüseyin Avni Ulaş ve Cevat Rıfat Atilhan gibi eski muhaliflerin bulunduğu Parti’nin kuruluşuna 18 Temmuz 1945’te izin verilmişti. Milli Kalkınma

²⁴⁶ Goloğlu, Demokrasiye Geçiş 1946-1950, s.33-38.

²⁴⁷ Kemal H. Karpat, Türk Demokrasi Tarihi Sosyal,s. 301.

Parti'si Ekonomik liberalizm potası içinde gelenekçi, İslamcı, ulusçu bir karışımı olan bir programı savunmaktaydı. Aslında somut sorunlar üzerinde ayrıntılı bir programı yoktu. MKP'nin siyasi mücadeledeki rolünün çok küçük olmasına rağmen, hükümet bu partinin kurulmasına izin vermekle muhalefet partilerini kabul ettiğini fiilen ispat etmiş oldu.²⁴⁸

MKP savunduğu görüşler ile, hem CHP'nin hem de kurulmakta olan Savaş sonrası Dünya Düzeni'nin temel ilkelerine ters düşmekteydi. Kurulan muhalefetin dış ve iç güçlere karşı uyumlu bir muhalefet sergileyemeyeceği düşünülüyor ve ne iktidar ne de muhalefet tarafından ciddiye alınmamaktaydı. Yeni bir muhalefet parti yaratılmasına karar verildi.²⁴⁹

1.2. Millet Partisi

1947 yılının Ocak ayında DP Kurultayı toplantıları sırasında, Mareşal Fevzi Çakmak ile Kenan Önder tarafından, dört kurucuya karşı bir grup toplandığı söylentileri çıkmıştı. İnönü'nün 12 Temmuz Beyannamesi yayınlanıncaya kadar bu söylentiler açığa çıkartılmadı. DP üst organlarını temsil eden Fuat Köprülü, beyannameyi olumlu karşılarken, aşırı kanadın görüşlerini temsil eden Hikmet Buyur ise beyannameye güvenmiyordu.²⁵⁰

DP, iktidar partisinin ürkütmek isteyenleri içerisinde barındırdığı gibi, Parti Genel Başkanı ve Devlet Başkanı İnönü dahil tüm CHP'lilere karşı sert politika izlenmesinden yana olanlarda vardı. Bu sert politika taraftarlarından biri 21 Temmuz 1946 seçimlerinde seçim sandıklarını kontrol ettiren Kenan Öner'di. Öner, Fuat Köprülü ve onu destekleyen DP taraftarlarına kızıp 16 Ocak 1948 tarihinde partiden istifa etti. DP yöneticilerinin CHP ile gizli anlaşma içerisinde olması parti içinde parçalanmalara neden oluyordu.²⁵¹

Kurucuları ile uyuşamayarak DP'den ayrılanlar ve partiden çıkarılanların bazıları yeni bir partinin kuruluş hazırlıklarını tamamlamışlardı. Görülüyor ki;

²⁴⁸ Ekinci, a.g.e., s.300.

²⁴⁹ Ekinci, a.g.e., s.299-300.

²⁵⁰ Karpat, a.g.e.,s.298-300.

²⁵¹ Karpat, Kısa Türkiye Tarihi, s. 161.

CHP'den DP doğmuştu, DP'den yeni bir parti doğuyordu. Bağımsız Milletvekili Mareşal Fevzi Çakmak'ı da kendilerine önder yapmışlardı. Bir süre sonra Kenan Öner, yeni partinin adının "Millet Partisi" ve Mareşal Fevzi Çakmak'ın yeni partiye Onursal Başkan, Hikmet Buyur'un da Genel Başkan, İkinci Başkanlığa Osman Nuri Köni'yi, Genel Sekreterliğe Mustafa Kentli'yi,, Muhasipliğe Şefik Çakmak'ı getirdiklerini, partinin programının basıldığını açıklıyordu.²⁵²

MP'nin kurulmasıyla, TBMM içerisinde, CHP, DP, Müstakil Demokratlar ve MP olarak dört grup olmuştu. Çok partili sistem, görünüşüyle de olsa ortaya çıkmıştı. Millet Partisi kurucuları aynen Demokrat Parti kurucuları gibi, ayrıldıkları partide ki arkadaşlarını kendi partilerine geçirme yoluna gittiler. Millet Partisi'nin ilk günlerde Demokrat Parti aleyhinde ki hızlı çalışmaları Demokrat Partilileri endişelendiriyordu²⁵³

Millet Partisi'nin amaçları şöyle özetlenebilir: Dürüst seçimlerle iktidarı yeni bir hükümete devretmek, yurttaşı devletin emrine değil, devleti yurttaşın hizmetine sunmak, devlet kapitalizmine son vermek, bazı vergilere son vermek yahut kaldırmak, halka ticari girişim ve çalışma imkânı sağlamak, yaşam düzeyini yükseltmek... Millet basın tarafından daha kuruluş döneminden itibaren yoğun eleştirilere maruz kalmıştı. Sanki bütün halkı Millet Partisi içine almaktaydı. Millet Partisi, halkın desteğini almak için bir dizi toplantı düzenledi. Bu toplantıların bazıları DP örgütü tarafından hoş olmayan şekillerde baltalandı. Millet Partisi'nin kuruluşu hem Millet Meclisi'nin içyapısını değiştirirken, hem de Halk Partisi ile Demokrat Parti'nin siyasi tutumunu değiştirmesine neden oldu.²⁵⁴

Bu arada Haziran 1949'da DP, genel seçimlere bir yıl kala içinde bulunduğu durumu değerlendirmek üzere İkinci Büyük Kongresini topladı. Seçimlerde güvence istendi, ve "Milli Husumet Andı" adıyla bilinen, Ana Davalar Komisyonu Raporu oy birliği ile kabul edildi. Yani seçimlerde hile yapılırsa, Birleşmiş Milletler Beyannamesi'nin 13. maddesi gereğince meşru müdafaa hakkının doğacağı, bu duruma yol açanların milletin tepkisiyle karşılaşacağını ifade ediyordu. Millet Partisi,

²⁵² Kemal H. Karpat, Türk Demokrasi Tarihi Sosyal,s.324.

²⁵³ Goloğlu, Demokrasiye Geçiş 1946-1950,s.,239-242.

²⁵⁴ Karpat, a.g.e.,s.308.

her fırsatta DP ve CHP arasında gizli bir anlaşmanın olduğunu dile getirerek, DP'den halkı soğutmaya çalışması 1950 seçimlerine kadar devam etmiştir. Siyasette önemli bir varlık gösteremeyen MP, 1948 seçimlerine girmemiş, Müstakil Demokratlar Grubu ile arasında yakınlaşma çalışmaları olmuştur.²⁵⁵ Bu çalışmalar doğrultusunda 5 Temmuz 1949'da Müstakil Demokratlar ile Öz Demokratlar Partisi'nin MP ile birleşmesiyle sonuçlandı.²⁵⁶

2. Milli Şef'liğin Kaldırılması Chp'nin İkinci Olağanüstü Kurultayı (10 Mayıs 1946)

CHP ve İnönü hem “Tek Parti Yönetimi”ni aklamaya hem de anti-demokratik yasa ve uygulamaları ortadan kaldırmak için²⁵⁷

Olağanüstü Kurultayı alelacele 331 delege ve 450 milletvekiliyle 10 – 11 Mayıs tarihlerinde toplamıştı. Milli Şef'lik konusunda Adnan Menderes konuşmasında:

“...Tek partili idarede devlet başkanının aynı zamanda parti başkanı olup olmamasının fiili ve hakiki bir fark yaratmayacağı izahına lüzum olmayan bir hakikattir. Tek partili idare ile çok partili idare birbirinden o kadar başkadır ki, bu ikisi arasında ki, akla kara arasındaki fark kadar büyüktür...” diye bahsetmiş, Menderes konuşmasının devamında “Tek Parti Yönetimi”ni oluşturduğu “birliği” kışlaya benzetmiştir.

Bütün bu benzetmeler de gerçekte birebir örtüşüyordu. CHP'de demokratikleşme bile, İsmet İnönü'nün etkisi ve sıkı denetimi altında yapılmaktaydı. Bununla birlikte Cumhuriyet Halk Partisi olağanüstü kurultayında önemli kararlar alındı. Nizamnamenin 4.maddesi olan “Değişmez Genel Başkanlık” değiştirildi. İsmet İnönü'nün ve CHP'nin yazarlarının “Tek Parti Yönetimini” aklarken, açıklamakta en çok güçlük çektikleri, iç ve dış çevrelerden tepki görmelerine neden olan, “Milli Şef'lik kaldırıldı. Genel Başkanın da kurultayca 4 yılda bir parti milletvekillerinden seçilmesi maddesi getirildi.”²⁵⁸

²⁵⁵ Kirman, a.g.e.,s.92.

²⁵⁶ İnan, Haytoğlu, a.g.e.,s.98-99.

²⁵⁷ Ekinci,a.g.e.,s.311.

²⁵⁸ Ekinci, a.g.e.,s.149.

10 Mayıs 1946 günü toplanan “Olağanüstü Kurultay”ın ilk konuşmasını Şükrü Saraçoğlu yapmış, sonra sözü İsmet İnönü almıştır:

“Arkadaşlarımın bana muhabbetlerini bilirim. Ancak, bir büyük partinin çalışmasında birinci derecede etkili olan adamın yine parti tarafından değiştirilmek imkânının esas kaide olarak gelecek için iyi bir güvence görürüm.” diyerek “Milli Şef”likten vazgeçtiğini bildirmişti.²⁵⁹

İnönü’nün konuşmasından sonra, 25 kişilik bir Tüzük Komisyonu kurulmuş, öngörülen bir tüzük değişikliği ile “Değişmez Genel Başkan” ifadesi “Genel Başkan” olarak belirlenmişti.²⁶⁰ Ayrıca, 1938 kurultayında parti içinde yer teşkil edilen “Müstakil Grup” muhalefet partiler bulunduğu için eklendi. Sınıf esasına göre dernek ve siyasi parti yasağı kaldırılması en önemli değişikliklerden sayılabilir.²⁶¹

Türkiye’de I. Meşrutiyet’ten beri uygulanan iki dereceli ve çoğunluk temeline dayanan seçim sistemi hâkimdi. Bu seçim sistemi yurttaşların seçimlerinde etkin bir biçimde rol almasına engel oluyordu. CHP, Olağanüstü Kurultayı’nda aldığı kararlar gereğince, demokratikleşme yolunda verdiği en önemli ödünlerden biri “Seçim Kanunu Tasarısı”nı 5 Haziran 1946 günü Meclisten geçirdi. Bu yeni “Seçim Kanunu” iki dereceli seçim sistemi, yerini tek dereceli seçim sistemine bırakmış, adayların da istedikleri partiden yahut bağımsız olarak aday olabilmelerine olanak sağlamıştı. Tek dereceli seçim sisteminin kabul edilmesinden sonra, TBMM’nin aynı günlü oturumunda sınıf temeline dayanarak parti kurmaya olanak sağlayan “Cemiyetler Kanunu”nda da değişiklik yapıldı.²⁶²

Bu tasarının yasalaşması ile birlikte ülkede çok fazla ve hızlı dernekleşme yaşanmıştır ki 1946’dan 1950’ye kadar kurulan dernek sayısı 7219’a ulaşmıştır. Bu yasa da ki değişiklik sendikaların da kurulmasına önayak oluyordu. Sendikaların kuruluşu CHP iktidarının oy kaygılarından daha çok, ABD ve İngiltere olmak üzere Batılı demokrat ülkelere demokratikleşen bir Türkiye izlenimi vermektir.²⁶³

²⁵⁹ Ekinci,a.g.e.,s.150.

²⁶⁰ Ekici, a.g.e.,s.312-313.

²⁶¹ Akbalık,a.g.e.,s.46.

²⁶² Kemal H. Karpat, Türk Demokrasi Tarihi Sosyal,s.,306.

²⁶³ Ekinci,a.g.e.,s.312-316.

10 Mayıs 1946 Olağanüstü Kurultayda 708 üyenin oybirliği ile İsmet İnönü CHP Genel Başkanlığına bir kez daha seçilmiş, Şükrü Saraçoğlu da Genel Başkan Vekili olmuştur. İsmet İnönü, devlet başkanının seçimi kazanan siyasi partiden olmasının doğal bulunduğunu söylemiştir.²⁶⁴

2.1. 26 Mayıs 1946 Belediye Seçimleri Öncesi Yaşanılan Siyasal Gelişmeler

10 Mayıs 1946'da toplanan Olağanüstü Kurultay'da alınan kararlar neticesinde seçimler bir yıl öne alınmıştı. Seçimlerin bir yıl öne alınmasının nedeni ise birtakım pratik hesaplara dayanmaktaydı. Erken seçimler hem Halk Partisi'nin iktidar da kalmasını sağlayabilir hem de muhalefetin iktidar hayallerini bir derece azaltabilirdi.²⁶⁵

CHP muhalefete karşı etkinliğini artırma yönünde adımlar atarken, DP iktidar partisinin almak istediği bir kısım tedbirlere karşı çıkmaya çalışıyordu. Halk Partisi Kurultayı'nın aldığı kararlara karşı Demokrat Parti'nin tepkisi şiddetli olmuştu. Demokrat Parti üyeleri, İsmet İnönü'yü seçimleri normal tarihinde, yani 1947'de yapmamakla suçluyordu. DP, CHP'nin bu kararına karşılık, seçimleri boykot etme kararı aldı. CHP ve MKP aday listelerini açıklayarak seçime gireceklerini belirttiler.²⁶⁶

Seçimlerin, önceden belirlenen süreleri içinde yapılmayacağının ortaya çıkmasından sonra, DP'nin seçimlere katılmayacağı endişesi CHP ve iktidarını rahatsız etmişti. İsmet İnönü, muhalefetin seçime katılmamasının Türkiye'nin yabancı devletler karşısında güç durumda bırakılacağını şu sözlerle belirtmiştir:

“... Bu devre de Türkiye'nin politikasının hangi istikamette ve anlayışta olduğunun açık surette belli olması lazımdır. Buna memleketin büyük menfaatleri bakımından ihtiyaç gördük...

Memleket idaresini ve politikasını içeride ve dışarıda kararlı bir hale getirmek için yeni büyük seçimlere karar verdik. Dünya vaziyeti kararsız bir karanlık

²⁶⁴ Akbalık, a.g.e.s,48

²⁶⁵ Kemal H. Karpat, Türk Demokrasi Tarihi Sosyal,a.g.e.,s. 305.

²⁶⁶ İnönü, Haytoğlu,a.g.e.,s.88.

*olarak uzun bir sürünceme devrine girmiş görünüyor. Bu devrede Türk politikasının hangi istikamette olduğunu içeride ve dışarıda açık bir surette belli etmesi lazımdı...*²⁶⁷

İsmet İnönü'nün konuşmasından iki gün sonra 8 Mayıs 1946 tarihinde DP Genel Başkanı Celal Bayar'ın imzasıyla bir genelge yayınlandı.²⁶⁸ Demokrat parti, antidemokratik kanunların kaldırılmadığı ve iktidarın, gerçek bir muhalefetin gelişmesini önlemek niyetinde olduğu düşüncesiyle seçimlere girmemeye karar verdi.²⁶⁹

İsmet İnönü'nün CHP'nin 10 Mayıs 1946 Olağanüstü Kurultayı'nda muhalefete tehdide varan konuşması bile DP'nin seçimlere girmesine yaramadı. Seçimler muhalefet olmaksızın bu çekişmeler arasında, 26 Mayıs 1946 günü yapıldı. Demokrat Parti kurulduktan sonra çok sayıda taraftar kaybeden Milli Kalkınma Partisi başta belediye seçimlerine katılmaya karar verdiyse de seçim günü CHP'yle arasındaki tearuzlar ve baskılar neticesinde sabah on birde hükümeti taraf tutmakla suçlayarak seçimlerden çekildi.²⁷⁰

Belediye seçimleri, adayların eskisi gibi Halk Partisi tarafından gösterilmek yerine, ilk defa serbestçe halk tarafından gösterilmesini ve seçilmesini sağladı. Belediye seçimleri muhalefetle karşılaşmaya alışmamış devlet memurlarının partizanlığına, çetrefil usullere ve gizlilik şartlarının bulunmayışına rağmen görece serbest şartlarda geçmişti. Mayıs ayında, İsmet İnönü'nün belediye seçimlerinden önce memleketi dolaşarak halkı seçimlere katılmaya çağırması çok partili rejimin doğurduğu sonuçlardan biriydi. Seçim Kanunu'nun kabul edilmesinden sonra TBMM'nin 10 Haziran 1946 tarihli oturumunda genel seçimlerin 21 Temmuz 1946 günü yapılması kabul edildi.²⁷¹

²⁶⁷ İnan, Haytoğlu, a.g.e., s.89.

²⁶⁸ Ekinci, a.g.e., s.322-323.

²⁶⁹ Karpat, a.g.e., s.242.

²⁷⁰ Ekinci, a.g.e., s. 321.

²⁷¹ Ekinci, a.g.e., s. 322.

2.2. 21 Temmuz 1946 Genel Seçimleri

Ülke de henüz Belediye seçimlerinin tartışmaları bitmemişken, ülke tekrar bir seçim havasına girmişti.²⁷² Genel seçimlerin 21 Temmuz 1946 tarihine alınması, DP'nin Belediye seçimlerinde olduğu gibi erkene alınan genel seçimleri boykot edip etmeyeceği idi.²⁷³

Demokrat Parti'nin yüksek katmanlarındakiler seçimi boykot etme niyetindeydiler, ancak parti merkezinde 16 Haziran'da başlayıp üç gün aralıksız süren danışma toplantısında mahalli parti örgütlerinin isteklerine uyularak, seçim sisteminin yanlışlığına rağmen seçime girmeye kararı alınmıştır.²⁷⁴

Ergenekon, Köylü, İşçi, Yalnız Vatan için Partisi, Sosyal Demokrat Parti teşkilatlanarak, seçim hazırlıklarına dâhil olmuşlardı. DP'nin 273 aday göstermesi ve seçimlere katılacağını açıklaması üzerine, MKP' de seçimlere katılma kararı almıştı. Hükümet seçimlerin tarafsız yapılacağını güvencesini verse de, yeni seçim kanunu tam anlamıyla güvenli bir seçim yapılacağı güvencesini vermiyordu. Seçim kanununda “açık oy kapalı sayım” şeklinde yapılmasına karar verilmişti. Oylar gizli olarak sayılacak, sayımdan sonra mahallinde oylar yakılacaktı. Bu uygulama karşısında itiraz ve kontrol olasılığı da ortadan kalkıyordu. Bu gelişmeler ortamında partiler seçim kampanyalarını başlattılar. DP'lilerin miting yoluyla başlattıkları propaganda faaliyetleri, nedeniyle halkın yoğun ilgisini çekmişti.²⁷⁵

Seçim kampanyaları, o güne dek görülmemiş boyutlarda gerçekleşmekteydi. DP mitingleri her yer de CHP'nin Tek Parti yönetiminden şikâyet eden kitlelerle dolup taşmaktaydı. DP'nin bu kalabalık mitingleri CHP çevrelerinde tedirginliğe neden olmuştu. Bu gelişmelerin sonucunda muhalefete uygulanan baskı artmıştır. Mitinglerin olaysız geçmesi için her türlü hassasiyet DP'liler tarafından gösterilmiş, baskı uygulayan idareci ve memurları mahkemeye vermekle yetinmişlerdir. Seçimlerin arifesinde, DP altmış üç vilayet merkezinde, üç yüz kaza merkezinde ve çok sayıda köyde örgütünü kurmuştu. Öte yandan Demokrat Partililer, Mareşal Fevzi

²⁷² İnan, Haytoğlu, a.g.e.,s.,89.

²⁷³ Ekinci, a.g.e.,s. 324.

²⁷⁴ Ekinci, a.g.e.,s.326.

²⁷⁵ Kemal H. Karpat, Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel,s.304.

Çakmak gibi çok değerli bir destek kazanmışlardı. Seçim kampanyası hızlı bir şekilde devam ediyordu.²⁷⁶

Seçimler tek dereceli olarak ilk kez 21 Temmuz 1946 tarihinde sakin ve düzenli bir şekilde yapıldı. Seçime CHP, DP MKP ve diğer yeni kurulmuş partiler katılmışlardı. Seçmenlerin %85'i oy kullanmıştı. Seçim sonuçlarına göre 403 CHP, 54 DP ve Bağımsızlar 8 milletvekili sandalyesine sahip olmalarıyla sonuçlanmıştı. DP açıklanan seçim sonuçlarını kabul etmiyordu. Kesin olan seçimlere fesat karıştırıldığıydı. 1946 Milletvekili Genle Seçimleri demokrasi tarihimize “hileli seçim” olarak geçmiştir. Seçimlerden sonra yeni hükümeti kuması için görevlendirilen Recep Peker'in anlattıklarına göre, seçimi protesto eden toplantılar günlerce devam etti.²⁷⁷

Öyle ki gazeteler, seçim yolsuzluklarına ait iddia ve söylentilerle dolu idi. İktidar Partisi'nin baskısından kurtulamayan İstanbul Valisi Lütfi Kırdar'ın açıktan açığa pazarlık yaptığı ve Halk Partisi.'ne beş milletvekili sağladığı söyleniyordu. Aynı zamanda Milli Şef İsmet İnönü, seçimden üç gün sonra, yayınladığı bildiride, seçimlerin bittiğini, seçimlerin büyük çoğunluğun oylarıyla gerçekleştiğini, milletin takdire şayan bir iş yaptığını ve Türkiye için yeni bir dönemin başladığını belirtiyor, bu dönemin huzurlu geçmesini istiyordu. Aynı gün, sıkıyönetim komutanlığı da bir bildiri yayımlayarak, seçim sonuçları hakkında vatandaşları şüpheye düşürücü, galeyana getirici ve memleket huzurunu bozucu yayınları yasakladı. Bildiriden bir gün sonra yasağa karşı hareket ettiği gerekçesiyle Yeni Sabah ve Gerçek Gazeteleri süresiz olarak kapatıldı.²⁷⁸

Sekizinci dönem TBMM 5 Ağustos 1946 tarihinde ilk toplantısını yaptı. Yeni mecliste ilk sıkıntı meclis başkanı seçiminde kendini gösterdi. Yeni meclis başkanı CHP'lilerin aday gösterdiği Kazım Karabekir oldu. Gündemin ilk maddesi olan Cumhurbaşkanlığı seçiminde Fevzi Çakmağa karşı İsmet İnönü tekrar Cumhurbaşkanı seçildi. Cumhurbaşkanı olarak Çankaya'ya çıktı ve adet üzerine yemin töreni için TBMM'ne davet edildi. Genel kurul salonuna girince daha önce hiç

²⁷⁶ Cemil Koçak, Hikmet Özdemir, Korkut Boratav, Selahattin Hilav, Murat Katoğlu, Ayla Ödekan, Yayın Yönetmeni:Sina Akşin, a.g.e.,s.216.

²⁷⁷ Karpat., a.g.e.,s. 250-252.

²⁷⁸ Goloğlu, Demokrasiye Geçiş 1946-1950, s.66.

yaşanmamış bir durumla karşılaştı. CHP'lilerin coşkun bir şekilde alkışları karşısında, DP'liler sıralarında oturarak hiç alkışlamadılar. CHP'liler ayağa kalkarak yoğun bir tezahürat yaptılar. İnönü bu harekete cevap olarak, başvekil olarak sertlik yanlısı olan Recep Peker'e verdi.²⁷⁹

2.3. Recep Peker Hükümeti

Recep Peker'in 14 Ağustos 1946 günü TBMM'nde yeni hükümetin programını okudu. Hükümet programında şöyle deniyordu:

*“ Herkesin bildiği gibi,güç şartlar altında yurdun yönetsel zorluğunu üstüne almış hükümet olarak Kurultay'ın önüne çıkıyoruz. Yeni Meclis'in başlıca iki partiden ve bağımsızlardan kurulmuş olması, devlet işlerinin daha iyi görülmesini ve daha yerinde sonuçlara varılmasını sağlayacaktır. Son günlerin zorunluluklarını yeni partilerin doğuşu ve tek dereceli seçim sisteminin kuruluşu döneminin kaçınılmaz sonucu olarak kabul ediyoruz.”*²⁸⁰

*...ideolojik mefhumların tağşişe uğradığı bir zamanda da yaşıyoruz. Yurttaşın anayasada gösterilmiş ve kanunların sınırları çizilmiş olan hürriyet ve hakları yanında bu hürriyetlerle beraber bütün devlet varlığının teminatını teşkil eden meşru ve kanuna dayana otorite, ekseriye totaliter zihniyetiyle karıştırılarak çürütölmek isteniyor. Haklarına ve şereflerine hürmet edilen insan kümelerinin rejime olan demokrasi ve hürriyetten bahsolunurken de anarşizm ideolojisinin meşru otorite düşmanlığına varan ve bir cemiyeti nizamlı halde yaşatmanın bütün meşru yollarını tıkayan dağıtıcı ve parçalayıcı telkinler alıp yürüyor....”*²⁸¹

Yeni hükümet programının eskilerden pek farkı yoktu. Programda demokratik hürriyet savunulurken, kanunlara dayalı otoritenin korunacağı belirtiliyordu Recep Peker Hükümeti kuruluşundan kısa bir süre sonra uygulamaya başladığı siyaset ve ekonomi politikası, yeni huzursuzlukların nedeni olmuştur.²⁸²

²⁷⁹ İnan, Haytoğlu, a.g.e., s..91.

²⁸⁰ Golpğlu, Demokrasiye Geçiş 1946—1950,s.72.

²⁸¹ Ekinci, a.g.e.,s.329.

²⁸² Ahmet Yeşil, Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara,1988,s.80.

Peker merkezi otoriteden yana olan ve demokratik gelişmelerden endişe duyan bir kişi olarak, devlet gücünün toplumsal hayat üzerinde baskı yapması yönünde kararlar aldı. Basın özgürlüğünü kısıtlama yönünde “kötü ünlü ya da suni şöhret sahibi kişilerin gazete yayınlama hakkını kaldıran bir yasa” çıkardı. TBMM’de bütün bu konular görüşülürken, savaş yıllarında olan enflasyon, vurgun ve spekülasyonlarla, Türk Lirası ile iç ve dış piyasalar arasında meydana gelen büyük farklılıkları gidermek için, CHP içinde Peker Hükümetinin sonunu hazırlayan icraatın, en önemlisi 7 Eylül Kararları olarak adlandırılan ekonomik önemler alındı.. Bu dönemde, TL’nin bir ABD doları karşısındaki değeri 1.30 TL’den %53,6 dolayında düşürülerek 2.80 TL’na indirildi. 7 Eylül kararlarının alınmasında savaş yıllarındaki enflasyonist sonuç ile, paranın değerini dörtte bir oranında düşürmüş olmasına rağmen, resmi parite değişmemişti. Yani, bu durum ihracat için engel, karaborsa için teşvik görevi görüyordu.²⁸³

Diğer bir neden ise; savaş yıllarında birikmiş olan altın ve döviz değerlerini yükselterek iç borçlarını gerçek değerinin düşürülmesi ve o yıllarda (IMF) Bretton Woods Andlaşması’na katılması sonucu devalüasyon yapma yetkisinin kısıtlanacak olmasıydı. Recep Peker’in bütün bu kararlarının sonuçları gün geçtikçe neticelenmeye başladı. Kararın neticeler iç acıcı değildi; hem toplum yapısına olumsuz tesiri, hem de ekonomi kuralları açısından mali bir hata olduğu görüldü. 7 Eylül kararları başarısızlıkla sonuçlanması, ülke de yeni zenginler türetirken yaşam koşullarının ağırlaşması ise, fakir çoğunluğu DP saflarına yöneltmişti.²⁸⁴

Bu dönemde Türkiye, Sovyetler Birliği’nin toprak taleplerini yoğun bir şekilde gündeme getirmeye başlaması ile dış politikada rahatsız edici bir döneme girmişti. Türkiye’nin Sovyet Rusya ile arasında ki gerginlikten yararlanan sol akım mensupları hükümetin içerisinde bulunduğu bu durumdan yararlanarak muhalefet cephesinde çalışmalarına hız verdiler. Türkiye Komünist Partisi, Cumhuriyetin Kuruluşundan itibaren legal ve illegal yollarla faaliyetlerini çeşitli isimler altında kurduğu parti ve dernekle sürdürmekteydi. Özellikle çok partili döneme geçişle partinin faaliyetleri de arttı. Demokrasi, hürriyet, anti demokratik kanunlar,

²⁸³ Ekinci,a.g.e.,s.331-332.

²⁸⁴ Ekinci, a.g.e.,s.,330.

özgürlük, iktidar baskısı, haklar... konularında muhalefetle (DP) aynı propaganda yolunda olmaları basında geniş yer aldı. Ancak, bu grup DP'nin içinde faaliyet gösteremeyeceklerini anlayınca İnsan Hakları Cemiyeti'ni kurmak için çalışmalar başlattılar ve İnsan Hakları Cemiyeti kurdular.²⁸⁵

17 Ekim 1946'da İstanbul'da kurulan İnsan Hakları Derneği'nin resmen açıklaması kamu oyuna büyük şaşkınlık yarattı. Çünkü komünist oldukları bilinen bu kişilerin yanında derneğin azası ve müteşebbis heyeti başkanı olarak Mareşal Fevzi Çakmak bulunuyordu. Fevzi Çakmak'a iktidar partisinden gelen tüm eleştiriler DP'yi de kapsıyordu. Bu sebeple DP ileri gelenleri Mareşal Fevzi Çakmak'a defalarca rica etmelerine rağmen, Mareşal'ı dernekten ayıramadılar. CHP ise İnsan Hakları Derneğine karşı Ankara'da Birleşmiş Milletler İnsan Hakları ve Özgürlükleri Koruma Grubunu kurdu. Bu grubu yönetmesi için Nihat Erim Başkan seçilmişti. Mareşal Fevzi Çakmak'a yönetilen suçlamalar uzun süre devam etti. Bu baskının amacı Mareşal'i DP'den koparmaktı. İktidar partisi muhalefeti yıpratmak için DP'nin Birinci Kurultay'ından yararlanmak istese de Mareşal Fevzi Çakmak ne komünist ne de komünistlerle iş birliği içinde olmadığını kamu oyuna açıklayarak bu hadiseye son vermiştir. İnsan Hakları Derneği'nin faaliyetleri, çok partili hayata geçildikten ve Cemiyetler Kanunu üzerinde yapılan değişiklikler üzerine siyasi faaliyete geçmişti ama, sınıf esasına dayanan partiler üzerinde hükümetin bazı tedbirler almasına bu olay neden olmuştur.²⁸⁶

İsmet İnönü'nün 1 Kasım 1946'da gelenekleşmiş Meclis açılış konuşmasının en önemli yanı parti hükümeti anlayışından Cumhuriyet Hükümeti anlayışına bir kayış olmasıydı. İktidar partisi karşısında muhalefet yapabilen tek parti Demokrat Parti'ydi. Parti hükümet taraftarı Peker muhalefetin eleştirilerine tahammülü değildi. Hatta 1947 yılı bütçe görüşmelerinde Adnan Menderese "psikopat" sözü sarf etmiş İnönü'nün hakem sıfatıyla araya irmesiyle görüşmeler sonuçlanabilmişti. İktidar ve muhalefet arasında ki gerginlik gün geçtikçe artacak ve Peker'in istifasına kadar sürecektir. Aslında bütün bu gelişmeler DP'nin lehineydi. Çünkü 7 Eylül kararları

²⁸⁵ İnan, Haytoğlu, a.g.e.,s., 91.

²⁸⁶ Ekinci,a.g.e.,s.334.

sonuçları itibari ile yeni hükümetten hoşnutsuz olanları DP saflarında toplanmasına yaradı.²⁸⁷

3. 12 Temmuz Beyannamesi

İki Parti arasında iktidarın el değiştirileceğinin de ifade edildiği 12 Temmuz Beyannamesi çok – partili sisteme geçiş sürecinde önemli bir dönüm noktası olarak sayılabilir.²⁸⁸ İktidar ve muhalefetin ilişkilerindeki gerginliğin doruk noktasına çıktığı son olaylar rejim için tehlikeli neticeleri de beraberinde getiriyordu. Çünkü partiler arası siyasi çekişmelerin tabandaki yansımaları ürkütücü boyutlara ulaşmaktaydı.²⁸⁹

Bu gelişmeler doğrultusunda İnönü, Haziran ayının ilk haftasında gerçekleşen Peker – Bayar görüşmesinin devamı niteliğindeki bir dizi özel görüşme yaptı. İnönü, hükümet ve muhalefetin liderlerini defalarca dinlediği görüşmeler sonunda, bu görüşmelerin sonucu olarak nitelendirebileceğimiz beyannamesini 11 Temmuz akşamı radyodan okudu. Beyanname basında bir gün sonra yayınlandığı için, siyaset tarihimize 12 Temmuz Beyannamesi olarak adlandırılmıştır. Bu beyannamenin en önemli yanı, muhalefet partisinin parti olarak eşitliğinin İktidar partisi tarafından tanındığını gösteren bir belge olmuştur.²⁹⁰

12 Temmuz beyannamesi sonuçları açısından iktidar – muhalefet ilişkilerine yeni bir boyut kazandırmış, CHP ve DP içinde – parti içi - muhalefetin doğuşuna neden olmuştur. Öte yandan CHP yönünden Recep Peker Hükümeti’nin sonunu getirirken, DP içinde muhalefetin doğmasına MP’nin ortaya çıkmasına neden olmuştur.²⁹¹

Hukuki vasfı açısından ve amacı tartışılmakla beraber 12 Temmuz Beyannamesi, Türkiye’de siyasi partiler yasasının gelişmesinde en önemli belgelerden biri olarak görülmektedir. Beyannamenin değeri yayınlandığı amaçla, yazılmasında hakim olan ruhta iktidar partisi ile muhalif partilerin daha sonraki

²⁸⁷ Yeşil, a.g.e.,s.81.

²⁸⁸ Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği, a.g.e.,s.83.

²⁸⁹ Ekinci,a.g.e.,s.328.

²⁹⁰ Yeşil,a.g.e.,s.94-95.

²⁹¹ Yeşil,a.g.e.,s.96.

ilişkileri ve parti örgütleri üzerinde yaptığı derin etkidir. Bu beyanname, İsmet İnönü'nün başardığı önemli işlerden biridir.²⁹²

4. 1950 Genel Seçimlerine Doğru

Seçim kanunu çalışmalarının ilerlediği sıra da Demokrat Parti de küçük bir kongre yapacağını duyurdu. Bazıları kongre çağrısını, DP'nin hazırlanmakta olan seçim kanununun kendi istekleri doğrultusunda yapılması için İktidara baskı yapmak ve 1949 ara seçimlerinde yaptıkları gibi 1950 genel seçime girmeyebileceklerinin tehdidini CHP'ye hissettirmek amacıyla yapılmış olduğunu düşünüyordu.²⁹³

Başka bir açıdan; Millet Partisi'nin Demokrat Parti içinde yapmış olduğu zararı tespit etmek amacı da vardır. Çünkü Demokrat Partililerin kitleler halinde Millet Partisi'ne geçtiği konuşuluyordu. Örneğin Trabzon Millet Partisi Başkanlığı, Trabzon'daki 70 Demokrat Partilinin bünyelerine geçtiği söylentilerini çıkarmıştı. Bu söylentinin doğru olduğu sanıldı ve kongre bu ortamda başladı. Bu gergin ve üzüntülü hava içerisinde her ilden bir delege konuştu. Kendi ilinin sorunlarını, ihtiyaçlarını ve yapılmakta olan çalışmaları anlattı. Genellikle yaklaşan seçimlerle ilgili olan oy kaygılarından ve en önemlisi oylara sahip çıkma zorluğundan bahsedildi. DP'nin üç gün süren istişare kongresi sonunda bir bildiri yayınlanmasına karar verildi. Bildiride; baskı ve tehdit sürerse DP'nin ülke'nin yararı için seçimlere katılmayacağını, katılsa da Meclisten çekilme kararı verebileceği belirtiliyordu.²⁹⁴

Seçimlerden birkaç gün önce ilan olunan DP beyannamesinde CHP programının eleştirisine çok fazla yer ayrılmıştır. Öte yandan olumlu teklifler olarak da üretimi arttırıp vergileri indirmek, devlet tekellerini ortadan kaldırmak ve memleketin mali kaynaklarına denk bir bütçe yaparak ülke ekonomisini kalkındırmak hedefleniyordu. Demokratlara göre, memleketin ekonomik toplumsal eksiklikleri siyasi sitemin kusurlu olmasından kaynaklandığını söylüyorlardır. Bunun içinde demokrasi esasına göre rejimin düzenlenmesi gerektiğini savunuyorlardı.

²⁹² Karpat,a.g.e.,s.284.

²⁹³ Yusifoğlu, Kahraman, a.g.e.,s.191.

²⁹⁴ Goloğlu, Demokrasiye Geçiş 1946-1950, s.289-290.

Hükümet değişikliğinin herhangi bir sosyal sınıfın durumunu veya siyasi rejimi ve ilkelerini değiştirmeyeceğini temin ediyorlardı.²⁹⁵

Millet Patisi'nin seçim beyannamesinde ise, CHP İktidarının devam etmesi için DP'nin iktidarla işbirliği içinde olduğu, yani muzavaa iddiası tekrarlanırken, 1949'dan sonraki gelişmelerin sırf İnönü'yü yerinde tutmak amacını taşıdığını MP'nin halkın yararına idareyi gerçekleştireceğini vaad ediyordu.²⁹⁶

Seçim çalışmaları bütün ülke bazında tüm hızıyla devam ediyordu. Özellikle iki büyük parti, CHP ve DP arasında kıyasıya bir sosyal savaş vardı. İki tarafta milli birliği zedelemekten bu yarış kazanmak istiyordu. CHP bu dönemde yaprak dökümü yaşıyordu. Yıllardır aynı parti altında omuz omuza çalıştıkları, Kazım Karabekir Paşa'dan sonra Meclis Başkanlığı'na getirilen Şükrü Saraçoğlu'na Emekli General Ali Fuat Cebesoy bile "Memleketime karşı görevimi daha iyi yerine getirebilmek için bağımsızlığımı elime aldım" diyerek CHP'den istifa etmiştir. Bütün bu yaşananlara karşılık, Cumhurbaşkanı ve Halk Partisi Genel Başkanı İsmet İnönü yurt gezileri yaparak vatandaşları kendi partisine oy vermesi için ikna etmeye çalışıyordu. Yurt gezilerinde yaptığı konuşmalarında mümkün olduğu kadar siyasi gerginliği yatıştırıcı sözler sarf ediyordu. DP'lilerden Milli Husumet Andı gibi şiddet kararlarından vazgeçmelerini istedi. Bu isteğin üzerine Bayar ;geçmişte yaşananların unutulacağını belirtti. Dış politika konusunda ise DP, İktidar partisiyle aynı fikirdeydi. DP'nin bu ikinci büyük kongresi toplandığında bu yeni yasa hala hazır değildi. Muhalefetin bütün bu sert baskılarına dayanamayan CHP Grubu, Aralık 1949'da seçimlerde yargı denetimi ilkesini kabul ederek kaderine boyun eğmiştir.²⁹⁷

Yeni bir anlayışa göre hazırlanan yasa tasarısı, 16 Şubat 1950' de TBMM tarafından kabul edildi. Bu yasaya göre, gizli oy, açık sayım ilkeleri benimseniyor, seçim kurullarına parti temsilcileri anlıyor, bu kurullar yargıçların başkanlığına konuyor ve tüm seçimin yasallığını denetlemek üzere yargıçlardan oluşan bir Yüksek

²⁹⁵ Karpat, s.326-327.

²⁹⁶ Yeşil, a.g.e.,s.133.

²⁹⁷ Cemil Koçak, Hikmet Özdemir, Korkut Boratav, Selahattin Hilav, Murat Katoğlu, Ayla Ödekan, Yayın Yönetmeni:Sina Akşin, a.g.e.,s.215.

Seçim Kurulu oluşturulmuştu. Böylece Türkiye’ siyasi tarihinde ilk kez demokrat kurallara uygun bir seçim yasaşı kabul etmiş oluyordu.²⁹⁸

5. 1950 Genel Seçimleri

Seçim Kanunu Meclisten çıktıktan sonra, her üç partinin seçim faaliyetleri de büyük ölçüde bütün memleket boyunca hız kazanmıştı. Kapalı salon ve açık hava mitingleriyle yoğunlaşan kampanyalarda partilerin birbirlerine karşılıklı olarak suçlama yoluna gitmeleri siyasi hayatı gerginleştirmişti. Yine de 1946 seçim kampanyalarına oranla daha olumlu bir hava hâkimdi. CHP’nin de geçmiş kampanyalara kıyasla muhalefet partileri gibi vatandaşın ayağına bütün kadrosuyla gidiyordu. Bu durum seçmen açısından da şaşkınlık vericiydi. Vatandaş ne kadar uzak yerde olursa olsun ayağına kadar gelen politikacıdan memleket meselelerine ait farklı görüşler öğreniyor, hükümetten istediklerini direk dile getirebiliyordu.²⁹⁹

Seçim yasaşına uygun yapılan seçimler 14 Mayıs 1950 tarihinde huzur içinde, düzenli bir şekilde yapıldı.³⁰⁰ Seçimlere katılıma oranı %80’i açtı. DP, oyların %53’nden fazlasını alarak iktidar oldu. Çoğunluk sisteminin de sayesinde milletvekillerinin 487 toplamından 408’ine sahip oldu. Oyların %39’unu alan CHP ise 69 sandalye’ye sahip oldu. Millet Partisi ise önemli bir varlık gösteremeyerek yalnızca tek bir sandalyeye sahip oldu.³⁰¹

Demokratlar kendilerini de şaşırtan bu sonucu memlekette CHP’den memnun olmayan halk sayesinde kazandı.³⁰² 22 Mayıs 1950’de toplanan yeni meclis Celal Bayar’ı Cumhurbaşkanı, Refik Koraltan’ı meclis başkanlığına seçmişti. Adnan Menderes başbakan oldu. Böylece 1923 Cumhuriyet Kurulduğundan itibaren yirmi yedi yıldır süren Tek Parti yönetimi, demokratik kurallara göre yapılan seçimle

²⁹⁸ Schick, Tonak, a.g.e.,s.119.

²⁹⁹ Yeşil, a.g.e.,s.129-131.

³⁰⁰ Karpat, a.g.e.,s.327.

³⁰¹ Schick, Tonak, a.g.e.,s.119.

³⁰² Karpat, a.g.e.,s.328.

yerini muhalefete bırakmıştır.³⁰³ II. Meşrutiyet döneminden itibaren ilk kez halkın oylarıyla iktidar değişmiş ve el değiştirme problemsiz bir biçimde gerçekleşmiştir.³⁰⁴

SONUÇ

Bu çalışmada, 1938 – 1945 yılları arasındaki siyasi hayatımız için derin bir inkılâp hareketi olan çok – partili hayata geçişimizin iç ve dış nedenleri üzerinde durulmuştur. Bütün bu nedenler açıklanırken 1938 - 1945 yılları arasındaki iç ve dış etkenler ve bu dönemi hazırlayan tek parti olan Cumhuriyet Halk Partisi ana hatlarıyla incelenmiştir.

İncelemenin en derin ve uzun soluklu konusu CHP’si olup, özellikle 1938 – 1945 yıllarını kapsayan “Milli Şef Dönemi”dir. 1938 yılının Aralık ayı sonunda toplanan CHP I. Olağanüstü Kurultayında İsmet İnönü’ye “Değişmez Genel Başkan ve Milli Şef” unvanları verilmiş ve 1946 yılında toplanan CHP II. Olağanüstü Kurultayı’nda bu unvanlar kaldırtmıştır. İsmet İnönü’ye Milli Şef’lik Atatürk’ün ölümünden sonra ortaya çıkacak muhtemel bir otorite boşluğuna sebep olmamak için verilmiştir.

İnönü’yle birlikte müesseseseleşen “Milli Şef”lik düşünce olarak İtalya ve Almanya olmak üzere dünyanın birçok ülkesinde totaliter ve otoriter rejimlerinden etkilenecek ortaya çıkmıştır. Araştırmanın ele aldığı yıllar içinde, yürütme organının başı olan Cumhurbaşkanı, parti ve meclis üzerinde 1924 Anayasa’nın izin vermemesine rağmen otorite ve kuvvete sahip olmuştur. Milli Şef dönemi boyunca CHP tek – parti olma özelliği taşımıştır. “Milli Şef” İsmet İnönü dönemin de CHP, hükümetten ve devlet bürokrasisinde başka bir parti ortaya çıkamamıştır.

Milli Şef dönemi aynı zamanda İkinci Dünya Savaşı yıllarını kapsamaktadır. İkinci Dünya Savaşı’nı içine alan bu dönem Türkiye için “dış politika”yı ön plana almasına neden olmuştur. Bu dönem de İsmet İnönü için en önemli konu “dış politika” olmuştur. Denilebilir ki; İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanlığı döneminin ilk yarısı II. Dünya Savaşı yılları içinde, ikinci yarısı ise savaş sonunda yeni kurulan dünya içinde sürmüştür. II. Dünya Savaşı yıllarında Türk dış politikası

³⁰³ Schick, Tonak, a.g.e.,s.119.

³⁰⁴ Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği, a.g.e.,s.85.

ve Milli Şef İsmet İnönü için önemli olan tek amaç savaşa katılmadan bu buhranlı dönemi atlattmak olmuştur. Hem I. Dünya Savaşı'nda yaşanan deneyimler hem de Türkiye'nin içinde bulunduğu askeri ve ekonomik açıdan kötü durumdan ötürü kaynaklı nedenlerden "Tarafsızlık Politikası"nı sürdürmüştür.

Türkiye, ekonomik ve askeri yetersizliklerini siyasi taktiklerle kapatmaya çalışmıştır. Bu siyasi taktikler iç ve dış politikada kendini göstermiştir. İç Politika da olduğu gibi dış politikada da en son kararları "Milli Şef" İsmet İnönü'nü alıyordu. II. Dünya Savaşı yılları boyunca Türk dış politikası tarafsızlık politikası gütmesine rağmen Üçlü İttifak Antlaşması ile bağlı olduğu Müttefik ülkeler yanında yer almak zorunda kalmıştır.

Türkiye'nin bu yaklaşımı zaman zaman Müttefik devletler ve Sovyet Rusya tarafından sık sık eleştirilse de Türkiye savaşa katılmayarak Müttefiklerin, özellikle de Sovyet Rusya'nın savaş boyunca yıpranmasına neden olduğu konusunda suçlanmıştır. Türkiye bu tutumundan ötürü savaştan sonra yalnızlığa itilmiştir. Türkiye'nin bu durumu ABD tarafından iyi niyetle ve anlayışla karşılanmış Sovyet Rusya'nın ise işine yaramıştır. Sovyet Rusya bu ortamda Boğazlar ile ilgili isteklerini dile getirmiş ve Türkiye üzerindeki baskılarını arttırmıştır.

Yalnız kısa süre de ABD, Sovyet Rusya'nın, Türkiye'nin de gayretiyle gerçek amacını anlayıp kendi çıkar ve varlığını korumaya çalışmıştır. Bu dönem de yani Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinde öne çıkan en önemli husus ekonomik ve güvenlik endişesidir. Türkiye'nin dış politika anlamında yönünü Batı'ya dönmesini Batılılaşma ve Modernleşme sürecinin bir devamı olarak sayabiliriz.

Genel olarak bakıldığında savaşın getirdiği ekonomik sıkıntıları aşmak için Türk hükümetlerinin aldığı tedbirler, Milli Şef ve CHP'ye karşı muhalefet oluşumunu hızlandırmıştır. II. Dünya Savaşı sonunda çok partili siyasi hayata sahip Avrupa ülkelerinin Türkiye'nin çok partili siyasi hayata yönelik açılım yapması noktasında yaptıkları baskı Türkiye için demokratik açılımı beraberinde getirmiştir.

Avrupalı demokratik yönetimlerin baskı yapmaları özellikle ABD'nin ısrarları ve Türkiye'nin de politik hayatı ile beklentilerde kendi kendisine açılım

yapmak yerine Batılı ülkelerden yönlendirme ile adımlar atması günümüzde de önemli bir sorundur.

Tek Parti yönetimi ile idare edilen Türkiye’de tek – partiye dayanan TBMM’de tenkit ve denetleme organı olarak bir “Müstakil Grubu’un” kurulması CHP 5. Büyük kurultayında kabul edilmiştir. Yalnız muhalefet rolü üstlenen Müstakil Grup, kuruluşu itibariyle müstakil olmaktan ziyade CHP’li olmuştur. 1938 – 1945 yılları arasında iç bünyemizde meydana gelen ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmeler ve bu gelişmelerin sonuçları doğrultusunda çok partili hayata geçişimiz hızlanmıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı yılları boyunca ülkenin savaşa girmemesine rağmen etkilendiği ekonomik güçlüklerdir.

Çok Partili hayata geçişi hızlandıran diğer bir sebep ise; Milli Şef Dönemi’nde Hükümetlerin, değişik toplumsal kesimlere yönelik olarak uyguladıkları “vergiler” de en önemli iç gelişmedir. Savaş şartlarından yararlanarak aşırı kazançlara sahip büyük çiftçilere yönelik bir vergi olarak düşünülen Toprak Mahsulleri Vergisi, uygulamada büyük ve küçük çiftçi gözetmemiştir. Çiftçi için bu vergi çok ağır gelmiştir. Toprak Mahsulleri Vergisi bu kesimi kötü şekilde etkilemiştir.

Varlık Vergisi Kanunu ise asıl etkisini azınlıklar üzerinde göstermişse de uygulamasında görülen karışıklıklar ve güçlükler sebebiyle tüm sermaye sahibi grupların huzurunu kaçırmış CHP’ye karşı güvenin sarsılmasına neden olmuştur. Varlık Vergisi Kanunu gerek iç gerekse dış kamuoyunda tek – parti yönetimine karşı büyük tepkilerin ortaya çıkmasına Türk ve gayrimüslim iş ve ticaret çevrelerinin CHP’den desteklerini çekmelerine neden olmuştur.

Çok partili sisteme geçişi hızlandıran bir başka iç etken ise; 1945’te iç bünyemizde hissedilen muhalefetin artık kendini belli etmesidir. Tek parti yönetiminin otoriter – totaliter yapısına karşı büyüyen muhalefet kendini göstermiştir. Muhalefetin yönetime karşı ilk çıkışı, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu olmuştur. Bunu takip eden 1945 Bütçe Kanunu görüşmeleri ile parti içindeki muhalefet açıklık kazanmıştır.

Demokratikleşmeyi hızlandırmak adına Celal Bayar ve arkadaşlarınca siyasal hayatımızda liberalleşmenin sağlanması için “Dörtlü Takrir”in TBMM’de görüşülmesi esnasında CHP yöneticileri ile parti mensupları arasında gerçekleşen konuşmalar doğrultusunda muhalefetin hoş karşılanmadığı söyleyebiliriz.

Dörtlü Takrir’in CHP bünyesinden ayrılmak ve yeni bir parti kurmak için muhalefet tarafından önceden ayarlanarak verildiği şeklinde ki söylentiler doğru değildir. Dörtlü Takrir bilerek ve kasıtlı olarak reddedilmiştir. Muhalefetin CHP’den ihracı ile Milli Kalkınma partisi kurulmuştur.

Milli Kalkınma partisi çok partili hayata geçişimizde kurulan ilk siyasi parti olma özelliğinden başka, ülkede demokratikleşmenin gelişmesinde herhangi bir katkısı olmamıştır. 1945 ortalarında tek-parti yönetimine ve CHP’ye karşı başlayan muhalefet 1946 yılında Demokrat Parti’nin kurulmasıyla amacına ulaşmıştır.

1946 yılında Demokrat Parti’nin kuruluşundan itibaren hızlı yol almasının arkasında yatan temel sebep, vatandaşın maddi manevi açıdan Tek Parti - Milli Şef döneminde yaşadığı sıkıntılardan şikayetçi olması muhalefet hareketini güçlendiren en önemli etken olmuştur. Şöyle ki; Ekonomik bunalımın yarattığı “hayat pahalılığı” ve “karaborsa” ile köylü, küçük çiftçi ve üretici, işçi ve küçük memurlar gibi toplumun büyük kesimi için hayat şartları çekilmez olmuştur. Bütün bu olumsuzluklar da CHP’ye karşı muhalefet partilerini desteklemelerindeki en önemlisidir. DP, başından itibaren CHP ile yollarını ayıran ya da parti içinde CHP’ye karşı olan kişiler tarafından Meclis’ten doğan güçlü bir muhalefet özelliği taşır. Türk siyasi tarihinde güçlü siyasal hareketlerin hızlı parçalanması her dönem yaşanmıştır. DP’den, Millet Partisi’nin doğmasının engellenemediği gibi.

İçte bütün bu gelişmeler yaşanırken; Türkiye’nin çok partili hayata geçişinde “dış etkenler” oldukça önemlidir. İkinci Dünya Savaşı’nın müttefiklerin zaferiyle sonuçlanması, Avrupa’da ve dünyada milletlerarası politikanın değişmesine neden olmuştur. Savaşın bu şekilde sona ermesi, Türkiye gibi savaş yılları boyunca denge politikası gütmüş ülkeler de şok etkisi yapmıştır. Savaş sonrası yenedünya da denge politikası gütmek ülkeler için çok zordur. Ortaya çıkan bu durumdan en olumsuz etkilenen ülkelerin başında Türkiye gelmiştir.

Türkiye savaş boyu izlediği bu tarafsızlık politikası nedeniyle savaş sonunda büyük bir yalnızlığa itilmiştir. Bu yalnızlıktan kurtulmak için, Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiş ve Birleşmiş Milletler Beyannamesini imzalamıştır. Ardından San-Fransisko Konferansı'na katılmıştır. Yalnız, Türkiye'nin bütün bu çabaları siyasal yalnızlıktan kurtulmasını sağlayamamıştır.

Öte yandan savaşın hemen sonunda Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak ve Boğazlar'dan üs istedikleri ve bu konudaki tehditvari baskıları, Türk devlet adamlarını İngiltere ve ABD'nin diplomatik desteğini sağlamaya yöneltmiştir. Özellikle ABD'den askeri ve ekonomik destek almak için yoğun çabalar içine girmiştir.

Türkiye savaş sonunda milletlerarasında oluşan yeni güç dengesinin dışında kalmamak, özellikle Sovyetler karşısında bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumak ve savaş boyunca kötüleşen ekonomik durumunu düzeltmek için batı dünyasının desteğini almak zorundaydı. Bütün bu gelişmeler Türkiye'nin sadece dış değil iç politikasını da etkilemiştir. Gerçekten Batı dünyasında olmak isteyen Türkiye'nin savaş sonrasında Avrupa'da başlayan demokrasi ve çok partili hayata geçiş çabalarından etkilenmemesi imkânsızdı. Türkiye'de tek parti – Milli Şefli bir yönetimi şekli ile idare ediliyordu; bu konumu nedeniyle demokratik bir düzene, yani çok partili rejime geçmesi gerekmektedir. Türkiye'nin San Fransisko Konferansı'nda kabul ederek imzaladığı Birleşmiş Milletler Anayasası gereğince, çok-partili hayata geçtiğini söyleyebiliriz.

Araştırmanın ortaya koyduğu sonuç, Türkiye'de çok partili hayata geçişte “Milli Şef” İsmet İnönü'nün üstlendiği rolün abartılmış olması, yalnız 1945'te iç ve dış etkenlerle başlayan çok partili hayata geçişimizde İsmet İnönü'nün üstlendiği görev bence, bu geçişin sıkıntısız olmasını sağlamıştır.

Bir başka altı çizilmesi gereken bir nokta da, Türkiye'nin çok partili hayata geçişinin başladığı günlerde tek-parti CHP'nin ılımlı ve hoşgörülü tavrının, DP'nin kurulmasıyla tamamen değişmesidir. Toplum içinde yaşanan ekonomik sıkıntılarla birlikte doğan muhalefetin halkta taban bulması, CHP ve tek-parti yönetimini tedirgin etmiştir.

DP'nin doğması 1950 seçimleri öncesi önemli ölçü de DP'yi zayıflatmış gibi algılansa da CHP'nin ve Milli Şef İsmet İnönü'nün politikasından şikâyet eden halk tabakası DP'yi gederek güçlenmesini sağlamıştır. Çok Partili dönemin ilk seçimi 1946'da olmuştur. Tartışmalara yol açan bu seçimde, muhalefet meclise azımsanmayacak sayıda milletvekili sokmayı başarmıştır. 1945'den 1950 genel seçimlerine kadar Türkiye'de yirmi dört siyasal parti kurulmuştur.

Yaşanan iktidar ve muhalefet arasındaki mücadelelerin ardından ortaya çıkan demokratik açılımların önemli bir sonucu olarak 14 Mayıs 1950 Genel seçimleri çok önemli bir yer tutmaktadır. Öyle ki; yirmi yedi yıl iktidarda kalan CHP'sinin rejimine son vermiştir. İktidarın muhalefete seçimler yoluyla geçişinin olgunlukla karşılanması politik tarihimizde yeni bir dönemin başladığının göstergesi olmuştur.

KAYNAKÇA

- Akandere, Osman, *Milli Şef Dönemi Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler*, İz Yayıncılık, İstanbul,1998.
- Akbalık, Hakan, *1946-1950 Döneminde CHP'nin Seçim Çalışmaları*, İnönü Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya,2006.
- Avşar, Abdulhamit, *Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Kitapevi Yayın, İstanbul,1998.
- Bakoğlu, Aynur, *Türk Basınında 1950-1954 Dönemi Cumhuriyet Halk Partisi'nin Demokrasi Konusunda ki Muhalefeti*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi,2000.
- Cemil Koçak, Hikmet Özdemir, Korkut Boratav, Selahattin Hilav, Murat Katoğlu, Ayla Ödekan, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Cem Yayınevi, 4.Cilt. Ekim,2008.
- Coşar, Nevin, *“Varlık Vergisi Konusundaki Yolsuzluk Söylentileri”* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Ekinci, Necdet, *İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Gevgilili, Ali, *Yükseliş ve Düşüş, Altın Kitaplar Yayınevi*, Ankara,1981.
- Goloğlu, Mahmut, *Demokrasiye Geçiş 1946-1950*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Goloğlu, Mahmut, *Milli Şef Dönemi (1939-1945)*, Kalite Matbaası, Ankara, 1974.
- Gönlübol, Mehmet, Cem, Sar, *Atatürk ve Atatürk'ün Dış Politikası (1919 – 1938*, Tıpkı Basım,Ankara,1997.
- İnan, S., Haytoğlu, E., *Yakın Dönem Türk Politika Tarihi*, Anı Yayıncılık, Ankara,2011.
- Kayra, Cahit, *Savaş Türkiye Varlık Vergisi*, Tarihçi Kitapevi, İstanbul,2011.

- Karpat, Kemal H., **Kısa Türkiye Tarihi 1800 – 2012** , Timaş Yayınları, İstanbul,2012.
- Karpat,Kemal H., **Türk Demokrasi Tarihi Sosyal,Kültürel, Ekonomik Temeller**, Timaş Yayınları, İstanbul,2013.
- Karpat, Kemal H., **Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi**, Timaş Yayınları, İstanbul,2011.
- Kirman,E., **Çok Partili Döneme Geçiş Süreci ve Türk Siyasal Kültüründe Muhalefet Olgusunun Gelişimi (1946-1950)**,Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2006.
- Kuyaksil, Ali, **Türkiye’de Yönetimi Yeniden Düzenleme Çalışmaları Çok Partili Dönem (1945-1963)**, DER Kitapevi ve Yayınevi, İstanbul,1994.
- Sander, Oral, **Türk Amerikan İlişkileri 1947-1964**, Ankara,1979.
- Sever,Ayşegül, **Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu 1945-1958**, Boyut Matbaacılık, 1.Basım, Ekim,1997.
- Seydi, Süleyman, Haytoğlu, Ercan, Demirci, H. Aliyar, Kodal, Tahir, Özçelik, Ayfer, Uyar, Hakkı, İnan, Süleyman, Tüzün, Süleyman, Çolakoğlu, Selçuk, editörler: Schick, İ. Cemil / Tonak, E.Ahmet, **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Belge Yayınları.
- Suavi Tuncay, **Parti İçi Demokrasi ve Türkiye, Gündoğan Yayınları**,2. Basım, Ekim,2000.
- Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam 1884 - 1938**, Remzi Kitapevi,1.Cilt, IV.Baskı, İstanbul,1976
- Timur, Taner, **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, İletişim Yayınları, İstanbul,1991.
- Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları Tek Parti’den Çok Partiye, 1944-1950**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1990.
- Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği, **Tarih ve Demokrasi**, Cem Yayınevi, İstanbul,1992.

Yeşil, Ahmet, *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.

Yusufoğlu, Kahraman, *Hatıralar Işığında Atatürk ve Cumhuriyet Halk Fırkası*, Yılmaz Yayınevi, İstanbul, 2011.

Zürcher, Erik Jan, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1324-1925)*, İletişim Yayınları, 1-2 Baskı, İstanbul, 2003-2007.

ÖZGEÇMİŞ

1986 tarih, Trabzon doğumluyum. İlk, Orta ve Liseyi yine aynı İl’de tamamladıktan sonra 2008 yılında Beykent Üniversitesi Tarih Bölümüne kaydoldum. Lisanstan 2012 yılında onur öğrencisi olarak mezun olduktan sonra Beykent Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında yüksek lisans eğitimime başladım. Aynı tarihlerde Beykent Üniversitesi Personel Daire Başkanlığında memur olarak göreve başladım ve halen aynı görevde devam etmekteyim.

Günnur ÖNAL